

A SZOCZIOLÓGIA ÚJABB IRÁNYAI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A társadalomtudománynak korunkban való hatalmas kibontakozása két körülményre vezethető vissza. Az egyik körülményt a nemrég elhunyt *Virchow* fejezte ki legtalálébban: »Das Wissen der meisten Gebildeten unserer Zeit besteht aus einem Gemenge, es hat etwas Porphyrtartiges.« Hiányzott akkor még a társadalmi jelenségekkel foglalkozó különböző tudományoknak mintegy essentiáját magában foglaló, egységes szempontú tudomány. A másik körülmény a szociálista eszmék és altruistikus érzések általános kifejlődése. Az alsóbb osztályok meglepő előrenyomulása és az irántuk érzett meleg *sympathia* folytán derengeni kezd az emberekben azon sejtélem, hogy az egyéni önzés kora lejárt, s kezdetét veszi egy új világ, melyben átlátjuk, hogy mit kaptunk a *társadalomtól* és mivel tartozunk neki. A modern kultúremler lényege a társadalom, minek igazsága a tudományban is mind világosabb lesz és míg azelőtt a filozófia legfőbb kérdését a nagy mindenség végokainak és ezéjainak vizsgálata képezte, ma a társadalom életének és fejlődésének kutatása a filozófiát is társadalomfilozófiává alakítja át.

Mínthogy azonban még új, ki nem alakult, meg nem állapodott tudománynyal van dolgunk, a szociológia alapkérdéseire, feladatára és módszerére nézve az irodalomban a lehető legeltérőbb felfogásokkal találkozunk. Hogy is csodálhatnók ezt, mikor a szociológia tárgyát képező »társadalmi fogalmáról is oly különböző meghatározásokat találunk. Eltekin-tek a laikus világban uralkodó teljes tájékozatlanságtól, mely a társadalom mibenléte felől uralkodik, s melynek legnaivabb

formája egy francia szociológus szerint* egy hölgynek hozzá-intézett azon kérdése volt, hogy a társadalomtudomány a »bonne société«-vel, az »előkelő« társadalommal foglalkozik-e, s a mely tájékozatlanság mellett is mindenki ítélkezik társadalmi kérdésekről, mit már Spencer is panaszként felemlít; de a szociológiai tudomány művelői között is a társadalom fogalmát illetőleg egymással homlokegyenest ellenkező elvekre akadunk.

Egyes szociológusok azon téves felfogásból indultak ki, hogy a társadalom azonos az állammal, holott világos, hogy a társadalom fogalma sokkal szélesebb körű az állam fogalmánál, mert habár az állam tényleg egyik legnagyobb társadalmi alakulat, a társadalom fogalmában bennefoglaltatnak egyrészt az államot *megelőző* társadalmi alakulatok is, másrészt ép a mai államból differenciálódott a *modern* társadalom fogalma, melynek legjobb meghatározását Ludwig *Stein* adja:** »A modern társadalom nem egyéb, mint a nyugati kultúrámbereknek azon kritikailag gondolkozó legfelsőbb rétege, mely a civilizált emberek szolidaritásának tudatában láthatatlan, finoman szőtt szálakkal van a közös kulturérdekek megvédésére összefűzve, s melynek látható gondolatszálai a világsajtóban jutnak nyilvánosságra.« Látnivaló tehát, hogy a társadalom fogalma mily széles körre terjed ki, miből önként következik, hogy a társadalomról szóló tudomány szintén széles körre kiterjedő, az államtudományoktól eltérő, teljesen önnálló tudományt képez, melynek létjogosultsága ma már kétségen felül áll.

Hiába próbálták a szociológiai tudomány jogosultságát különösen Németországban eleinte tagadni, s azt a »Geschichtsphilosophie« felfrissítésének tartani,*** egyéb tudományágak, mint a művelődéstörténelem, jogbölcselet, társadalmi gazdaságtan, ethnographia, politika, de talán leginkább a társadalmi statisztika művelői hasztalan tiltakoztak az ellen, hogy e tudományokon kívül még egy felettük álló társadalomtudomány is keletkezzék, a szociológia mindezen támadások ellenére is

* Combes de Lestrade előszava Giddings „Principes de Sociologie” című munkájának francia fordításához.

** Die sociale Frage im Lichte der Philosophie.

*** Paul *Barth*-nak különben igen érdemes, bár kissé nehézkesen írt könyve, „Die Philosophie der Geschichte als Sociologies szintén ezen hibába esik.

él és virul, sőt korunkban a legérdekesebb tudomány, mely kell, hogy modern műveltségünknek gerinczét képezze.*

A szociológia elleni támadások eredményezték, hogy annak határai a többi tudományokkal szemben ma már ki vannak jelelve, e tekintetben különösen Gumplovicz Sociologie u. Politik« című munkájára utalok, de alapvető munkát végeztek e téren Herbert Spencer »The study of sociology« című könyvében, továbbá de Eoberty, Paul Barth és mások is. A szociológia fogalmának ezen *negatív* meghatározása az irodalomban részletesen van tárgyalva, ellenben e tudomány lényegének *pozitív* meghatározását illetőleg csak a legújabb szociológiai irodalom nyújt érdemlegeset.

A mi már most a *magyar* szociológiát illeti, erre nézve örömmel konstatálhatjuk, hogy a tudomány iránti érdeklődés összehozta az érdeklődőket és a most fejlődő szociológiai nemzedék mindent elkövet, hogy hazánkat e téren is bekapcsolja a modern nyugat eszmeáramlataiba, de sajnos, még a kezdet kezdetén vagyunk csak és hogy különben igen művelt emberek is a szociológia lényegével nincsenek tisztában, azt a Társadalomtudományi Társaság megalapítása alkalmával az elnevezés körül kifejtett vita is bizonyítja.

A »szociológia« sarkételét vélte megtalálni Hegedűs Lóránt ily című tanulmányában, pedig csak arra szorítkozott, hogy kitöltse a szerves elméletnek Spencer szerint is meglévő nagy hézagát, mely szerint hiányzik az egyéni öntudathoz hasonló társadalmi öntudat. Ez azonban legfeljebb az *organikus szociológia* sarkételének lenne nevezhető, nem pedig általánosságban a szociológia sarkételének, mert e szerint ki volna zárva a szociológiának *más* felfogásból kiinduló elmélete. Hegedűs ezzel semmibe sem veszi a gazdasági alapon álló Marxista szociológiát és a pszichológiai alapon álló összehasonlító történelmi szociológiát, mert ezek nem az »organikus« szociológiai alapon állanak.

A magyar szociológusoknak egyrészt erényük, másrészt hibájuk, hogy nagyon is Herbert Spencer hatása alatt állanak. Erényük, mert nem indultak a magyar tudományosság sablonos útján német minta után, s így a német tudósok szürke elméletei helyett a való élethez közelebb álló Herbert Spencert vallják mesterüknek, az angol tudomány azon nagy mesterét, a kinek genialitásában — a legnagyobb angol tudósokhoz pl.

* Fr. O. Hertz: Wie studirt man Sexualwissenschaft? Wien, 1902.

Darwinhoz, Huxleyhez hasonlóan — a németekével ellentétben megvan az a bizonyos *common sense*, az a világos gondolkodásmód, melylyel a legmélyebb tudományos kérdésekről gyakorlati felfogással, érthetően tud írni. Hibájuk az, hogy Herbert Spencer méltán megérdemelt glorifikálása közben ők is egyoldalualakká váltak, nem látják az ellene, de még inkább követői, az u. n. organikus iskola ellen a legújabb időben felhozott lényeges ellenvetéseket, nem méltatják a Marxista szociológia nagy jelentőségét és a materialista történefelfogásnak hatalmas kritikáját. Pedig nemcsak Németországban, hanem Francia- és Olaszországban is a szociológiai tudomány ezen kérdések körül forog, a Marxizmus és Spencerizmus kritikája a szociológiában új irányokat hozott létre.

Felfogásom szerint a szociológia sarktétele nem vonatkozhatik egyoldalúan csupán a szerves elméletre, hanem minden szociológiai iskolára és irányra egyaránt. Azon alapkérdés, melyre minden szociológiának meg kell felelni, mely körül minden szociológiai elmélet forog, a következő: Lehetséges e a szociológiában a természettörvényekhez hasonló törvényeket megállapítani? Vagyis beszélhetünk-e a természettudományokkal egy kategóriába tartozó szociológiai tudományról? Az okság vagy a célszerűség szempontjából állapítható-e meg a társadalom törvényszerűsége?

A ki a szociológia épületét fel akarja építeni, annak gondoskodnia kell ezen alapkérdések megfejtésével az épület szilárd és biztos alapfalainak lerakásáról. Nem szabad szociológiáról beszélnünk, míg ezekkel tisztába nem jöttünk. *Giddings* helyesen állítja, hogy sokan beszélnek Spencer szociológiájáról, kik annak csak ilyen című munkáit ismerik, ellenben nem tanulmányozták a »First principles«-t, melyből Spencer szociológiai következtetéseit levonta. Nekünk is először a minden szociológiára vonatkozó »First principles «-el kell rendbejönnünk. A szociológusok két táborra oszlanak e tudomány alapkérdéseivel szemben. Az egyik tábor azt mondja, hogy az ok és okozat törvénye megállapítható a természetben ép úgy, mint az emberi társadalomban. A szociológia tehát szerintük épen olyan természettudomány, akár a fizika, vagy a biológia. Ez a Marxista alapon álló gazdasági iskola és a Spencer-féle organikus iskola álláspontja.

A másik tábor ezzel szemben azt mondja: igaz, hogy a társadalomban is uralkodik az okság törvénye, de minthogy itt

egyéni cselekedetek összességével van dolgunk, ez oly módon, mint a természetben, meg *nem* állapítható. A szociológiában nincsenek apodiktikus biztosságú természettörvények, hanem csupán relatív biztosságú tapasztalati szabályok, melyek nem az ok és okozat, hanem a cél és eszköz szempontjából állíthatók fel. Ezen álláspont főbb képviselői az orosz *Lavrov*, Paul *Barth*, Rudolf *Stammler* és Ludwig *Stein* körül csoportosulnak.

A modern szociológia egyéb irányzatai már csekélyebb jelentőséggel bírnak. *Comte* bizonyára nem kicsinylendő érdemeket szerzett a szociológia megalapítása körül. Tőle való a szociológiának ma is nagyrészt elfogadott beosztása, mely szerint a »*physique sociale*«-nak megfelelőleg megkülönböztetünk társadalmi *statikát*, mely nyugvó állapotban, egyensúlyban fixírozza a társadalmi jelenségeket, tehát mintegy *fotográfiája* bizonyos társadalmi állapotnak — és a társadalmi *dinamikát*, mely a társadalmat mozgó állapotban, átalakulásában figyeli meg, vagyis mintegy *kinematográf-képe* a társadalmi jelenségeknek.

Comte alap felfogását, mely szerint az emberi szellem bala-dása a fő faktora a társadalom fejlődésének, ma már ezen formában egyoldalúnak és elavultnak tartjuk. Ő még nem ismerte a természeti és gazdasági erők azon társadalomalakító hatását, melyet *Spencer* és *Marx* tártak elének. *Comte*nek megvolt a naiv hite a tudomány mindenhatóságában; mint *Giddings* mondja, azon tévhitben volt, hogy »a szociológia a pozitív módszert követve a legnagyobb mértékben előrelátó tudományvá válik, mely teljes biztossággal fogja a haladás útját megmutatni.« Korának tudományos képzettségével még nem láthatta át, hogy az emberi szellem nem teremthet teljesen új fejlődést, ha a természeti és gazdasági erőkkel nincs összhangban.

Marx szociológiája már sokkal magasabb fokon áll a *Comte*-énál. Szerinte a társadalom fejlődésének irányát a mindenkori gazdasági viszonyok szabják meg. *Marx* műveiben ritkábban van szó szociológiáról, rendszeresen nem fejtette ki a materialisztikus történefművelést, vagy helyesebben az *ökonómikus materializmust*, annak lényegét még leginkább a »*Communistisches Manifest*«-ben és a »*Kapital*« előszavában találjuk. *Marx* interpretálja, *Engels* már részletesebben rátér ez elmélet fejtegetésére *Feuerbach*ról és *Dühring* ellen irt műveiben.

Az ökonómikus materializmus lényege, hogy az emberi társadalomban a gazdasági viszonyok vastörvényszerűsége uralkodik, mely törvényszerűség annyi mint szükségszerűség. Az

emberi intelligenciának e törvényszerűséggel szemben vajmi csekély szerepet juttat Marx — a Geburtshelfer, a szülész szerepét, — a ki segédkezhetik az új társadalom megszületésénél.

Miután Marx ezen szociológiai felfogásra alapította a modern német tudományos szocializmust. érthető, hogy a materialistikus történetfelfogás és annak bírálata korunk legérdekesebb problémái közé tartozik. Eltekintek a Marx *gazdasági* és *politikai* nézetei ellen a legutóbbi években felmerült súlyos ellenvetésektől, melyeket Olaszországban különösen *Turati* és a közéje csoportosuló szocialista párhivek részéről, Franciaországban *Jaures* és pártja részéről, s Németországban *Bernstein* röpirataiban és mások munkáiban, újabban pedig systematizálva Alfred *Nossig* »Bevision des Socialismus« című művében felhoztak; míg velük szemben Olaszországban *Ferri*, Franciaországban *Guesde* és Németországban *Kautsky* igyekeztek Marx eredeti álláspontját védeni. A szocializmus történetének jelentős korszakát képezték az utóbbi évek, mert nem kis mértékben a Marxismus bírálatának eredménye, hogy az eddig egységes szocialista pártok mindhárom országban két táborra szakadtak: a *revolutionistákra* és a *reformistákra*.

Ezúttal azonban csupán a Marxizmus *szociológiai* része érdekel bennünket, melyről *Masaryk* joggal állítja, hogy Marx elméletének gyenge oldala. A materialista történetfelfogás az utóbbi években a nyugati országok szociológiai irodalmának központja volt. Legélénkebben Németországban volt e felfogás kritika tárgya, ott kiváló elmék végezték azt a munkát, mit általában »*der Sturm lauf gegen den Marxismus*« néven ismerünk. *Masaryk*, *Paul Barth*, *Ludwig Stein* és — last not least — *Rudolf Stammler* idevágó művei a legjelentékenyebbek. Főleg ezek nyomán, de mások után is röviden összegezni óhajtom a Marxismus szociológiai része ellen felhozott kifogásokat:*

1. A materialista történetfelfogás *alaphibája*: a *módszer*, a *Hegel-féle dialektika*, mely szerint a jelen a múlt negatívójának eredménye, a jövő pedig a jelen negatívójából fog előállani. Hiába igyekeztek a Marxisták és különösen *Enrico Ferri* kimutatni, hogy a Marx és Engels műveiben alkalmazott dialektika azonos

* Újabban *Achille Loria* a szociológiáról írt kis kötetében is, a Marxista szociológia álláspontjára helyezkedik. Könyve különösen német fordításban igen el van terjedve, mi világos, élénk stílusának köszönhető hibája, hogy nem igen ismeri el a Marxista szociológia kritikáját, pedig ez igen nagyszabású.

a *természettudományi evolúció* módszerével. Ez nem áll. A természettudományi evolúció nem ismeri el a Hegel-féle dialektika két jellemző vonását: 1. hogy a fejlődés három fokú; 2. hogy a fejlődés az ellentét — a negatívó — útján történik.

2. Sem Marx, sem Engels, sem tanítványaik ezen felfogásból kiinduló, összefüggő *történelmet* nem írtak és így nincs bizonyítva az, hogy a gazdasági tényező volt alapja mindenkor és mindenütt a társadalom fejlődésének. E tekintetben Engelsnek Morgan nyomán megírt munkája: »Der Ursprung der Familie« nem stringens bizonyíték. Ide sorolható *Loria* érdekes műve: A jelenlegi társadalmi rend gazdasági alapjai — és bizonyos tekintetben *Buckle* munkája is, bár ez főleg a természeti viszonyok befolyására mutatott rá.

3. Nagyon sok korszakalkotó szellemi felfedezés jött létre függetlenül a gazdasági viszonyoktól, ellenben később a termelési módokat nagy mértékben befolyásolta.

4. A vallásra nézve úgyszólván megállapított tudományos igazság, hogy a lélekkultusból, tehát *pszichológiai* indokból keletkezett — már pedig a vallásnak óriási befolyása volt az emberiség történetében.

5. Hogy az ökonomikus talaj egymagában még nem elegendő új társadalmi alakulatok létrehozására, erre nézve E. Belfort *Bax*-nak, az angol szocializmus egyik vezéralakjának érvét hozom fel: Szerinte a szocializmus leghatalmasabb pártja, német földön keletkezett, s nem Angliában, vagy az Egyesült-Államokban, hol pedig a nagyipar korábban és sokkal nagyobb arányokban fejlődött ki. Anglia és Amerika nagy városaiban nagyobb a proletariátus és mélyebb a nyomor, mint az európai kontinensen és mégis azt tapasztaljuk mindkét helyen, hogy a szocializmusnak a munkásosztály apathiájával kell megküzdenie. Mi ennek az oka? Az, hogy itt hiányzott a pszichológiai, az eszmei faktor, a szocialista tan agitatórius hirdetése, az ideál és entuziasmus termékenyítő befolyása, mely minden mozgalomhoz szükséges, hát még egy új társadalom alakításához.

6. Ludwig Stein erős és sokfelől támadó kritikája szerint Marx a társadalom fejlődésének determinált törvényszerűségét hirdeti és ezzel a fatalizmushoz jut, *megjósolván* a mai társadalmi rend összeomlását. Már pedig *próféták* ellen *logikával* soha sem lehet harcolni. Teóriája *quietizmushoz* vezet, mert ki fog nagy eszmékkel és tervekkel törődni, ha a fejlődés Marx

szerint úgy sem egyéb, mint a dolgok objektív folyamata. Marx ép olyan biztossággal és matematikai szabatossággal véli a kapitalizmus összeomlását megjósolni, mint a csillagász a nap- és holdfogyatkozásokat. Megfeledkezik róla, hogy a csillagásznak akarattal nem bíró, holt, csupán a mechanika törvényei szerint fejlődő anyaggal van dolga, míg a szociológusnak élő, önálló léttel, akarattal és magas szellemi fejlettséggel bíró egyénnel van dolga. Mérhető anyagokat lehet jövőbeni összetételükben és hatásukban tanulmányozni, de imponderabilis intelligenciákat nem.

7. Marx azon tudományos elővigyázatlanságot követte el, hogy egész szocial-filozófiáját a *materializmus* filozófiai világnézetéhez kapcsolta. De a materialistikus filozófia ma már erősen megingott *Lange* kritikája után.

8. Marx az ideológiai tényezőnek a társadalom fejlődésében semmi részt nem juttat, s egyforma érvényűnek tartja a gazdasági tényezőt minden korban, pedig világos, hogy annak a társadalom fejlődésére régebben kizárólagosabb befolyása volt, mint a mostani korban, midőn az eszmék és érzelmek is nagyobb mértékben hatnak a társadalom fejlődésére.

9. Paul *Barth* szerint Marx pszichológiai kiindulópontja hamis, midőn az embernek csupán gazdasági környezetét tartja szem előtt és megfeledkezik az embert környékező *természetről*, mely pedig első sorban ébresztett az emberben gondolatokat. A primitív ember gondolatvilágát a gazdasági szükségletek kielégítése mellett a természetről alkotott nézetei alkották. Ha talán a külső természet az egészen vad embert még közönyösen hagyja is, de már az ő saját természete nem, különösen a betegség és halál jelenségei tesznek rá mély benyomást. Míg a primitív embert *gazdasági* tevékenysége alig helyezi az állat fölé, épen ezen gyermekes és nevetségesnek látszó primitív *világnézet* képezi a csiráját a tisztán állati lét fölött álló életnek. A vademberek pszichológiájának idevonatkozó legjobb leírása *Spencer* szociológiájában foglaltatik.

10. Utoljára hagytam *Stammler* Rudolf klasszikus kritikái munkájának* vázlatos ismertetését. *Stammler* méltó ellenfele Marxnak, könyvében vaslogikával állapítja meg a társadalomtudomány kialakulásának módjait *ismerettani* alapon, Németországban ezért munkáját *Sociologie auf Kantischer Grundlage*

* *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine socialphilosophische Untersuchung.* (Leipzig, Veit & Comp. 1896.)

névvel illették. A régi klasszikusok nyugodtsága vonul át hatalmas művén, melyről tudományos ellenfele, Werner Sombart is elismeri, hogy a »*quellklares Denken*« mintaképe.

Stammler szerint felesleges, sőt helytelen irányban mozog a materialistikus történetfelfogás elleni kritika, midőn *egyes* történelmi példákat hoz fel, s azokkal akarja igazolni, hogy nem mindig a gazdasági faktor volt alapja a társadalom fejlődésének. Egyedül helyes módja e felfogás bírálatának, ha az *alappfogalmakkal* szállunk szembe és megvizsgáljuk: alkalmas-e ezen történetfelfogás a társadalmi élet törvényszerű fejlődésének beigazolására.

Habár Stammler szerint a materialistikus történetfelfogás eddig a legtiszteletreméltóbb és legnagyobb szabású kísérlet a társadalom jelenségeinek egységes szempontból való összefoglalására, s habár ez volna a természetbeni causalitással párhuzamos társadalmi causalitás bebizonyításának egyedüli módja is, mert a társadalom gazdasági szükségletei *constans* tényezőt alkotnak, s csakis ilyenek alapján lehetne minden időben érvényesülő törvényeket levezetni, ez azonban *nem* lehetséges a társadalmi élet jelenségeire nézve, mivel azok egyéni cselekedetek összességéből állanak. A materialistikus történetfelfogás is kudarcot vallott ezen törekvésével, mert a társadalomnak kizárólagos causális törvényszerűségét hirdető felfogásuk ellentétbe jutott minden reformtörekvéssel, mely a társadalom alsóbb osztályainak emelésére van irányozva és a szocialdemokrácia szempontjából *nonsens* minden, a munkások érdekében eszközölt újítás.

Ha ugyanis a materialista szocialfilozófia alapdogmája az, hogy minden causális szükségszerűséggel fog bekövetkezni, akkor ez *kizárja a célok kitűzését*. Mert épen ellenkezője a szükségszerűségnek, ha valamit *mi* akarunk létrehozni. Világos, hogy ez a két egymással homlokegyenest ellenkező fogalom — causalitás és telos — nem férnek meg egyidejűleg egymás mellett. Tény, hogy a szocialis materializmus képviselői a tan konkrét keresztülvitelénél és gyakorlati alkalmazásánál minduntalan önkéntelenül is *teleológiai* álláspontra helyezkednek. Ez azonban nagy következetlenség. A társadalmi célok kitűzésénél elhagyták a dogmatikus materializmust, mely nem ismer el a társadalomban sem egyebet a causalitás törvényénél, ellenben ezzel szemben a célok szempontjából felfogott társadalmi törvényszerűséget el nem fogadták; így e tan képviselői most már nélkülöznek minden szocialfilozófiai alapot.

A materialistikus történetfelfogás tehát mint hiányos és következetlen, el nem fogadható, a társadalomtudománynak egyedül lehetséges módja a *teleológikus szociológia*.

A Marxista szociológia ellen felhozott ellenvetések eredmény eképen azt merem állítani, hogy ezen felfogásnak a maga merevségében nincs jövője a szociológiában, sőt bizonyos tekintetben máris túlhaladott álláspontnak tekinthető-

Barthnak igaza van, midőn Marx és Engels szociológiai felfogásának bírálatánál szem előtt tartja, hogy e tan a kapitalistikus Angliában látott napvilágot a gazdasági liberalizmus uralma alatt, a mikor csakugyan erős tényezőt képeztek a gazdasági motívumok. A művészetben a naturalizmus, a tudományban a materializmus uralkodott; csoda-e, ha Marx és Engels is koruk irányzatából akarták a történelem elmúlt korait megmagyarázni?

Erdeme ezen történetfelfogásnak, hogy a hegelianus németek addigi idealistikus felfogásával és a liberalizmus ürességével szemben rámutatott a történelemben és a társadalomban a *gazdasági viszonyok* fontosságára. Hatása a nyugati országok szociológiai tudományára ma inkább érezhető, mint valaha, mert e felfogás bírálata a legkiválóbb elméket foglalkoztatta,* s a kutatók figyelmét a felette fontos *gazdaságtörténeti* kutatások felé terelte, ezen iránynak ma Németországban Carl *Lamprecht* legjelentékenyebb képviselője.

A materialistikus szociológiáról levont végső következtetésünk, hogy Marx felfogása, ép úgy, miat Comte-é, *egy oldalú*. Emez a szellemi, amaz a gazdasági faktor kizárólagos uralmát hirdeti a társadalmi életben. A modern szociológia ma már inkább a *synthetikus történetfelfogás* felé hajlik, mely szerint a társadalom fejlődésére a szellemi és gazdasági tényezők egyaránt befolyással vannak; hogy minden kornak van gazdasági és szellemi fejlődése, mely két tényező kölcsönhatásának eredménye a társadalmi fejlődés.

A társadalom törvényeinek a természettörvényekkel való egyenrangúságát hirdeti Herbert *Spencer* is. Szerinte a társadalmi fejlődés csupán egy része a fejlődés általános világfolyamatának, s a fejlődés minden jellemző vonása — az anyag integratiója

* *Annales de l'Institut International de Sociologie* publiéessous la direction de René Worms, Tome VIII. (Travaux des années 1900 et 1901) *Le matérialisme historique ou économique* 1902. Olaszországban Antonio *Labriola* és Benedetto *Croce* foglalkoztak e felfogás kifejtésével.

és a mozgás dissipatiója — megnyilvánul a társadalom fejlődésében is. Felfogása a társadalomról biológiai vagy naturalistikus. Nem elég az, a mit Comte és Marx tettek, midőn az emberiség történelmének néhány századából vonták le szociológiai következtetéseiket. Mélyebben kell szántani. Az embert és társaséletét a természettel, a nagy mindenséggel való összefüggésében kell bemutatni. Mivel pedig Spencer úgy találja, hogy az emberi társadalomnak is ép olyan szervei képződnek az idők folyamán, mint a társadalmat alkotó egyéneknek, miután a társadalom mint ilyen, a növekedésnek, alakulásoknak és működéseknek ugyanolyan jelenségeit mutatja, mint az egyéni szervezet, ennél fogva valóságos analógia, szigorú párhuzam áll fenn a társadalmi és egyéni organizmus között. Ezen analógia arra jogosítja fel Spencert, hogy az egyéni organizmusra vonatkozó biológiai tudomány kialakult módszerét vigye át a társadalomnak vizsgálatára. A társadalom életének majdnem minden megnyilvánulását átvizsgálta Spencer a fejlődés törvényének szempontjából. Ő a társadalomnak és intézményeinek önmagától való, spontán kifejlődésére fekteti a fő súlyt; a társadalom fejlődése szerinte mindig megfelel az azt képező egyénei érzelmeinek, melyek az emberek véleményére és cselekedeteire döntő befolyással vannak. Ép ezért nem lehet a társadalmat mesterségesen alakítani; utópisták mindazok, kik a társadalom gazdasági átalakításával akarják annak képét megváltoztatni. Ép ezért ellensége is minden állami kényszernek, s különösen az ezt megtestesítő szocializmusnak. Szerinte a társadalmi alakulás nagy folyamata az, hogy a *militaristikus államból*, melynek lényege a *kényszer*, lassankint kialakul az *iparállam*, melynek lényege az *önkéntes összeműködés*, vagyis a *katonai embertípus* átalakul *ipari embertípussá*, melynek legmagasabb fokban való kialakulása a fejlődés eszménye.

Herbert Spencer szociológiai tanai ellen az újabb időben szintén igen lényeges ellenvetéseket hoztak fel, e felfogás kritikájánál alapvető munkát végeztek Ludwig *Stein* és Paul *Barth*, de az összes nyugati országok szociológiai irodalma foglalkozott Spencer korszakalkotó munkájával.*

* *Annales de l'Institut International de Sociologie* IV. Travaux du troisième Congrès tenu à Paris en juillet 1897. 1 vol. 1898. A következő kötet — Travaux de l'année 1898. — szintén figyelemreméltót nyújt az organicizmusról és a szociológia módszertanáról.

Összegezve ezen kifogásokat, azok lényege a következő:

1. Még Angliában is, az egyéni szabadság és társadalmi tevékenység klasszikus hazájában, erős ellenfélre talált Spencer a ragyogó tollú *Huxleyben*, ki különösen azon tan ellen foglal állást, hogy az államnak ne legyen más szerepe, mint a polgárok közötti viszályok eldöntése, vagyis az igazságszolgáltatás. Maró gúnnyal *állami nihilizmusnak* nevezi e felfogást.*

2. Spencer az államban csupán az egyéni szabadságot korlátozó, az egyének jogait sértő intézményt lát és nem veszi észre a jövő fejlődést, mely a Marxista szociológusok és a modern szociálpolitikusok szerint abból áll, hogy az állam mindinkább a társadalom érdekeinek öre lesz, s e szerepénél fogva jogszabályaival mindig szélesebb körre fog kiterjeszkedni, de nem azért, hogy az egyéni jogokat korlátozza, hanem hogy a mai gazdasági, szellemi és erkölcsi *anarchia* helyébe *nagyobb rendezettséget jobb tervszerűséget és mélyebb igazságosságot* hozzon.**

3. Ludwig Stein szerint Spencer túlbecsüli az ipari típust, és nagyon kevésre becsüli a katonai típust. Az a kényszerállam, mely ellen ő egész életén át oly erősen harczolt, még az ő életében átalakul *szocialis állammá*. Nem veszi észre Spencer, hogy a szocialis áramlat mily erővel tör előre és az *ipari* embertípus hogy alakul át *szocialis* típusá. Túlhajtott individualizmusa Spencert *társadalom-filozófiai anarchizmushoz* viszi.***

4. A fejlődés tényleges menete sem egyezik meg teljesen Spencer elméletével. Angliában és Észak-Amerikában alakult át leginkább a katonai típus ipari típusá. Hogy egyeztethető össze Spencer békeszerető ipari típusával ez államoknak a legutóbbi időben oly hatalmasan kifejlődött *imperializmusa* és *hódító harczias politikája?*

5. Spencer szociológiájának egyáltalán nagy hiányossága, hogy a társadalom jövő fejlődését nem látja kellő mértékben, ő mindig a *barbár népek* etimológiáját tartja szem előtt és nem látja a *kultúrnépek* nagy szellemi erejét, nem veszi észre a nyelv, technika, művészet és tudomány óriási kifejlődését és a szocialis *érzések* nagyarányú evolúcióját. Ezt Spencer

* *Huxley*: Sociale Essays. Németre ford. Dr. Alexander Tille.

** Hasonló gondolatmenetben mozog *Somló* Bódog legújabb munkája: Állami beavatkozás és individualizmus, melyben különben a materialista történetfelfogás kritikája is tárgyalva van.

*** A kényszer helyetti önkéntes összeműködés *P. Krapotkin* tanainak is lényege.

lelkes híve, *Pikler* is kifogásolja benne.* »Túlságosan *biológiai* szempontból nézi *Spencer* a társadalmat, mint egy organizmus szerveit, s azt hangsúlyozza, hogy intézményeket nem lehet csinálni, azok nőnek, még pedig a körülményeknek reájuk való hatása folytán; tehát hibája az, hogy nem *pszichológiailag* nézi az intézményeket, nem látja át, hogy az emberek jobb belátásuk folytán szükségleteik kielégítésére mily nagy szabadsággal alakíthatnak teljesen új összeműködési alakzatokat, ő túlságosan úgy nézi a jövő fejlődést, mint a ma létező, adott intézmények továbbfejlődését.«

Épen ezen okból az ő rendszere is *quietizmushoz* vezet.

6. Kifogás alá esik a *Spencer* szociológiai rendszerének alapját képező *biológiai módszer* is, mely a szociológiába át nem vihető és épen a *szocialis evolució* fogalmával ellenkezik. Ezt *Littre* fejezi ki legjobban:** »Valóban, ha evolució nem lett volna, ha az emberi társasélet nem fejlődött volna ki magasabb fokúra, mint az állatoké, vagy ha úgy akarjuk, mint a vad törzseké, *akkor nem lenne szociológiai tudomány*, nemcsak azért, mert ezen rudimentalis társasélet csak egy *biológiai* tény érvényességével bírna, hanem azért is, mert nem lenne semmiféle megfigyelni való emberi intelligencia, miután az emberi értelem csupán az *evolució* útján lépett a szociológiai tudomány körébe.« Tehát épen a *psychikus* elem az, a mi a *szociológiai* jelenséget a *biológiai*tól elválasztja, helyesebben szólva a *fejlődő* psychikum, a *psychikus variabilitás*. Mert helyén való lenne a biológiai módszer akkor, ha az emberiség ma is a barbár népek szellemi állapotában lenne, vagy *ugyanolyan psychikus constantiát* mutatna, mint pl. a hangyák vagy méhek társasélete, melyek szellemileg nem fejlődő életet élnek és így a természettudományok körébe tartoznak. Ha *Spencer* és iskolája bebizonyították volna, hogy az *emberek* társasélete és az *állatok* társasélete között nincs lényeges különbség, akkor evvel a biológiai módszer jogosultságát is bebizonyították volna, tényleg azonban nagy különbség van a kettő között és pedig *Stammler* szerint*** »az állatok társasélete csupán fizikai egymás mellett való létezés, s a természettudományokhoz tartozik, míg az emberek társasélete *külsőleg szabályozott együttélés*, s csupán ez képezheti a társadalomtudomány tárgyát.«

* A jog keletkezéséről és fejlődéséről. 64—65. 1.

** La science au point de vue philosophique. 352. 1.

*** Id. művének 93—102. 1.

7. A fejlődés elvének bemutatása a biológiában szükségessé tette a történelmi módszert, de ez még nem jogosítja fel Spencert és követőit, hogy vice versa a történelembe és a társadalomba vigyék át a biológiai módszert.

8. Legelterjedtebb kifogás, a mi már nem annyira Spencer, mint követői ellen irányul, hogy az emberi társadalom és az egyéni organizmus közötti analógiák túlhajtott keresésében merítik ki erejüket. Míg ugyanis Spencer csupán *erős párhuzamosságot* lát a társadalom és organizmus között és mindig figyelmeztet a kettő közötti különbségekre, iskolájának ma élő leghíresebb képviselői: *Lilienfeld, Schäffle* és leginkább René *Worms* a *társadalom és organizmus azonosságát* hirdetik* és ezzel »pápábbak a papánál.«

Velük szemben sokkal helyesebben járnak el *Giddings* és *Ludwig Stein*, kik a társadalmat nem *organizmusnak*, hanem *organizációnak* mondják. Utóbbi szerint nem azért élünk társadalomban, mert polypszerűen össze vagyunk növe. hanem azért, mert öntudatosan belátjuk, hogy így a legjobb.

Herbert Spencer szociológiai rendszerének bírálatából kitűnik, 1. hogy a biológiai módszer egyszerű átvitele a szociológiába nem lehetséges, 2. hogy a kultúrnépek szellemi világa iránt az organikus iskolának nincs érzéke, mint *Paul Barth* mondja Spencerről**»: »Er hat die Sociologie der Natur-epochen, nicht der *Kultur*-epochen gegeben.«

Spencerrel szemben elfoglalt álláspontunk az, hogy meghajtjuk zászlónkat azon óriási ethnografiai és természettudományi tudás, s az ezeket összefoglaló hatalmas *konstruktív* munka előtt, melylyel Spencer a modern szociológiai irodalomban még utói nem ért magasságban álló szociológiai művét megalkotta és a mely beláthatatlan időkig biztosítja nevének fennmaradását. De ezen elismerés nem követeli azt, hogy Spencer minden állítását csalhatatlan dogmaként elfogadjuk és ne lássuk az ellene felmerült jogos kritikát.

Bírálatunkban azonban nem megyünk oly messzire, mint Spencer és iskolájának egyes túlzott ellenségei pl. *Ch. Rappoport****

* *Hegedűs* Lóránt könyve és újabban *Pollák* Illés metafizikai magasságokban kalandozó szellemi rakétái, továbbá *Méray-Horváthnak* e lapokban közzétett „Szociológiá”-ja is idesorolhatók.

** Idézett munka 115. 1.

*** *Lavrov* „Historische Briefe” című művének német fordításához írt bevezető tanulmányban.

ki az organikus elmélet biológiai hasonlataitól minden tudományos értéket megtagad, szerinte »ez iskola hívei *naturalistáknak* nevezhetik magukat, de *szociológusoknak* nem.« Elismerjük igenis azt, hogy Spencer és iskolája a társadalom belső szerkezetének és fejlődésének feltüntetésével a szociológiai tudománynak lényeges szolgálatokat tettek.

Érdekes most már Marx és Spencer szociológiai rendszerének összehasonlítása.

Mindkettő megegyezik abban, hogy a *szellemi faktornak* a társadalom fejlődésére nézve nagyon csekély jelentősége van; az egyik a gazdasági erőknek, a másik a természeti erőknek tulajdonít csupán társadalomalakító szerepet. Mindakettő tehát a társadalmi életet is az *ok* és *okozat* szempontjából vizsgálja és nem ismeri el, hogy a társadalmi életben *célok* és *eszközök* is működhessenek.

Ebben Marx és Spencer megegyeznek, bár egyéb tekintetben a legélesebb ellentétet tárják elénk: 1. *Spencer individualista* és *a szocializmus* esküdt *ellensége*, míg *Marx* annak legnagyobb *apostola*; 2. *Spencer* szerint az emberi természetnek kell előbb megváltoznia és ehhez fognak alkalmazkodni a társadalmi intézmények, Marx szerint éppen ellenkezőleg, a milieunek, a gazdasági viszonyoknak változása szükséges ahhoz, hogy az emberek is megváltozzanak.

Érdekes, hogy a természettudományok és a primitív korok tanulmányozása az emberi értelem kicsinybe vételét eredményezi, míg a kultúrnépek történelmének, filozófiájának és pszichológiájának kutatása az emberi értelem magasabb értékelésére vezet.

Marx és Spencer is az elsőkhöz sorolhatók.

Szociológiájukból hiányzik a *szubjektív* elem, az öntudatosan cselekvő egyéniség náluk csak korlátozott alakjában, a természeti és gazdasági viszonyoktól való függésében jelentkezik, s ép ezért szociológiájuk nem tud számot adni az emberi szellem pozitív társadalomalakító munkájáról. Spencer és Marx csak *átlag embert* vesznek fel és megfélemedkeznek róla, hogy a *kiváló egyéniségek*, a geniális emberek maguk is nagy befolyással vannak a társadalom fejlődésére. Ők csak a természeti vagy gazdasági viszonyok döntő befolyása alatt cselekvő emberi ismernek el és megfélemedkeznek arról, hogy a kiváló emberek eszméikkel vezetnek és irányítják az átlag-emberek gondolkodását

és így cselekedeteiket, ezzel pedig a társadalom fejlődésére vannak befolyással.

Szociológiai felfogásukban tehát nincs hely a *geniális emberek* részére, mert a genie sem eredetére, sem hatására nézve a gazdasági és természeti viszonyokból ki nem magyarázható.* Kétségkívül a genie is csupán a már meglévőre építhet és az adott viszonyok alapján cselekedhetik, de viszont áll az is, hogy a reá ható környezet motívumainak újjáalakítása és kombinálása, az összefüggéseknek és kapcsolatoknak világosabb, intenzívebb átlátása és magasabb synthesisbe való összefoglalása az egyéni és így a társadalmi cselekvésre új motívumokat teremt, mi azonban hiányzik Spencer és Marx szociológiai rendszeréből.

Épen ezen hiányosság volt szülőoka a szociológiai kutatások újabb irányainak. Az objektív szociológiával szemben kellő méltatásra kerül a szubjektív elem *Giddings* és Lester F. *Ward*** amerikai szociológusoknál, továbbá Németországban Eudolf *Stammler* és Ludwig *Stein* munkáiban, Oroszországban *Lavrovnál*.

Leopold Gusztáv.

* L. Ernst *Gystrow* munkáját: *Die Sociologie des Genies*.

** *Dynamic Sociology*. New-York, 1894.

AZ IMÁDKOZÁS SZÜKSÉGLETE ÉS PSYCHOLOGIAI FÖLTÉTELEI.

— MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

A szóban forgó szükséglet természetére nézve, már előadott s ismételt okokból csak egy következtetés vonható le: az affectiv állapot, affectiv szükséglet, a »primum movens«, egy actus eredő állapota, a mely nagyon bonyolult eredetű, lényünk legmélyéből támadó.

Megannyi bizonyosága ennek fokozatos vagy spontán kifejlődése, kirezgései, individuális, változékony és subjectiv volta. Ezenfelül parancsoló, automatikus, ösztönszerű, tudattalan, sejt-hetetlen és szeszélyes; hajlamokat és irányzatokat, vagyis motorikus elemeket kelt fel, motorikus jelenségre vezet, cselekményekben, beszédekben, taglejtésekben, imában, segélykiáltásban jut kifejezésre, szóval a külvilágban a hang és helyváltoztatás tüneményei mellett nyilvánul. Egyenesen a vallásosnak mondott emotio kifolyása, a melynek szüksége van a közlésre, kitérésre, cselekvésre, a melyben motorikus elemek vannak, s végre gyönyörrel jár, ha kielégülést nyer, fájdalommal vagy rosszul-léttel, ha meg van akadályozva, vagy elnyomatik. Láttuk, hogy általában feléje hajlanak a gyöngéd, érzelmes, szerelmes, izgékony, érzékeny, szenvedélyes, ideges személyek, a pesszimisták, a lassú táplálkozásúak, az állhatatlanok; összeférhetetlen e szükséglet, mint *Bain* megjegyzi,* a könnyelmű természettel vagy a hideg temperamentummal.

Melyek az elemei? Okvetetlen föltétele, hogy valakiben, a kihez fordulunk, valamelyes hitet vessünk. Az affectiv elemen kívül intellectualis eleme is van: egy felső lény hatalmának, velünk való rokonságának ismerete s az emótiók, a melyeket ez az eszme fölkelt.

* Emotion and Will.

Láttuk, mily módosításokat visz ez végbe a szervezetben; láttuk egészen személyes jellegét is. Nem elég-e ez hát arra, hogy alapelemét, — épúgy mint az emotiokra és más szükségletekre nézve teszik* — a test különböző állapotaiban, a szervi tudat váltakozásaiban keressük? Ha észbe vesszük, hogy a szervezeti rendtelenségeket mindig a tőlük való szabadulásra való törekvés kíséri, ha fölgondoljuk, hogy ez a szükséglet különösen a lehangoltság perczeiben nyilvánul, a mikor a szervezet tevékenysége megkívánja a stimulatiót, ha az organikus föltételekre gondolunk, a melyek a vallásos emotiót föntartják, vagy fölkeltik: nem következtethetjük-e joggal, hogy organikus sensatiókból származik, hogy a szervezetben gyökerezik?

Akár elfogadjuk, akár nem a genesist, ez a szükséglet azért megmarad egy emotionális állapottal való függésben; meg vannak hát a maga okai és hatásai.

VI.

Lényeges oka az emotio; ez szolgál emelőjéül; következőképp meghatározó, alkalmoszerű és előkészítő okai ugyanazok lesznek, mint az emotioéi. Legnagyobb részüket már felsoroltuk a kedvező körülmények fejezetében. Ezek az *agent provocateur*-ok, külsők, vagy belsők, a melyek kedvező, előkészített talajon, a fölindulások különleges atmoszférájában, meghatározott föltételek szerint működnek. Olvassák el újra a jelen tanulmány folyamán idézett példákat, különösen a Marceau kapitányra vonatkozó helyet; megannyian mutatnak egy előkészítő stádiumot, a mely különböző módon jó létre (szándékos vagy kényszerített szoktatás, beszélgetések, olvasmányok, elmélkedések által stb.) egy lappangó korszakot, s egyszerre, látszólag igen jelentéktelen s csak az ima subintrans állapotában levő alanyra ható okból (harangozás, ének, szertartás, egy pillantás, szó, mosolygás, bármily kis esemény, az orgona hangja, bizonyos templom, bizonyos szobor stb.) föltámad az emotio elmaradhatatlan, ellenállhatatlan kísérőjével: az imádkozás szükségletével. Máskor a fájdalom (bánat, gondok, nyugtalanság, szorongás, valami betegség), a félelem, a kétségbeesés, lelki ismeretfurdalás, bűnérzet kelti föl, majd ismét a mimika (letérdelés, keresztvetés, ereklye vagy kép megcsókolása stb.) De mindig fiziológiai okra vezetettünk vissza, a mely pszichológiai

* Ribot, La psychologie des sentiments.

jelenségben végződik és megfordítva; s ez az ok mindig az emotio.

A hatások ép oly bonyolultak, mint az okok. A fiziológiai főhatások közt vannak: az érverés, lélekezés változásai, a bőrre, izmokra, a könymirigyekre, egyéb szervekre s az idegrendszerre gyakorolt hatás. A pszichológiai hatások közé tartozik az értelemre, érzelmekre s akaratra gyakorolt hatás.*

Főhatása izgalom; fölkelte a reménységet, vagyis fölkelte óhajokat, vágyakat, törekvéseket, a melyek az érzett emotio ellentétei; ösztökéli a mozgékonyt; földéz vagy előkészít egy válságot; erősít vagy bágyaszt, sőt érzéketlenné is tehet (pl. a vértanukat). Szóval módosító eszköz, feszítő vagy csillapító. S nem állhatja meg az ember, hogy a köznapi vagy tudós gyógymódok analóg vagy hasonló hatásaira ne gondoljon (alkohol, dohány, ópium, lelki gyógymód, gyógyszerekkel való gyógymód stb.).**

Nemcsak bizonyos testtartást eredményez, hanem különösen az értelmi és erkölcsi állapotra hat, összegyűjt vén az értelem és akarat erőit egy pontra: az imában kifejezett elérendő ezóra. Ez a »sursum corda« a lemondás, porbahullás és gyengeség állapota után; ez a különleges monoideizmus állapota.*** Ha kielégülést nyert, az ember örömet, bizonyos általános izgalmat érez; ellenkező esetben fáradtságot, rosszulétet, gyengeséget.

A mozgás által gyöngül. Nyugalomban s valóságos, vagy legalább viszonylagos magányban (magunkbaszállás) kell lennünk, hogy teljes erejével nyilvánulhasson.

VII.

Valamely szükségletet kultiválni annyit tesz, mint a vágyat addig erősíteni, hogy ellenállhatatlan, parancsoló, túlnyomó, uralkodó lesz. S hogy e cél eléréssék, az intenzív, racionális vagy a lassú, fokozatos módszerrel lehet élni; vannak közvetlen érzékiek; vannak egyéni és általános eljárások (szó, írás, példa, gyakorlatok, életrend, rendszeres oktatás, propaganda által való

* *G. Dumas*, *La tristesse et la joie* (Alcan.). *Ribot*, *La psychologie des sentiments*.

** *Dr. Levy*, *Education rationelle de la volonté*. (Alcan.) *Dr. Manquat*, *Traité élémentaire de thérapeutique*.

*** *Ribot*, *Psychologie de l'attention*, (Alcan.)

suggestio stb.). Ez úgy a tanító, mint a tanítvány türelmén, állhatatosságán, nyakasságán, állandó vigyázásán fordul meg.

Különösen az érzelmi, fölindító elemet használja föl az ember, mindazt »a mi a szíveket és képzeleteket fölhevíti.« (*Renan: »Jézus élete«*); mindenekelőtt az emotionális kultúrát; s kiválólólag a legmegindítóbb, legmeggyőzőbb, legbehatóbb eszközöket szereti. Törekszik megindítani, a fölindulások okait sokszorosítani, az indulatokat fölrázni; szünet nélkül a szívhez, az érzelemhez folyamodik; s minden kedvező körülményt kizsákmányol, még a legcsekélyebbet, legfutólagosabbat, leggyermekesebbet is. Az ilyen ember az egész gondolkozást s az egész akaratot egy pontra, egyetlen eszmére összpontosítja; kedvező környezet közé jár; résztvesz szertartásokban, rítusokban, olvas, elmélkedik, rendes órákban imádkozik, körülveszi magát oly tárgyakkal és képekkel, a melyek fölindítják, fölkeltek a buzgalmat; befolyásolja a testtartását, taglejtéseit, mozdulatait, azaz kifejezését, beszédeit, gondolatait, érzelmeit, különösbbe: megtanul hinni, remélni, bízni; mindig foglalkoztatja a szellemet az imával; erre buzdítja, ebben gyakorolja magát állandóan; elfordul mindattól, a mi szórakoztathatná; megszokja az Isten szeretetét, tiszteletét, félelmét. S azután megteszik a magukét a lelki gyakorlatok, az elmélkedések a világi dolgok hiúságáról, a bűnről, az örök életről, a halálról; a szertartások, hieratikus gestusokkal, liturgiával, impozáns rendezéssel, zenével, énekekkel, alkalmas épületekben; a pompás ünnepélyek, zarándoklatok, mindaz a mi az emotiokat, az érzelmeket, eszméket és szokásokat erősítheti.

S ez a kezdeményezés sokkal inkább az egyén akaratától függ, mint másokétól; emezeké csak arra valók, hogy egyszerű óhaját sarkantyúzzák, fölkeltsék, segítsék. S minthogy mindnyájunknak meg van a maga vérmérséklete, jelleme, gyenge és érzékeny oldala, társadalmi helyzete, oly módszerrel iparkodnak megközelíteni, a mely ahhoz illik. Itt van Szent Teréz, Szent Ignác, az *Imitatio* módszere, a mely inkább való a szerzeteseknek, s bizonyos kategóriájuknak; itt van Bossuet, Fénelon, szalesi Szent Ferencz módszere, a melyekkel inkább hozzáférhetni a világiakhoz.

Megannyian magasztalják a három következő, alapvető dolgot: az emelkedést, (gondolat-összeszedés, szemlélődés stb.), az olvasmányt és a gyakorlatokat (a szentségek használata, külön ájtatosságok; az ima meghatározott órái; isteni szolgálá-

latban részvétel stb.). Ezt, a melynek célja szokások létrehozása, a kívánság öregbítése, fentartása, kifejlesztése, mechanikus kultúrának nevezzük, hogy szembeállítsuk az emotionalis kultúrával, a mely elsősorban a kívánság csirájának ültetésére, ihletésére, felkeltésére, megszüntetésére, s ösztönzésére törekszik,

A kegyes írókban lépten-nyomon találkozunk ezzel a mondással: »Táplálni az ima szükségletét, kívánságát. Kivált ezt hangoztatják: »A lelket hangolni kell a lángoló buzgalom által. Hogy ez sikerüljön, mély aláztatosságra s teljes önmehtagadásra van szükségünk. Össze kell szednünk lelkünket, fölbuzdítani szívünket, fölbreszteni, föléleszteni minden érzelmünket.« S hogy ezt megtehesse az ember, szolgálnak tanácsokkal, eljárásokkal, módszerrel, szabályokkal; ez egész művészet.

Megmondják igen helyes okaikat: »Az olvasmány az ember elé hozza a gondolatokat és reflexiókat (az üdvözülés szükségéről; az emberi dolgok hiúságáról; az élet rövidségéről; a bűn állapotában való halál veszélyéről stb.). Az elmélkedés ingereket és érzelmeket kelt fel (félelmet, kívánságot, reményt, csodálkozást, fájdalmat stb.). A reflexiók előkészítik az érzelmek útjait; az érzelmek pedig gyakorlatra vezetnek.« S íme, hogyan keli ezekkel az épületes olvasmányokkal élni: Néhány sort olvasunk, gondolkozunk azon, a mit olvastunk, az ember megízleli, valamiképp megemésztí az előadott igazságokat s azokat önmagára alkalmazza. Ezek a reflexiók okvetlen jó kívánságokat, szent érzelmeket és őszinte elhatározásokat hoznak létre. Ezek a jámbor fölindulások teszik, hogy az ember Istenhez siet, vagy fölhívja segítségét, hogy kikerülje vagy fölkeresse, a mit lelkére ártalmasnak vagy hasznosnak látott.*

Halljuk még a tanácsokat, a melyek szerzője Fénelon: »Hogy magunkban az ima szellemét tápláljuk, oly könyveket kell választanunk, a melyek bennünket kötelességeink és hibáink felől kioktatunk. Jegyezzük meg azokat a szavakat, a melyek leginkább hatottak reánk; ismételjük néhányszor napjában s ébreszszük föl újra az érzelmeket, a melyeket bennünk fölköltöttek. « Az ember szokásból imádkozik, még ha nincs is hozzá semmi kedve; meghatározott órákra s perczekre szabja meg a szokását, lassan mondja el az imát, minden szavát megfontolja, figyel rá, gondolkozik rajta. Mindez arra szolgál, hogy a fölindulásoknak idejük legyen megszületni, erősbulni, az érzel-

* L. a *La journée du Chretien* című gyűjteményt.

meket kifejleszteni. »Tegyük elmélkedésünk tárgyává az evangélium vagy az *Imitatio* ama helyeit, a melyek legjobban meghatnak, keveset olvassunk s csukjuk be a könyvet, a míg lelkünk össze nem szedte, a mit olvastunk. Csak egyszerű, természetes, az elmélkedés tárgyából folyó reflexiókra van szükség. Ne térjünk át könnyedén egyik igazságról a másokra; de hagyjunk mindegyiknek időt, hogy mély gyökeret verjenek szívéinkben. Azután engedjük át magunkat szeretetteljes érzelmeknek. Ha szellemünket e gyakorlatnak alávetjük, észrevétlenül könnyen elsajátítjuk, megszokjuk, úgy hogy a mi most háborgat és kifáraszt, utóbb merő gyönyörre válik.«

Más hatékony eszköz magát, kegyes tárgyakkal, szentképekkel körülvenni; ez ösztönzi az ember buzgalmát s fölérteszti érzelmeit. Ismét más eszköz egy egyesüléshez szegődni társul s résztvenni gyakorlataiban; ily kép az ember közösen növeli ima-szükségletét és némiképp tudattalanul és erővel fölvesz ott bizonyos szokásokat. S végül szerepet játszik a »lelkiismeret igazgatója«; nem arról van szó, hogy az ember gúzsba kötött kézzel-lábbal megadja magát, hanem, hogy irányítva legyen, tanácsot nyerjen, azaz föl legyen világosítva, ki legyen oktatva. Olvassák e részt Szent Teréz önéletrajzát, a hol gyóntatóiról beszél. Íme pl. mit mond egyikükről: »Három évig gyóntatott s ezek az évek megpróbáltatások láncolatai voltak. Ezeket a részleteket elmondván czéлом megmutatni, mennyit szenved a lélek, ha hijával van a szellem útjain egy mesternek, a ki tapasztalatból ismeri azokat.*«

Más gyakorlati eljárások még: kihasználni a mély emótiót, a melyet a hely szentsége, a kápolna díszítése, a gyertyák, a tömjén, az orgona hangja, az ének, gyülekezet okoznak; zarándokutak; figyelni a mozdulatokra az imák alatt, a mint Loyola tanácsolja, letérdelni, összetenni a kezet, mereven nézni; ez elvégre is az érzelmekre hat. Mint Joergensen János mondja: »*A tettel kell hinni*, letérdelni, keresztet vetni, verni a mellet.«**

Minthogy pedig sok érzéketlen ember van, a kire nem hatnak a gyöngéd fölindulások, a kik a szeretetteljes jámborságra képtelenek: velők szemben ijesztő, megfélemlítő eljárásokkal szokás élni: rettentő képekkel, a pokoléval, bűnhődéssel, az Isten haragjával stb.

* Joly H., *Sainte-Thérese*. 211. 1.

** Idézve L. Bloynál, *Mercure de France*. 1901/VII. 648. 1.

Szóval a figyelmet egy pontra kell rögzíteni s mindig arra gondolni. S e célból rendszeres oktatást rendeznek be s módszeres, szabályos, fokozatos nevelést.

Ez meghökkentő analógiát mutat a vizsgára, versenyre, pályára való előkészüléssel: routine, begyakorlás, fogások, eljárások, vetélkedés, indulatok; mi híja sincs ennek.

VIII.

Van-e ennek a szükségletnek pathológiája? Más szavakkal hiányozhatik-e s túltenghet-e? Épúgy, a mint vannak emberek, a kiknek semmi hajlamuk sincs az álmodozásra, a lendületre, épúgy vannak emberek, a kik épenséggel, vagy majdnem épenséggel nem érzik az imádkozás szükségletét. Magától értetődik, hogy ez viszonylagos dolog, mert életük bizonyos szakában, vagy körülményei közt érezték, ha nem is fejezték ki. Valóban tipikus példákat lehetne találni a dölyfösöknél, a hideg és rideg embereknél; ezek legfeljebb múlt gyengeségük nagyon ritka perczeiben engedik át magukat, e szükségletnek. Ha ezt a pontot el akarnók mélyíteni, be kellene hatolni a temperamentumok meg nem adott problémájába; térjünk hát át a második pontra.

Ez a szükséglet nagyon ingatag és esendő; a malaszt, lendület, lelkesedés óráin kívül folytonos éberséget tesz szükségessé; egész életet lehet és kell eltölteni művelésében, elevenen tartásában, felköltésében és újrafelébresztésében. Ebből következik, hogy egészben vagy részben el lehet veszíteni. Hogy megy végbe ez a megsemmisülés? A kegyes írók sorban megmondják: »visszaimádkozván az imát«, (Montaigne), elfeledvén, elhanyagolván gyakorolni és következképp táplálni, erősíteni a hitet; ez apró röstések, kis nembánomságok, jelentéktelen lanyhaságok, fáradtság, bágyadság, szórakozottság következménye.

A kedvezőtlen körülmények közé sorolják még az említett írók mindazt, a mi kételybe ejthet, a mi megrázhatja, lerombolhatja a hitet. Ezért nagyon erősen tanácsolják, hogy kerüljük a rossz könyveket, a rossz példákat, a rossz társaságokat, tartóztassuk lelkünket és érzékeinket a rossz gondolatoktól, rakoncátlan ingerektől.

A szükséglet eltörpülhet egész az eltűnésig s elvesztheti affectiv gyökerét is, s tisztán gépies, automatikus lesz, vagy visszafejlődhetik gestusok hiú jelképeivé, (a kéz gestusa, a kereszt

jele, a futólagos térdhajtás, feszület és szentképek csókja stb.), öntudatlan, meggondolatlan mormogássá, értelemnélküli szavakká, apró örülségekké, a jámborok, babonások és önkínzók gyermekségeivé; végződhetik a rögeszmében; elfajulhat az oktalan és esztelen imában való teljes elmerülésig, a mely az egész létet elfoglalja s minden más élet helyére lép. így a szükséglet valódi szenvedélylyé vált. Még magasabb fokon már delírium. Fékevesztett, viharos, impulsív, szertelen lehet tehát.

E tanulmány kiegészítésére hátra van még e szükséglet evolúciójának, valamint céljának és biológiai jelentőségének vizsgálata. Elvégezzük egy pár szóban.

Mint minden szükséglet, egy vágy terméke, a mely először kósza, fokozatosan előrehalad folytonos kielégítése folytán, átváltozik valóságos, később pedig parancsoló szükségletté. Ezt a fejlődést nagyon nyilvánvalólag megtaláljuk szalesi Szent Fereneznek »Az alázatos életre vezető kalauz« című művében. Ez a szerző elkezdí az alázatosság egyszerű kívánságánál, s azt módszeresen, különböző eljárásokkal és praktikákkal nötteti addig, míg a természet szükségletévé válik. Szóval szervezi, és szervezéssé teszi a kósza vágyat.

Imádkozni tehát annyit tesz, mint tehetségeink gyakorlatának bizonyos szükségletét bizonyos értelemben, bizonyos körülmények közt kielégíteni; azaz az ember kiegészítő eleme, elválaszthatatlan az emberi természettől, egyenesen az ember szervezetéből és szelleméből folyik, megfelel természetünk egyik irányzatának. Oly dolgok ezek mind, hogy bővebben kellene megvitatni. Láttuk, hogy az ima szükséglete érinti a nyelv eredetének problémáját. Ha megfelelünk erre a kérdésre: »Miért beszél az ember?«, megfeleltünk erre a másokra is: »Miért imádkozik az ember?« A nyelv »a test kiáltása«, a mint az ima »a lélek kiáltása«, kileheljük érzelmeinket beszélve, mormogva, gondolkozva. A nyelv, a külső ép úgy, mint a belső, nemcsak gondolataink és érzelmeink kifejezéséül, hanem fölindulásaink levezető csatornájául is szolgál.

Szakasztottan így van ez az imádkozás szükségletével. Mint gyakorlati, haszonra néző, önző, érdekelt szükséglet végeredményben részét képezi a fentartás ösztönének; az egyén megőrzésére irányul.* Alapjában véve az emotionális folyam szelepe; egy levezető reactio.

* G. Strindberg, La psychologie de la prière. *Revue Blanche* (1895 avril 15, mai 1).

A nyelv szervezetünk nyilvánvaló, tagadhatatlan funkciója. A szoros kötelékek, a melyek azt az imádkozás szükségletéhez fűzik arra a következtetésre indítanak, hogy ez utóbbi is szervezetünk funkciója, »a test kiáltása.« Mindazt, a mit mondottunk, ennek bizonyítékául tartjuk.*

Hogy tapasztaljuk e szükségletet, kell, hogy szenvedtünk, sírtunk, éreztünk legyen. Különösen a pathetikus perczekben, az erkölcsi és fizikai nyomottság állapotaiban jelentkezik. Ennél fogva alá van vetve az affectív élet oscillatioinak, a mit buzgalom, tűz fölköltésére használt eljárások és módszerek untig bizonyítanak. Maga is affectív állapot s következésképp a szervezet egy általános szükségletének nyilvánulása.

F. da Costa Guimaraens. (Paris.)

* A *L'âme élève a Dieu* című gyűjtemény szerzője, a ki különben csak összefoglalja a jámbor élet mestereinek eszméit, kifejezetten mondja: „Ha imádkozunk, ha lehetséges, kell, hogy még beleink is megszólaljanak.”

ZOLA, MINT MŰ-KRITIKUS.

(A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULATNAK 1902 NOV. 28-ai ÜLÉSÉN TARTOTT
ELŐADÁS.)

Zola mű-kritikusi jelentőségéről szólván, jogosnak látszik a kétely: vajjon nem erőszakos szempont-e Zolát, mint mű-kritikust bírálni?

Hiszen a köztudatból szinte kiveszett az ő mű-kritikusi működése, noha a modern művészet küzdelmeiből tollal, szóval és tettei kivette a maga részét. A genie ösztönszerű intuíciójával kiérezte kora művészeti küzdelmének jelentőségét, a közös szempontokat a maga igazával. Mint mű-kritikus is lelki kiválóságának jeleit szolgáltatta: profetikus előérzettel felösmerte a modern művészet úttörőinek, Manet-nak, Monet-nak, Pissaro-nak, stb. talentumát és a felösmert igazságot eredeti formában, nagy ékesszólással, teljes szakszerűséggel hirdette. Kritikusi pályája is épen olyan küzdelmes volt, mint egész élete: küzdelem az igazságáért.

1866 április 27-én jelent meg először a közönség előtt, mint Manet védője és a jury vádlója. A lelkéből beszélt. A Salon jury-jét kifogásolta, de a maga irányának ellenzőit értette. A fiatal Zola ez időben már megértette a kor intő szavát; Taine eszméi, Balsac példája hatottak reá; a való élet megfigyelésének, a részletrajzból kiemelkedő nagy társadalmi életképek festésének vágya mind elevenebben élnek álmaiban. Művei visszatetszést szülnek a parfümös megalkuvó gyáva császári korszakban, mely fellázítja egész valóját. Ezerszeres erővel támad fel benne a gyűlölet a művészet igába hajtói ellen, a kik a művészet szabad nyilvánulásaitól félve mindent elnyomtak, a miben egy gazdag egyéniség szabad megnyilatkozását

sejtették. Két cikkben ad ez érzéseinek kifejezést, vádolva a juryt elnyomással, fellázítva a közvéleményt ellene, jóval a Salon megnyitása előtt. Kit nyomott el ez a jury? Hol van az a vérlázító igazságtalanság? Ezt kérdezték önmagukban az emberek. A Salon megnyílt, külön teremben a visszautasítottak. És Zola rámutatott a visszautasítottak közt Manet-ra, a kinek *Olympiáját*, és *Joueur de fifre*-jét elragadtatással dicsérte. A kegyetlen jurytól a kegyes, közönséghez felebbezett. Igazságszolgáltatásért esedezett. Hirdette Manet kiválóságát, hitt jövőjében.* Mikor pedig Monet és Pissaro dicséretével,** a Ribot-ok, Vollon-ok, Dubuff-ök, Bonvin-ok, a tömeg e kedvenceinek, kicsinylésével folytatta, olvasóközönsége megbotránkozva Manet művein, egyszerre hangosan protestált Zola kritikája ellen, és a szerkesztő megvonta tőle a szót. Igazába vetett erős hittel kiált fel: Un jour, nous serons vengés tous deux !

De nem tette le a tollat. A következő évben részletes tanulmányt ír *Manet*-ről, melyben a modern művészet alapelveit, a vezető szempontokat, az új törekvéseket világosan kijelöli, megmagyarázza a modern festészeti problémát, egyszerűsre mind a mai műkritika klasszikus példáját teremti meg. Ezzel, úgy látszott, minden időre búcsút vett a műkritikától és teljesen regényírói működésének szentelte magát. De a hatvanas évek e küzdelmei rendkívüli hatással voltak rá. Manet barátsága bevezette őt e küzdelem középpontjába, visszafojtott lélegzettel figyelte meg, mint keresik művészbarátai a természet titkát, a napfény rezgésének visszaadását, a plein-air probléma megoldását és képzeletében e küzdelem hősei egy regényalakká formálódnak. Így fogamzott meg lelkében az *Oeuvre* Claudeja(1885).

Ezidőben még nem igen hitt e küzdelem győzelmében. Claude elbukik a diadal előtt, de az élet a mű-kritikus Zolának adott igazat. Az 1900-iki párisi kiállítás a plein-air probléma hőseinek diadalát jelentette. Hogy a természet egy új titkát kutatták ki, hogy új szépségideált találtak, úrrá lettek fölötte, új eszközökkel legyőzve kifejezhetésének akadályait, — azt a

* Je suis tellement certain que M. Manet sera un des maitres de demain, que je croirais conclure une bonne affaire, si j'avais de la fortune, en achetant aujourd'hui toutes seστοiles. (Mes Heines, p. 290.)

** Nem kevésbbé ösmerte el Monet-t és Pissaro-t is, a kik azonban csak jóval később, a 80-as években érték el művészi jelentőségüket és csak a legújabb időben küzdöttek ki elősmertetésüket. (Mes Haines, p. 302, 320.) Ribot stb. kicsinylését I. U. o. (p. 300-307.)

Luxembourg Caillebotte-terme és a világkiállításon az impreszionisták gyűjteménye fényesen igazolta. Győztek a festészetben, mint Zola is győzött az irodalomban. Mindketten, ő is, Manet is, meglettek boszúlva!

Nemcsak mint regényíró, mint mű-kritikus is Taine-ből indult ki. Nevetségessé teszi az abszolút ideált, a szépet, mely elérhetetlen fenségben trónol felettünk, időtlen idők óta, azt a közös mértéket, melynek megközelítési fokát a kritika feladata meghatározni. Az ő szépségfogalma benn él a művész lelkében, nem pedig valahol künn, az ismeretlenben. El a nevetséges közös mértékkel; minden igaz művész maga teremti meg a maga szépségideálját, a melyet, mert új és eredeti, új és eredeti eszközökkel lehet csak kifejezni! Ez a szépségideál ott van a természetben, csak meg kell találni. A nagy művész a maga temperamentumával, a maga szívével nézi a világot, figyeli meg, átérezzi és — kifejezi. Csak relatív igazság van a művészetben. A művész igazsága, melyet a kor és egyénisége parancs-zavára teremt. A kritikus feladata magát a műalkotást vizsgálni; ezt nagynak jelenti ki, lorsqu'il trouve en elle une traduction forte et originale de la réalité.* Ezt a fordítót, ezt a temperamentumot, a művészt magát kell keresni: c'est que les temperaments seuls vivent et dominant les ages.**

A festészetben nem az tehát a fontos, hogy micsoda képzeteket kelt fel a szemlélőben a művész, micsoda mesét mond el, micsoda morális tanulságokat lehet levonni az általa ábrázolt tárgyból, mint a miért Proudhon dicsérte Courbet-t, az ő Courbet-ját, a kit a maga képére formált át. A mit Zola elősmert Courbet-ban, az a festő érdeme: az erőteljes, hatalmas ecsetű, szélesen és jól látó művészet dicsérete az. Tiltakozik az ellen, hogy Manet-t Baudelaire lírája kifejezőjének tekintsék. Manet festő és mint ilyen színproblémákat akar megoldani. Kizárólag azt. Kitűnően elemezi híres *Dejeuner sur l'herbe*-jét, mely a Salon des refusés-ben volt kiállítva s láttán Eugenia császárnő megbotránkozva fordított hátat. Ah, az erkölcsbíró szép asszony! Megbotránkozott a kép tárgyán, hogy a folyam partján két feketébe öltözött úr között egy nő ül anyaszült meztelenen a fűben, a másik asszony pedig ép most szállt ki a vízből, s veszi fel ingét. Miért nem botránkozott meg a Louvre Giorgione-ján, a *Falusi koncerten*? Vagy azon az ötven más régi képen, a

* U. o. (p. 341.)

** U. o. (p. 297.)

hol meztelen és felöltözött alakok idillikus békében együtt ábrázolvák? Manet is arra törekedett, a mire a renaissance mesterei: friss folthatásra és élénk ellentétekre. Mert a festőnek nem kell se énekelnie, se filozofálnia: festeni tudjon, azaz a fény és árnyék igazságát, a tárgyak és alakok valószínűségét fejezze ki energikusan és új nyelven.*

Új nyelven, főképp. A nagy művész oly élesen figyeli meg a természetet, hogy másnak látja, mint elődei, új szépséget fedez fel benne. Az új szépséget nem öltöztetheti a régi ruhába, új kifejező eszközöket kell keresnie, a maga nyelvén kell beszélnie. A hogy minden nagy írónak meg van a maga stílusa, úgy legyen meg minden nagy festőnek is a magáé. Csakis az eredetien látó és eredeti stílusban beszélő művész a nagy. A stílus nem is lehet közös, általános, abszolút, csakis egyéni; tehát relatív.**

Az iskolai szabályoknak tehát nincs érvényük a művészetben: az egyéniség joga elfojtja a tradíciót. A festő úgy látja a természetet, tehát úgy festi. Győzzön meg, hogy az ő látása a helyes, győzzön meg temperamentuma erejével, kifejezése biztonságával, keltsen fel a szemlélőben igaz illúziókat, s az ő igazsága igazság. A művésznek az a feladata, hogy lásson és láttasson. Ehhez az kell, hogy azt fesse, a mit lát és nem azt, a mit tud.

Ruskin beszéli, hogy egy angol tengerészkapitány kifogásolta Turner egy képén, hogy a hajónak nincsen kéménye.

— Ebből a látópontból nem látszik a hajó kéménye, felelt a művész.

— De hisz ön tudja, hogy a hajónak kéménye van, hát miért nem festi oda?

— Mert az én feladatomban az azt festeni, a mit tudok, hanem azt, a mit látok, — felelte Turner.

Emlékeztethetünk arra is, a mit Couture-nak felelt fiatal tanítványa, Manet.

Atelier-társai nagyon sikerültnek találták egy tanulmányfejét, megkoszorúzták és várták a mestert, hogy korigálni jöjjön. Couture első pillantásra észreveszi, de elfordul tőle és mikor mindeniknek végigjavította tanulmányát, jó Manet-hoz:

— Hát ön már sohasem fogja azt festeni, a mit lát?

— Én azt festem a mit látok, s nem azt, a mit mások látnak, — felelte a fiatal Manet.

* U. o. (p. 359.)

** U. o. (p. 340. 359.). Ezért ítéli el Ribot-t, a ki a régi mesterek nyomán halad: — il n'a rien ajouté à l'art. (p. 308.)

A vén Manet-nak is ez maradt az elve. Ezt hirdeti igazi igazságnak Zola is s elismeri, hogy csakugyan eredetien, a maga szemével lát.* Ez volt Zola művészi ideálja is; a megfigyelésre, az élet visszaadására, a részletek pontosságára, szóval naturalizmusra törekedett. Természetszerűleg felmerült előtte a kérdés: ezt a célt miféle eszközökkel lehet elérni? Az irodalomban még mindig Victor Hugo, Theophil Gautier romantizizmusa járta, mesés couleur localjával, vad képzelgéseivel; Balzac-ban is azt méltatták, a mi benne a romantikus szellem maradványa; a realizmust kezdték ugyan hirdetni a Champfleuryk, a Proudhonok; a festészetben is megnyilatkozik Courbet-ban, de a régi technikában, a mi benső ellenmondás. Zola észrevette, hogy Manet és társainak törekvései, technikai kísérletezései közel rokonok az ő lelkével. Mint azok, ő is a szabad megfigyelésnek, a relatív igazság, az egyéni látás, az élet tanulmányozásának hirdetője volt; ő is új kifejezési formákat keresett, hogy új érzéseit, új megfigyeléseit új nyelven fejezhesse ki. Megfigyelte tehát ezeket az új festészeti törekvéseket s műkritikáiban — Taine módján — mint egyszerű tényeket (simples faits) írja le.

Mik ezek? A tónus-finomságok keresése, a helyes színértékek (valeur) visszaadása, a folthatások megfigyelése, a szabad kompozíciók s végül a plein-air hatása a színekre: mind arra való, hogy a valóság minél igazabb illúzióját érje el a művész. Zola finoman részletezi Manet festői eljárását,** kiemeli tonálisának mind világosabb színezetét, a mely a korabeli sötét tonálisú képektől megkülönböztette és elvezette imádata tárgyához: a naphoz. Híres, (azelőtt hírhedt) művében, a *Déjeuner sur l'herbe*-ben már észrevette Zola a művész törekvését: a szabad levegőt, a napsugárt, a fénynek játékát adni vissza, — cet ensemble vaste, *plein d'air*, ce coin de la nature rendu avec simplicité.*** Ez az érzés, ez a vágy mindjobban fokozódott bennük, s ezt fejezi ki az *Oeuvre*-ben, Claude ajkára adva e szavakat:

— Valóban új dologra van szükség . . . Mire? Magam sem tudom. Ha tudnám, igen erős volnék, rajtam kívül nem léteznék senki . . . De a mit tudok, elsősorban az, hogy Delacroix nagy romantikus dekorációja összeomlóban van, hogy

* U. o. (p. 293.)

** U. o. (p. 344—46.)

*** U. o. (p. 356.)

Courbet sötét festészete megfojtja a műteremben a fényt; oda nap be nem süt. Érted, talán a napra volna szükség, a szabad levegőre, világos és fiatal festészetre, dolgokra, a melyek igazi fényben fürödnek, vagy tudom is én mire?! . . .

Már 1865-ben kifogásolja Fromentin keleti tárgyú képein a színeket, melyeknek nincs fényük.* A fényben úszó természet visszaadását sürgeti, festészetet, a hol festészet legyen a lodolog s nem az irodalmi tartalom. Ilykép Zola a modern műkritika megalapítója, de mű-kritikai tanulmányait felhasználta irodalmi gyakorlatában is. A tömeghatásának visszaadását értjük.

Manet hatása, Zolára abban jelentkezett, hogy ő is foglalkozott a tömeg-problémával, megkísértve azt megérzékíteni az élet apró részleteinek szorgalmas egymás mellé állításával. »Pontos és pillanatnyi képévé tenni a mondatot az író érzéklésének« — íme erre törekszik Zola az irodalomban, azaz »az író érzését a látvány első érintésével, rezzen lésével adni vissza.«az impressziót, melyet benne a dolog kelt, a folthatást és nem az apró részleteket, ezt nevezik ő és társai (a Goncourt testvérek, Daudet, Maupassant stb.) *écriture artiste*-nak** Ezért szakítanak ők a gondos, kimért, kieszelt kompozícióval, mert ez az élet meghamisítása, ellenkezőleg, az összevissza felel meg a valónak; ezért szeretik a vázlatot, a melynek összetűzése adja a regényt. Az étude kultuszából, a folthatások megfigyeléséből (melyeket érzéki melléknevekkel, színes jelzőkkel, igékből alkotott főnevekkel, az imparfait gyakori használatával s más művészi fogásokkal fejeznek ki), az impresszionista festészet egy másik nevezetes felfedezésére térnek át. Tulajdonkép nem lehet felfedezésnek nevezni, mert a japánoktól tanulták. Hokusai ugyanis száz felvételben örökítette meg a Fuji-hegyet, észrevéve, hogy milyen gyors hullámvásznak van alávetve a természetben minden; csupa örökös mozgás, más-más színellentét, pillanatról-pillanatra változó a levegő hatása alatt a színskála, s a fénypontoknak ezt a gyöngéd hullámvását igyekezett Hokusai leheletszerű igazsággal színnyomatain visszaadni. Ezt a finom

* U. o. (p. 318.)

** Az *écriture artiste* egy pár jellemző példáját összeállította (leginkább a Goneourt testvérek és Daudet stíljéből, noha Zolánál is feles számmal található volt) *Haraszi Gyula: A naturalista regényről* (p. 206. és 306). Azonban a kapcsolatot Zola műkritikai tanulmányával nem vette észre. Tudtommal más se.

színskála változást, a benyomások állandó játékát kereste Manet is, de főképp Monet és adta vissza Zola is. Csak emlékezzünk vissza Paris leírására, reggel, délben, este; mintha csak Monet képsorozata előtt állanánk, a ki a rouenni templomot figyelte meg a nap minden változásában. Zola és az impresz-szisták kapcsolata tehát minden kétségen kívül áll.

S miként a festészetben, az irodalomban is győzött a modern látás, győztek Zolának, a mű-kritikusnak elvei, a tömeg, mely eleinte kifütyölte, később elveivel együtt elfogadta. A nagy egyéniség rákényszeríti a lusta tömeget a gondolkodásra. De az igazság — hirdette Zola — relatív. Ez bizonyult be az ő igazságára is. A levegőben most már új gondolatok lebegnek. Új igazságok után vágyik a világ. A fényprobléma meg van oldva, szinte belevakultunk a napba, keressük tehát a nagy harmóniákat, a mélyebb tonalitásokat. A futó benyomásoktól káprázik a szemünk, a futólagos tanulmányok untatnak, keressük a nagy összhangokat, a kifejező vonalakat: a stílust. Szóval valami újat! »Mit? Magam sem tudom. Ha tudnám, igen erős volnék, — rajtam kívül nem léteznék senki . . .«

Dr. Lázár Béla.

A KORLÁTOZOTT BESZÁMÍTHATÓSÁGRÓL.*

A korlátozott beszámíthatóság jogtechnikai fogalma nem régi. Valamely fogalom képzése mindig az alapjául szolgáló jelenség általánosságát mutatja: az átmenetet az öntudatlanul érzettből a tudatosba és a képzett fogalomnak elismerése annak szükségességét, hogy egy új korszak követelményeit számba vehessük. *Ezen* fogalom képzése az alapjául szolgáló pathologikus jelenségeknek aggasztó, geografiailag Európa egész területére kiterjedő általánosságát mutatja és érdemét képezi az akarat-szabadság és az erkölcsi bűnösség leglelkesebb híveinek; azonban annak szükségessége, hogy ezen jelenséggel megbirkózhassunk, a legfényesebb bizonyítást adja annak, hogy a megtorló elmélet egymagában nem képes számolni a viharosan előtörő új társadalmi alakulásokkal, bizonyítja *egy céltudatos társadalmi önvédelem megczáfolhatatlan szükségességét.*

A korlátozott beszámíthatóság fogalma megállapításánál mint ellenségek állanak szemben a klasszikus iskola hívei és a kriminálpolitikusok nemcsak a pszichológiai háttér különféleségében, hanem a vizsgálati módszerek különböző voltában is. A klasszikusok ezen fogalmat is jogi abstrakciónak tekintik függetlenül ennek szociológiai és pszihopatológiai sajátosságaitól, nem törődve e sajátosságokkal, alkalmazzák e helyütt is az ő egyetlen »osztható« visszatörő eszközüket, a régiszabadságvesztés-büntetést. Beleszólnak e két iskola küzdelmébe azok is, a kik a fogalom képzésének és elismerésének szükségességét *általánosságban* tagadják és pedig: *Lombroso iskolája*, a mely azt állítja, hogy

* Az általánosan használt „*korlátolt* beszámíthatóság” kifejezésénél jobbnak találtuk a *Fayer* által javasolt „*korlátozott*” beszámíthatóság kifejezést nyelvtani szempontból és »korlátolt« szóval kapcsolatban esetleg felléphető, zavaró associatiók elkerülése végett.

valamennyi büntettes patológikus, tehát nincs jogunk ezen egységes csoportból egy részt önkényüleg kiragadni és ezen részre külön elbánási szabályokat alkalmazni; továbbá még a deterministák közül is sokan, a kik a korlátozott beszámíthatóság fogalmát logikai abszurdumnak tartják, hiszen senki sem tehetett *máskép*, mint a hogy épen az adott esetben cselekedett; nem lehet tehát a cselekvési képességben különböző fokozatokat létesíteni.

Ezen ellentétekből organikusan alakul ki fejtegetéseinknek egymásutánja. Kiindulva a *jelenség* vizsgálatából, pszihopatológiai ismerveiből, igyekezni fogunk felállítani a korlátozott leszámíthatóság *fogalmi* ismerveit majd kifejteni a büntetés módozatait, nemét és mértékét; tárgyalásunkon átvonul egyszersmind azon törekvés, hogy a népnek individual-etikai alapfelfogását a törvényhozó szociál-etikai elveivel összhangba hozhassuk.

Ezen problémát, a mely a reális élet gyümölcse, a különböző teóriák használhatósága próbakövének tekinthetjük, mely az elméletek szűk körét áthágja.

A korlátozott beszámíthatóság fogalma nem régi. Az alapjául szolgáló jelenség csak messze kiterjedő általánosságban gyümölcse az egyéni alapsajátság és a társadalmi milieu *újabb* irányú fejlődésének. Szinte kétségtelen, hogy a szellemi erők beteges meggyöngülésének jelensége már a legrégebbi időkben is felmerülhetett, de fellépésének elenyészően csekély aránya miatt nem volt érezhető. Azután nagyobb arányokban terjedt el, úgy hogy e stádiumban már figyelemre méltatták; de bizonyára e figyelembe vétel úgy történt — a mint az minden jelenségnél történni szokott — hogy a reakció *öntudatlanul* megy végbe. Csak hosszú idő múltán, számos nemzedék összeműködése következtében az öntudatlan ösztönt a legváltozatosabb képzettartalommal ellátva, jutnak eredeti cselekvésük hasznosságának tudatára és az elemzett ösztönt egy végleges synthesisbe egyesítik, a mely nem egyéb, mint épen a jelenségből képzett *fogalom*.

A néptörzsek hatalmas organizmusában ugyanazon törvények uralkodnak, mint az egyénben. Egy bizonyos időpontig testi és szellemi fejlődés egyensúlyt tart; innen kezdve a testi erő fokozatosan hanyatlik, ellenben a szellemi funkciók az ő felhalmozott eszme- és gondolatanyagukkal csak most élvezik gyümölcsét a korábbi fejlődésnek és minél számosabb, nagyobb, szebb az, annál inkább elgyöngül a test.

Az emberi egyesüléseknek minél nagyobb száma éri el a fejlődés zenithjét, annál fényesebbek, felemelőbbek alkotásai, de árnyoldalai is szembetűnőbbek. A szellemi tevékenység hatalmas fejlődése lehetővé teszi ezen árnyoldal hatásának paralizálását. Vagyis: *a jelenség először szórványosan léphetet fel, ekkor még nem volt érezhető, azután epidemikusan, akkor már reagáltak reá, de öntudatlanul, végre krónikusan, a mikor a fogalmat képezték és befogadták.*

Köztudomású tény, hogy különösen a mai korszakra a kétségbeesett létért való küzdelem, a kérlelhetetlen egoizmus nyomja bélyegét. A létfenntartási eszközök megszerzése után kevés már a szabad idő. Hogy ezen rövid szabad idő alatt az élvezeteknek azon minimumát kihasználhassák, a mit a természet megkövetel, kény telének a legkoncentráltabb élvezetekhez fordulni. Az alkohol túlságos fogyasztása s a nemi kicsapongások okozzák, hogy a már a létért való küzdelemben elgyöngült egyén végre az élvezeteknek dobja egészségét áldozatul. És így világosan magunk előtt látjuk ezen patológikus jelenségek megdöbbentő általánosságának okait: először a *túlerős munka*, másodsor az *alkohol és a nemi kicsapongások*, harmadszor az *átöröklés*, a mely a meggyöngült organizmust az utódokra átplántálja. Végoknak pedig a társadalmi viszonyoknak beláthatatlan komplikációját tekinthetjük, mely az összesség organizmusát teljesen kimeríti.

Mostanáig ezen patológikus állapotokról, mint az *összesség* életének egy jelenségéről beszéltünk, tehát kizárólag azon *társadalmi tényezőkről*, melyeknek változása ezen állapotok általánosságát okozta. Ám foglalkozzék ezután a matéria egészével a szociálpolitikus; mi a továbbiakban ezen állapotokat mint az *egyén* életének jelenségét fogjuk kutatni, tehát azt, hogy milyen abnormitásokat szülnek a társadalmi faktorok az egyes emberben. —

Alig fedezte fel a 18. század végén a pszichiatria az átmeneti beteges állapotoknak óriási területét, a kriminalisták figyelme mindjárt azon végtelen változatossággal egymásba átmenő kombinációkra terelődött, a melyek feltartóztatlanul átfolynak a szellem nagymérvű fejlettségétől annak teljes első-tétüléséig. Követeltek az ilyen állapotban szenvedő bűnösök számára enyhébb büntetést, mert »az állam joga a büntetésre az egyén szabad akaratelhatározásán alapul« és ezt a betegesség befolyásolja; befogadták tehát a korlátozott beszámíthatóság fogalmát, mint a beszámítást egy korlátozott bűnösséghez,

vagy, a mint mások mondták, mint korlátozott beszámítást a bűnösséghez, de mindenképen azon alapelvvel, hogy egy bizonyos mennyiségű bűnösségnek egy annak megfelelő mennyiségű büntetés felel meg. A törekvések, ennek törvényhozási elismerése iránt — a bajor, szász és hesseni particularis codexek homályos tendenciájú határozatait figyelmen kívül hagyva — először 1852-ben az osztrák btkben vezettek eredményre, a mely az észbeli gyengeséget és az elhanyagolt szellemi nevelést általános enyhítő körülménnyé teszi. Következnek azután a *dán codex* 1863-ban, *Svédország* 1864-ben, *az orosz javaslat* 1885-ben, *Finnország* 1889-ben.

Ezen tételekben a köztudatba még át nem ment fogalom csekély érettsége még élesen szembeötlik; pszichológiai maximák, pszichiatriai betegségformák vegyesen összehalmozvák, majd hézagosan, majd pleonastikusan soroltnak fel azok egységes osztóelv hiában. Szabatos, élesen formulázott intézkedéseket tartalmaznak *az olasz codex* 1889-ből, a mely mintegy határvonal a klasszikus és a kriminálpolitikai iskola között; a nem rég törvényerőre emelkedett *norvég javaslat* és a *svájci javaslat*, a mely már teljesen kriminálpolitikai alapokon nyugszik.

Ha tehát egy ezektől eltérő intézkedést akarunk javasolni, akkor először ezen már meglévő intézkedések elégtelenségét kell feltüntetnünk, másodsor meg kell tudnunk jelölni az utat ezen állapotokkal való célravezetőbb megküzdhetésre.

Hogy Lombroso és hívei teljes energiával azt vitatták, hogy valamennyi büntettes — a mely alatt csak az »uomo delinquente nato«-t értik — tehát valamennyi büntettes beteg (epileptoid); hogy ezek az *átöröklés* hatalma következtében azon vad szenvedelmek és ösztönök rabjai, melyek valamikor az egész emberiség közös sajátságát képezték, a midőn még az az őskorban szabadon az erdőkben lakott: oly túlzás, a kikutatottnak olyan általánosítása, melylyel az iniciativa hevében mindig találkozunk és így nem csodálhatjuk, hogy Lombroso iskolájának tanai épen az *átöröklés* törvényeiben döltek meg és hogy felfogásának *egyoldalúságát* utóbb bebizonyították.

Ha a korlátozott beszámíthatóság fogalmához akarunk jutni, akkor Lombroso tanait röviden érintenünk kell, mert csak akkor van jogunk a beteges büntetésekre speciális szabá-

lyokat alkalmaznunk, ha bebizonyítottuk, hogy nem *valamennyi* büntettes beteg, hanem azoknak csak *egy része*.

Lombroso »született büntetese« a minduntalan ellenállhatatlan erővel a bűnhöz vonzott egyén. Tudhatják bármennyire, hogy mit jelentenek ezen fogalmak: jog és morál, nem képesek cselekedetüket azok parancsai szerint irányítani. Csak egy kis kör lesz számukra, a melyben figyelembe fogják venni a hozzájuk hasonlók érdekeit, akár azért, mert ezt kell tenniök, akár mert csak akarják. Meg van ezen büntetteseknek az ő saját osztály-moráljuk, melynek csak az a hibája, hogy túlságosan exclusiv, csak egy igen kicsiny privilegizált körre terjed. Ezen körülmény lehetett az, a mely Lombrosot ezen büntettesek összehasonlítására vezette Afrika vad, civilizálatlan törzseivel és egy rég letűnt korszak embereivel. Tovább haladva arra az eredményre jutott, hogy ez a jelenség visszafejlődés, degeneratio, a büntettes az emberi nem egy külön válfaja, melyet a betegség (epilepsia) ellenállhatatlan erővel a büntett elkövetése felé ragad. És vajjon, mi az oka ennek? Az átöröklés. De vajjon ismernek-e ennek általunk felfedezett törvényei ilyen átöröklést? Vajjon lehetséges-e az, hogy egy a civilizációtól még kevésbé bántott korszaknak emberei olyan sajátságokat, melyek akkor *normálisak* voltak, az utódokra mint *abnormisokat, betegeseket* örökítsenek át? És vajjon lehetséges-e viszont az, hogy a betegség volna az oka annak, hogy egy, a jog és a morál törvényei által szabályozott korszaknak egyénei egy praehistorikus korban élő emberek egoisztikus lényét és vad ösztöneit tüntetik fel? Ilyen átöröklés nem lehetséges, mert először normális, egészséges tulajdonságok az utódban nem éledhetnek fel *betegség* alakjában, másodszor: mert lehetetlen, hogy a betegség *okozta* volna a visszafejlődést, hogy az átöröklés lett volna az okozat és a betegség a causa.

Épen olyan egyoldalú *Lombroso* felfogása az emberi nemnek betegség által degenerált külön válfajáról, még akkor is, ha azt egyik követőjének, *Schäfer*-nek sokkal logikusabb fogalmazásában tekintjük, bár *Lombroso* az ő válfaját az eredeti formájában a legújabb időig fentartotta. *Schäfer* szerint a Lombrosótól vázolt büntettes típusok csak külső megjelenési formáját képezik egy bizonyos testi-lelki gyöngeségnek, melynek következtében sokkal inkább konfliktusba jutnak a társadalommal, mint a többi emberek. Ugyanez a nézet nyilatkozik meg a leg-

változatosabb formában *Lombroso* többi híveinél; szerintük szintén valamennyi büntettes beteg.

A legvilágosabban jut napfényre okoskodásuk eltévelyedése *Bleuler*-nek formulázásában, a ki szerint »a büntettest jellemző *sajátosság beteges*, mert beteges a normálistól való minden eltérés, a mely az *egyénnek* és a *fajnak* árt.«

Látszik, hogy itt összetéveszti azt, a mi az egyénnél beteges azzal, a mi a fajnál az. A normálistól való *minden* eltérés, a melynek következménye valamely büntett elkövetése: árt a *fajnak*, tehát patológikus az összeség organizmusára, de ebből nem következik, hogy ezt az eltérést a *büntettes organizmusának* beteges volta okozta légyen, hogy tehát a *büntettes* patológikus.

Ezzel szemben felállítjuk azt a tételt, hogy nem minden büntettes patológikus, mert — *Bleuler* fogalmazását módosítva — csak a normálistól való azon eltérés beteges, a mely az *egyénnek* árt, a mely azonban *csak a fajnak*, az egészséges, fiziológikus. Ez a *petitio principii* *Bleuler* tanaiban, mert oly tétellel *akarja bizonyítani* azok igazságát, a mely még csak a *kérdés feltevését* tartalmazza; t. i. hogy *mely faktorok hozták létre* az egyénben azt a normálistól az antiszociális irányban való eltérést?

Ezen osztó princípium szem előtt tartásával a büntettek négy osztályát különböztetem meg: Az első osztálynál a *nevelés* (e szót a legtágabb értelemben véve), a főfaktor; ezen osztály tagjainál az érzelmek átsugárzása következtében ama nagy képzetkomplexumoknak, a szeretet, jog, morál képzeteinek hangulatát abnormissá nevelték az által, hogy a szociális cselekedet képzetével a rossz érzését, az antiszociális cselekedetével a jóét fűzték össze.

A második csoportba azok tartoznak, a kik az antiszociális etikai érzéseket *fiziológiai úton örökölték*. Az első osztály tagjainál ezen érzések *ontogenetikus*, ezeknél pedig *phylogenetikus* fejlődés gyümölcse.

E két osztályba tartoznak a fiziológikus büntettek.

A harmadik osztály azokból áll, a kiknek központi idegrendszerét *szerzett betegségek* gyöngítették; a normális képzeteket elhomályosították, azok hangulatát megváltoztatták.

A negyedik osztály végre az, melynek tagjai a szellemi *betegességet* elődeiktől *patológikus úton öröklik*, a kiknél tehát az érzékelés, elképzelés és érzés már születéstől abnormis.

Ezen két utolsó csoportba tartoznak a *patologikus büntettek*; tehát jogot nyerünk arra, olyan betegességről beszélni, a mely a büntetteknek csak egy részénél léteznek.

Mostanáig általában csak beteges állapotról beszéltünk, a nélkül, hogy ennek intenzitására figyelmet fordítottunk volna. Pedig milyen végtelenül finomak még a fokozatok a patologikus büntettek egységes csoportján belül és mily kevésbé lehetséges az átmeneteket határkövekkel megjelölni! Ha látjuk pl., hogy a hazudozáshoz és a renommírozáshoz való egyszerű hajlam mily *feltartóztatlanul* folyik át a »pseudologia fantastika«-ba, a magát megcsodáltatni kívánónak túlbuzgalma, az »okos örület«-be, a »folie raisonnante«-ba, a szellem hatalmas fejlettsége annak teljes elsötétülésébe !

A szellemi betegség intenzitása elérhet egy olyan fokot, a melynél az egyéni alapsajátságot *teljesen absorbeálja*, tehát képes a cselekvényt *egymagában* determinálni. Ezen foknál a betegség *uralkodik* az egyén elhatározása fölött. Ha a betegség ezen *legmagasabb* pontját nem éri el, akkor az egyéni alapsajátságot *nem* fogja teljesen abszorbeálni; a cselekmény determinálásához még szükség lesz *más faktorok* közreműködésére is. Az egyént és elhatározását a betegség kisebb-nagyobb foka szerint csak többé-kevésbé *befolyásolja*.

Ennek következtében *amazoknál* egységes, osztatlan, minden más körülménytől független törekvést találunk a cselekvény után; *ezeknél* pedig egy bizonyos disharmóniát az ő érzületükben és gondolkodásukban, elágazást az ő érzésükben és cselekvésükben, a kétségbeesett küzdelmet bensejükben, a kedély hullámzása, az értelem parancsai és a beteges, gyakran maguktól is kényszernek érzett különczködések között. *Ezen átmeneti állapotokkal* kell foglalkoznunk és ezeknek vizsgálata vezet bennünket arra az eredményre, hogy a tudománynak nem fog sikerülni pszichológiai maximák szerint pontosan megállapítani, hogy hol végződik a szellemi egészség és kezdődik a betegség, ép oly kevésbé lehet a betegségnek ama nagy fokát annak többi eseteitől szigorúan elhatárolni, tehát csak *határozatlan mennyiségekkel* operálunk, a midőn a betegség uralkodásáról és ezzel szemben annak *csak befolyásolásáról* beszélünk.

A mi feladatunk tehát ebben az irányban ez: először kutatni azon *betegség formákat*, a melyeknek ilyen befolyásolás a következménye, másodsor keressünk, hogy milyen viszonyban állanak az annak következtében fellépő funkcionális zava-

rok a büntetés által való motiválhatósághoz, hogy így a korlátozott beszámíthatóság fogalmi ismérveinek megállapításához juthassunk. Ha tehát ezen beteges állapotok specializálása végett az orvosi monográfiái irodalom felé fordítjuk tekintetünket, akkor általában azt fogjuk találni, hogy csak itt-ott, mellékesen odavetve létezik a betegségformáknak valamelyes felsorolása. Azonban az még nem volna a legrosszabb! Minden legkisebb monográfiának meg van az ő sajátos rendszere; a betegségformák különböző alapú felosztása, az ő külön kifejezés-módja. Megérthetjük ezt, ha tekintjük, hogy a pszichiatria viharos forrongásban levő tudomány, mely elragadtatva azon felfedezés beláthatatlan horderejétől, hogy minden szellemi betegség az agyvelő betegességén alapszik, a hatalmas történeti fejlődés büszke öntudatától, más tudományágak dogmái felé is fordítják tekintetüket, hogy tételeiket mindenütt érvényre juttathassák. Az emberi tudás ezen ágának ily nagymértékű expanziója mellett igen könnyen megérthetjük és méltányolhatjuk a fogalmak általános összezavarodásának okát. Ugyancsak ezen okból nem vehetjük rossz néven tőle, ha azt állítja, hogy a régi közönséges pszichológia ezentúl csak az úgynevezett egészséges »emberi ész«-nek legyen átengedve. És ha a tőlük felsorolt testi stig mák egész arzenálját megtekintjük» akkor azt hihetjük, hogy a százados rejtély teljesen meg van oldva. Ha azonban mélyebbre követjük kutatásaikat, akkor látjuk, hogy milyen elenyészően csekély azon betegségformáknak száma, melyekről ők kétségbevonhatatlan bizonyossággal megmutatták, hogy azok az agy organikus elváltozásain alapúinak és minden egyéb az ő rendszerükben nem más, mint a régi jó, általuk annyira ócsárolt pszichológia. Ha talán ezen betegségformák osztályozását egy orvos kísérli meg, akkor azt a többi ormosok pleonastikusnak, hézagossnak, sőt érthetetlennek fogják tartani.

Igaz ugyan, hogy többnyire a különböző írók az egyénnél fellépő *ugyanazon* pszihopatológiai abnormitásokat jelölik mindig *változó* nevekkkel, osztják a betegségformák *különbözőképen* kombinált csoportjaiba, tehát tulajdonképen csak *terminológia kérdéscről* van szó, azonban ennek megoldása nagyjelentőségű, mert leginkább ez az, a mi a kölcsönös megértésnek és a továbbfejlődésnek útját állja. Milyen nehéz lehet tehát a dolga a jogásznak, a ki az orvostudomány nagyfontosságú alapismertetei nélkül lép a pszichiatriai fogalomképzés eme labirintusaiba. Midőn mindezen nehézségek dacára megkíséreljük

ezen átmeneti állapotok specializációját, ezt nem azon szándékból tesszük, hogy abban az irányban tökéletest produkáljunk, hanem csak azért, hogy a jogász előtt olyan perspektívát nyissunk meg, a melyen át a korlátozott beszámíthatóság fogalmának szabatos meghatározásához lehet jutni.

Felosztjuk tehát a betegségformákat két nagy osztályba: az *átmeneti* vagy *pillanatnyiakra* és a *hosszantartó* vagy *állandóakra*. Ez a felosztás nagy fontossággal bír a büntetés nemének kiszabásánál és bizonyos óvintézkedések megtételénél. A *pillanatnyi* betegségformákhoz tartoznak a *puszta ittas állapot* és a *részegség általában* (ellentétben a teljes részegséggel) és a *láz könnyebb esetei*. Csekély azonban csak az idetartozó *betegség formák száma*, nem a tényleg előforduló *egyes eseteké*. Az *állandó* betegségformák feloszlanak ismét: *veleszületettekre* és *szerzettek*re. (Ezen felosztást azért kell tennünk, mivel az írók közül némelyek csak a veleszületett betegségformákat, mások ismét csak a szerzetteket szokták a korlátozott beszámíthatóság fogalma alá s ubsumálni. Mindkét felfogás helytelenségét később kimutatjuk.)

Vajjon miképpen képzelhetjük el ezt fiziológiailag? Eleinte azt hitték, hogy gonosz szellemek okozzák a betegséget, a kik rövidebb vagy hosszabb ideig — a szerint, a mint jól vagy rosszul érezték magukat ott — az emberi lélekben lakoztak, sőt néha egy egész emberi életen keresztül. Milyen csodálatos fejlődési fázisokon kellett az emberi szellemnek átmennie, míg eljutott e babonától *Helmholtz* nagyszerű hypothesiséig »az agyvelő funkciók lokalizációjáról«. Sensorikus idegek fogadják a kívülről jövő benyomást és vezetik az idegpályákon a mindig komplikáltabbakká való idegdúcokon keresztül az érzéki szférákhoz. Mindig számosabb idegszálak futnak össze, a pályák mindig bonyolultabbak lesznek és így jutnak el az öntudatlan ösztönök, a zabolátlan szenvedélyek helyére, az emberiség önfentartó ösztönének székhelyére és innen valamennyi pálya egy közös centrumba fut össze: az asszociáció centrumba. Ez az embernél sokkal hatalmasabban van kifejlődve, mint az állatnál, a felnőttél sokkal erősebben, mint a gyermeknél. Itt megy végbe a számtalan asszociációs szálcscska, az u. n. »sugárkoszorú« működése következtében a gondolkodás, az ítélet, az elhatározás, innen indulnak ki a motorikus idegek, a melyek az elhatározást az izmoknak innerválják és így abból mozgás lesz. Itt vannak az akadályozó képzetek, a melyek útját állják, hogy az ösztönök ellenállhatatlan hatalmat gyakorolhassanak

felettünk. Ez a fiziológiai képe annak, a mit *Schopenhauer* aphorizmatikusan így fejez ki: »Az akarat zabolátlan paripa, melyet csak az értelem képes megfékezni«. Ha azonban az organizmusok ezen legkomplikáltabbjának csak egy része is meggyengül, akkor ezen szellemi erők egyensúlya végleg megbomlik. A szerint tehát, a mint az idegpályák, vagy az ösztönök székhelye, avagy az asszociációs centrum már *születéstől* alábbvalók és nem is juthatnak normális fejlődési fokhoz, vagy pedig már a normális fejlődési fok elérte után alábbvalókká, abnormisakká *lesznek*: a szerint beszélhetünk *veleszületett* vagy *szerzett* betegségekről.

A veleszületett betegségformákhoz számítjuk először a *degeneration* idetartoznak még az úgynevezett *desequilibrium*ok, a »szociális *neuresthenia*« és a *nemi perversitas* jelensége is, végre pedig a *kényszerképzetekben szenvedők*, másodsor a *visszamaradt szellemi fejlődést*, tehát a *veleszületett gyöngelméjűséget* és a *sikétnémák egy részét*.

A második nagy osztály a szerzett betegségformák csoportja. Ide tartoznak a következő *betegség formák*: *folie raisonnante*, másodsor az *érzések könnyű megzavarodása celebralis zavaroknál*, harmadsor a *szerzett gyöngelméjűség*; ide tartoznak a *krónikus, alkoholizmusnak és a morális imbecillitásnak* esetei (*a moral insanity*), az érzések egyoldalú megbetegedését az értelem teljes épségben maradása mellett, a mely néhány évtized előtt egész irodalmat támasztott; most — mint betegségformát — egyhangúlag elvetik és általánosan elfogadják, hogy a betegség mindig a benne szenvedőnek *egész pszichéjére* kihat); negyedsor *a tartós szellemi gyengeségben szenvedők* a kiállott nehéz testi vagy szellemi betegségek következményeképpen; Ötödsor *a neuraszténikus és epileptikus és hisztérikus degeneráció* (a neuraszténianak önálló betegségforma voltát sok pszikiater tagadja).

Kutassuk tehát, mily zavarokat okoznak ezen betegségformáknál fellépő abnormitások a motivációban.

Említettük már a bevezetésben, hogy a klasszikus és a kriminálpolitikai irány elágazásának egyik oka az akarat-szabadság elfogadása, illetőleg tagadása. Az akarat-szabadság elfogadásának elve ellen szól a jelenségeknek napról-napra visszatérő *törvényszerűsége*, melyet úgy a praktikus életben, mint a tudományban fellelünk és a mely törvényszerűsége a tudománynak egy egész ága, a statisztika épül fel. A szabad akaratnak elfogadása azon törvénynek megbontását jelentené, a

melyen egész modern természettudományi gondolkodásunk nyugszik a kausalitás törvényének, ha elfogadjuk azt, hogy az emberi szellem az ő teremtő »fiat «-jával olyan hatásokat képes létrehozni, a melyeknek nincs meg a természetben a *néki* megfelelő ok. Az ő egyetlen ellenérvük sem használ, hogy t. i. ők csak egy *relatív* akaratszabadság létezését állítják; mert mire való volna az a titokzatos, megfoghatatlan erő: a *választó-képesség*, a melyet modern gondolkodásunk törvényei szerint fel sem foghatunk és a melyre a jelenségek megmagyarázásában szükségünk sincs?

Az akaratszabadság híveinek gondolkodásában ott lappang az a félelem, hogy annak megtagadása az emberi nem lealacsonyítását jelentené. Az embernek önmagát túlbecslése hozta létre amaz *anthropocentrikus* csalódást, hogy az emberi szellem középpontját képezi minden létezőnek és leendőnek és a meztelen igazság előtti félelem tartja az embert évszázadok óta emez önámításban. De az igazság feltartóztatlanul fogja megtenni útját és ezen illúzió is szét fog foszlani, hasonlóan az emberiség ama másik nagy illúziójához, melyet *Ferri*¹ *geocentrikusnak* nevez. A mint azt hitték, hogy a föld a világ középpontja, az egyetlen fix pont a mindenségben, épen úgy az emberben a teremtés koronáját látták és minden a földön csak az ő gyönyörködtetésére van. *Kopernikus* és *Galilei* azonban bebizonyították, hogy a föld csak egy a világűrbe szakadt foszlányát képezi a véghetetlen mennyiségű ködanyagnak; a napnak, a mely körül az idők végtelenéig keringeni kénytelen. Épen úgy bebizonyította a természettudomány, hogy az ember csak az utolsó szeme azon végtelen láncznak, mely a láthatatlan mikroba és a fejlődés legmagasabb fokán álló lény, az ember között van. És a mint akkor történt, hogy míg a földet a világ középpontjának tartották, egy csillagászati számítás sem akart egyezni, a csillagzatok minden törvényszerűség nélkül tűntek fel és le, csak miután felvették, hogy a föld a nap körül forog, jutottak amaz általános törvényszerűség tudatára, a mely nemcsak a naprendszer alakulatában és változásában nyilatkozik, hanem az egész organikus természetének, a növény- és állatvilágénak; úgy fog most is történni, ha felvesszük, hogy az emberi szellem is ezen általános törvényszerűség alatt

¹ L. *Ferri*: „Die positive kriminalistische Schule in Italien” 1902. (Deutsch von Müller-Röder).

áll: akkor azon jelenségek megmagyarázhatók lesznek, a melyek mostanáig az önkényesség látszatát viselik magukon.

A továbbiakban a *determinisztikus pszichológiából* indulok ki, a mely szerint az elhatározás a képzetek küzdelme következtében jön létre. *Ziehen* szerint a képzeteket a hangulatoktól előidézett kedélyhullámzás emeli motívummá, azaz a *motívumok* irányító hangulattal ellátott képzetek. Minden képzetnek van bizonyos hangulata, a mely annak temperamentuma és karaktere szerint azoknál alapjában különböző lehet. Minden hangulat bizonyos kedélyhullámzást idéz elő, a mely mozgás kiválasztására vagy annak megakadályozására irányulhat. Ha több képzet egyszerre lép fel az öntudatban, akkor a képzetek küzdelmében az lesz a cselekvény *motívumává*, a mely a legerősebb kedélyhullámzást idézte elő. Ez kölcsönöz a képzetnek motiváló erőt.

Hogy tehát a motiváció normális legyen, szükség van a képzetek *normális tartalmára* és annak normálisan *motiváló erejére*. A képzetek *tartalmának* normális volta függ: 1. azok képzésének *világosságától*, 2. az alapul szolgáló *érzetek normális voltától*; *a normálisan motiváló erő* pedig a képzetek *hangulatának* normális *erejétől* és *irányától*. Ez a normális állapot különböző okoknál fogva mehet abnormisba. Egyike ezen okoknak a betegség, úgy a pillanatnyi, mint a hosszantartó, úgy a veleszületett, mint a szerzett. A mondottakból következik, hogy *Hoche* definíciója, a mely szerint a betegség csak értelmi defektusokat okoz, nem kimerítő. Ez csak azok csoportjára vonatkozik, a kiknél a képzetek tartalma abnormis. Értelmi defektus az, ha a képzetek képzése vagy alkotása, tökéletlen, azonban az elhatározás még betegesen korlátolva lehet azok betegesen megváltozott hangulatától, a hangulatok gyors változatától (pl. az értelemnek vagy az érzésnek egyoldalú megbetegedése nem lehetséges, de a szerint, a mint a súlypont ezen vagy azon nyugszik, mondhatjuk, hogy a betegség egyrészt az *értelem defektusain*, másrészt a képzetek *hangulatának abnormitásain* alapszik. Következik továbbá, hogy *in abstrakto* a *betegeségtől* okozott abnormitásokat azoktól, melyeket más *fiziológiai* okok hoznak létre, *nem vagyunk képesek megkülönböztetni*. Mi a szellemileg egészséges egyénnél a képzeteknek talán kisebb számát és világosságát, azok hangulatának még nagyobb elhajlását találhatjuk: tehát csat a *konkrét esetben* lesz megkülönböztethető, hogy vajjon betegség fenforgott-e, vagy nem?

Még pedig az egész szervezet orvosi vizsgálata alapján. Mi a következménye ezeknek a működési abnormitásoknak pszichopatólogiai területen? *A funkciók szabálytalansága, abnormis reakció.* Minél nagyobb a betegség intenzitása, annál inkább áll az elhatározás a pillanat hatása alatt. Az akadályozó képzetek mindig növekedő elhalványodása, vagy pedig az azok folytonosan gyöngülő hangulata következtében az »én« képzeteknek egyidejűleg abnormisan felnövekedő hangulata mellett a *proporcionalitás* valamely cselekmény következményeinek nagysága és valamely megkívánt jó érzés elérésének, vagy valamely rosszérzés elhárításának fontossága között — a melyet a normális egyénnél találni szoktunk — mindjobban eltolódik. A mi a jövőben várható, az egyén szubjektív megvilágításában a normálisnál kevésbé vétetik figyelembe, viszont a pillanatnyilag érzett sokkal erősebben, míg végre egy bizonyos pontnál az akadályozó képzet teljes elsötétülése, vagy azok *teljesen* negatív hangulata következtében az elhatározás teljesen a *pillanat* hatása alatt jön létre, azaz: az *abnormis reakció* már ott kezdődik, a hol a képzeteknek alkotása — bár a legkisebb mértékben is — abnormis, vagy hangulatuk kezd negatívvá válni. Az abnormis reakción még különbséggel kell lennünk a szerint, a mint *még létezik proporcionalitás* a jelenlegi és a jövőben bekövetkezhető között, bár eltolódva, vagy pedig az *teljesen megszűnik*. Bebizonyítva látjuk tehát, hogy a betegség vagy teljesen *uralkodik* az elhatározáson, vagy csak *befolyásolja*. Ez a megkülönböztetés a betegség intenzitásán alapszik és csak az *egyes esetben, orvosi vizsgálat alapján tehető*.

(A befolyásolás eseteiben karakterisztikus, hogy a legtöbb esetben az u. n. erkölcsi érzések gyöngülnek meg. Ez könnyen megmagyarázható. A jog és morál képzetkomplexumai hosszú phylogenetikus fejlődés gyümölcse. Ezek az ember második természetévé lesznek; ezek — úgyszólván — a felépítményt képezi az ember elsődleges, egoisztikus természete felett. Az emberiség emelkedését a civilizáció fokain a mindig fokozódó altruisztikus érzelmek, az akadályozó képzetek számának növekedése jellemzik. A betegség fellépése legelőször az organizmusnak ezen finomabb részét támadja meg és gyöngíti mindazon képzetek hangulatát, a melyek nem a saját testi érdekek kielégítésére vonatkoznak).

Megjegyzendő még, hogy az elhatározás *pillanatában* a *hosszantartó* és a *műlékony*, valamint a *veleszületett* és *szerzett*

betegségformák között *aequivalencia* létezik, azaz: *ezen betegségformák ugyanazon intenzitása egyforma, működési zavarokat okoznak az elhatározásban*. Azok nemsokára az elhatározás után normálisakká lesznek, mint a többi emberek; a tartós betegségben szenvedők azonban továbbra is szenvedélyeiknek és ösztöneiknek rabjai maradnak, melyeknek nem képesek ellenállani; tanítás, tapasztalat, benyomás nélkül vonul el mellettük. Nem képesek okulni és mindig csak bajt okoznak úgy maguknak, mint másoknak.

A XIX. században a klasszikus iskola alapjait minden oldalról megingatták. A klasszikus iskola alapjául szolgáló erkölcsi bűnösséget a büntettek elleni önvédelemmel akarták felváltani.

Lombroso, a ki a *criminalanthropologia* nevében a támadást megindította, csak lerombolja a régit, de helyébe újat nem állít; *theoriája* visszatükrözi korának pesszimiztikus felfogását; a büntettes megváltozhatlan szükségszerűség alapján lesz azzá, szerinte tehát a büntetés céltalan.

Ezután lépett fel az olaszok lángoló szenvedélyességével Ferri és a »I nuovi orizzonti« című korszakalkotó munkájában tényleg új látókört nyitott meg a büntetőjogászok előtt. Ő a büntetőjogot »socialis hygienae«-vá akarja tenni. Szerinte egyenlő értékű minden eszköz, mely a büntettekkel való sikeres megküzdésre vezet.

Az olaszok rendszerében tehát nincsen erkölcsi bűnösség, nincs büntetés, nincs beszámíthatóság.

Sem Lombrosónak, sem Ferrinek elvei nem mentek át a köztudatba, mert mérhetetlenül távol állanak az általános jogérzetben századok óta meggyökeresedett jogelvektől, a nép individualetikai világnézetétől.

Liszt Ferencz fellépése korszakot jelent az újabb büntetőjogi forradalomban. Ő is a büntettek elleni céltudatos küzdelem szükségességéből indul ki, azonban a küzdelem színterét oly területre viszi át, a mely sokkal közelebb áll az általános jogérzethez mint Ferrié, a régi büntetőjog keretébe és kimondja, hogy a büntetés a *leg hathatóbb eszköz* a bűncselekmények elkövetésének megakadályozására.

Liszt fentartja a *beszámíthatóság* fogalmát, fenn akarja azt tartani az általános jogérzet kedvéért — mint válaszfalat — *bűnösség és büntelenség* között és oly formulát keres, a mely

szerint az egyszersmind határvonalat alkot a *büntetés szükségessége* és annak *szükség nélkülisége* között.

A továbbiakban ki fog tűnni, hogy épen a korlátozott beszámíthatóság fogalma ilyen általános formulát nem tűr meg, mert a szerint, a mint a bűnösség előfeltételeiből vagy a büntetés szükséges voltából indulunk ki, más és más eredményre jutunk.

Ezzel szemben a mi felfogásunk az, hogy az ellentéteket nem a teoriában, hanem a törvényhozási működésben kell összeegyeztetni. A teoriában felállítjuk azt az alapelvet, hogy beszámítható az, a kit büntetni lehet és kell, azonban a *csak* ezen alapelvből kiinduló intézkedések élőjoggá nem válhatnak, mert annak alapját és éltető erejét a nép jogérzete adja meg, ez pedig az individual ethika, az erkölcsi felelősség alapján áll. Ha azt akarjuk, hogy életrevalót alkothassunk, akkor a tudományból levezetett eredményekből engedményeket kell tennünk, egy bizonyos resultans erőt kell létesítenünk a nép individualethikai és a törvényhozó szocialethikai alapelvei között. Mostanság a két erő közül a sokkal nagyobb szerep az individualethikai elveknek jut, azonban a fejlődés kölcsönös evolúció útján oda vezet, hogy a két komponens erő mindinkább közeledve egymáshoz, végre teljesen egybeesik: a népben a szocialethikai elvek jutnak diadalra.

Fentartjuk tehát a beszámíthatóság fogalmát, de — a mennyire az imént mondottak azt megengedik, — új, éltető tartalommal látjuk el.

Beszámíthatóság a fogékonyság a büntetés által való motiválhatóság iránti, beszámítható az, a kit büntetni lehet. A bűnösségi képesség büntethetőséggé lesz. A beszámíthatóság feltételét képezi a büntetésnek és nem a bűncselekménynek. A büntetést csak azokon alkalmazzuk, a kikben az képes akadályozó képzeteket teremteni. Az akadályozó képzetek, teremtésének lehetősége teszi ki a beszámíthatóság lényegét.

A beszámíthatóság vizsgálatának alapjául az egyén lelkiállapota szolgál abban az időpontban, a melyben valamely cselekvényre határozza majd. Itt utalunk arra, hogy az elhatározás időpontjában úgy a hosszantartó, mint a mulékony, úgy a veleszületett, mint a szerzett betegségek *egyforma* hatást, abnormitásokat idéznek elő, ezért a beszámíthatóság kérdésének megállapításánál eme *valamennyi* betegségformákat subsumálnunk kell azon fogalom alá. (A legtöbb író ezen látszólag annyira egyszerű következtetést nem teszi meg: igen sok szerint a korlá-

tozott beszámíthatóság fogalma alá kizárólag *hosszantartó* betegségek vonandók, így különösen *Liszt*, *Seuffert*, *Liepmann*, mások szerint főképp a *pillanatnyiak*, így *Gretener*. Sőt *Koch* csak a *veleszületetteket* akarja figyelembe venni.)

Ha a fentebb mondottakat összegezzük, akkor a korlátozott beszámíthatóság fogalmi ismérveinek megállapítása nem egyéb, mint az előbbi eredmények alkalmazása. Allítsuk fel a különböző lelkiállapotok szakadatlan láncolatát, a mely összekapcsolja a szellemi erők teljesen normális funkcionálásának állapotát az azok teljes megbénulásával és kutassuk, hogy hol állítható fel a beszámíthatóság határa és ama láncolat melyik részét képezik a korlátozott beszámíthatóság fogalma alá vonandó esetek?

Liszt a határt a normális és abnormis reakció közé helyezi. Szerinte a normális reakció a beszámíthatóság alapja, a hol az végződik, ott kezdődik a beszámíthatatlanság. Ezzel akarja ő a megtorló és a célszerű büntetést összekapcsolni, a mennyiben a beszámíthatóságot a büntetés határától független kritériumokhoz akarja kötni s ez által a bűnösségi képességet fentartani, a mely kritériumokba egyszersmind a célszerűség kritériumait is helyezi, mert ezen formula szerint a bűnösségi képesség és a büntethetőség összeesik. Ez azonban csak akkor helyes, ha csak azok fogékonyak a büntetés iránt, a kik normálisan motiválhatók, ellenben azok, a kik csak abnormisak, nem azok.

Felállítottam a lelki állapotok három fázisát: a teljesen normálisét, a teljesen abnormisét és a nem teljesen abnormisét. A szerint a mint a lelki élet egészséges, vagy azon betegesség teljesen uralkodik, vagy pedig a lelki élet működését csak befolyásolja. A két szélsőségben a normális reakció a fogékonyság, illetőleg az abnormis reakció és az érzéketlenség fedi egymást, mert ha a képzetek alakítása és azok hangulata a büntettesnél az elhatározás pillanatába az elhatározás pillanatában normális, ha megvan a normális embernél tapasztalt proporczionalitás a jelenben elérendő és a jövőben várható között: akkor a büntetés kilátásba helyezése s főképp végrehajtása képes hatni, motiválhatja őt és a többi normális embert; viszont, ha a képzetek teljesen színtelenek, azok hangulata negatív, vagyis proporczionalitás nincs: akkor bizonyos, hogy az ilyen állapotban elkövetett tett megbüntetése úgy reá, mint a hozzá hasonló lelki állapotú emberekre célravezető nem lesz.

Vizsgáljuk immár a lelkiállapotnak azon területét, a hol a betegség az elhatározást csak befolyásolja és itt elértünk fejtegetéseinknek tulajdonképeni tárgyához.

Liszt szerint a reakció itt abnormis, tehát beszámíthatóság nincs.

Az előbb mondottakra támaszkodva a legnagyobb határozottsággal állítjuk, hogy egy bizonyos fogékonyság a büntetés iránt ezen esetekben létezik. Az bizonyos, hogy pozitív motiválhatóságról nem beszélhetünk, a mi azt jelenti, hogy a büntetés kilátásba helyezése, vagy annak végrehajtása nem lesz képes őket valamely bűncselekmény elkövetésétől visszatartani akkor, a midőn őket arra a betegség és egyéb külső körülmények determinálják, mert a proporczionalitás eltolódik. De feltétlen bizonyossággal áll az, hogy *bizonyos negatív motiválhatóság létezik*, hogy a *büntetlenség tudata* képes impulsive hatni, az ilyen állapotban levőket a bűncselekmény elkövetésére csábítaná: létrehozna bűncselekményt akkor, a mikor azt egyéb faktorok nélküle nem tehetnék. Lehetséges ez, mert hiszen a képzetek csak homályosak, azok hangulata csak mérsékeltlen abnormis. A negatív motiválhatóság abban az arányban kisebbedik, a mely arányban nő a betegség és eltolódik a proporczionalitás, míg egy fokon a képzetek teljes első tétülésével, vagy azok hangulatának teljes negativitásával egészen megszűnik; ez a beszámíthatatlanság területe.

Mindezekből következik: 1. *hogy motiválhatóság létezik a befolyásolás esetében*, 2. *hogy ez a motiválhatóság abnormis, mert az ily állapotban lévők másképp reagálnak, mint a többi emberek*, 3. *hogy ez a motiválhatóság csekélyebb fokú csak negatív*, 4. *hogy ez a negatív motiválhatóság osztható; tehát most már felállíthatjuk azon tételeket, hogy 1. a beszámíthatóság területébe esnek ezek az esetek, mert az akadályozó képzetek alkotásának lehetősége adva van*, 2. *a korlátozott beszámíthatóság területét alkotják, mert a motiválhatóság kisebb*; így nincs igaza Lisztnek, hogy a motiválhatóság normális volta képezi a beszámíthatóság alapját, nincs igaza ennek következtében, ha azt állítja, hogy az ilyen beteges állapotban szenvedőket büntetnünk nem lehet.

Lisztnek azon szavai, hogy az ilyen egyének megítélésének szimbóluma ne az ítélő pallos, hanem Aesculap pálczája legyen, ezen irányelvet ám alkalmazták a szociálpolitikában, ott vegyék figyelembe az ő csekélyebb alkalmazkodó képességüket, istápolják őket, könnyítsék meg létfeltételüket, de ha mások jogkörébe

behatoltak; akkor el kell járni ellenük azzal a szigorral, a mely szükséges az összesség és az egyesek védelmére. Ez a kriminálpolitika nagy alapelve: nemcsak a büntettes, hanem egyszersmind a társadalom megvédése is! És én nem hiszem, hogy ezért joggal állíthatnák a klasszikusok, hogy a humanizmus eszméje csak a megtorlás elméletével hozható kapcsolatba.

Friedmann Ernő.

ETIKA ÉS SZOCZIOLÓGIA.

Ha az etika szóval az erkölcsiség általános elméletét jelöljük, szociológia alatt pedig a társadalmi tünemények általános teóriáját értjük, akkor e két tudományág között fennálló viszonyra nézve két föltevést állíthatunk fel. Az egyik szerint etika és szociológia egymásnak alá vannak rendelve, a másik pedig bennök koordinált tudományokat lát. Az előbbi álláspont ismét kétféleképpen érthető: vagy a szociológiát tartjuk az etika egy részének, a mi egészben megfelel a társadalmi életről alkotott régibb metafizikai elméleteknek, vagy pedig megfordítva az etikát a szociológiai kutatás egy ágának tekintjük, a mely nézet különösen napjainkban van elterjedve. Mi egyik álláspontot sem tartjuk elfogadhatónak s azt a nézetet valljuk helyesnek, hogy etika és szociológia koordinált tudományok, a melyeknek van ugyan bizonyos közös területük, de mégsem azonosíthatók. Ennek a kifejtése képezi jelen rövidre fogott tanulmány feladatát.

Azon elméletet, mely a szociológiát az etika egy részének tartja, csak a teljesség kedvéért említjük, mert alig hiszszük, hogy napjainkban még volnának következetes hívei. A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy az erkölcsi tünemények, értve ez alatt az emberek morális meggyőződését s az ez alapon kidolgozott erkölcsi kódexeket, csak *egy csoportja* a társadalmi jelenségeknek, de nem azok egész tartalma, még kevésbbé pedig az emberi cselekvések és a társadalmi folyamatok egyetlen rugója. A mai tudomány már kimutatta, hogy csak a társadalmi evolúció vizsgálata segítségével érthető meg valamely kor erkölcsi kódexének tartalma, például a mai humanizmus, a mely párhuzamosan fejlődött az európai társadalommal. Az erkölcsi tünemények

kifejlődése és elterjedése tehát mindig és mindenütt bizonyos társadalmi feltételhez van kötve s így semmi sem jogosít fel arra, hogy megfordítva az erkölcsöt tegyük minden társadalmi vonatkozás ősforrásává. És pedig annál kevésbbé, mert valamely erkölcsiség fogalma mindig már bizonyos társadalmi vonatkozásokat involvál s így a ki az erkölcsiségből akarja a társadalmat egészében származtatni, az petíció principiit követ el, mert a magyarázó elvben (az erkölcsiségben) már szükségképpen fölteszi a megmagyarázandó tüneményt (a szoczialitást), vagyis valami, bármily elemi társadalmi vonatkozást. E kísérlet, mely az ember erkölcsi hajlamaiból akarja az összes társadalmi tüneményeket levezetni, már azért sem sikerülhet, mert a pozitív tudomány egyáltalán nem derítheti ki a társadalom végső eredetét, miután a valóságban bármily messzire is visszamegyünk, vagy bármily primitív hordát is tekintünk, abban már a társadalmi élet valamiféle rudimentumával találkozunk. A valóságos ember, bármily kis mértékben, de mindig szocziális lény, s az abszolúte elszigetelt egyén oly fikció, a melynek adaequat tartalmat sem tudunk adni, mert a valóságos emberről alkotható minden fogalmunk már bizonyos társadalmi vonatkozásokat involvál. Az adott tünemények magyarázatában tehát a pozitív tudomány a társadalomelőtti elszigetelt ember fikciójának semmi hasznát sem veheti, vagyis a társadalmi jelenségek magyarázatában mindig a *szoczialitás* valami elemi tényéből kell kiindulnia.* Az első, minden társadalmi vonatkozást nélkülöző ember mythologiai, de nem pozitív tudományos fogalom. A tudomány tehát arra sem vállalkozhat, hogy a társadalmi életet valamely egységes alaptényre vezesse vissza, vagy az ember valami »alaphajlamából« származtassa, mint Hobbes, Rousseau és azok akarják, kik az erkölcsiségben látják a társadalmi vonatkozások ősforrását, vagyis a szocziológiát az etikával azonosítják. E gondolkodók nem látják, hogy az erkölcs nem valami egyszerű mozzanat, hanem egy lélektanilag és társadalmilag roppant bonyolult tünemény, a mely maga is hosszas evolúció terméke és magyarázata közben már rászorul a szocziológia eredményeire. Mert erkölcsiség társadalom nélkül

* E tételt kapcsolatban a társadalmi tünemény speczifikus, csak önmagából érthető voltának tanával, valamint az alább érintendő individualitás elvének ismeretani jelentőségét szerző „Az ismeretelméleti kategóriák problémája” című tanulmányában, mely ez év folyamán fog megjelenni, kísérli meg tüzetesebben kifejteni és indokolni.

puszta elvonás, a melynek lehet heurisztikus értéke, de reális tünemények magyarázó elvének nem használható.

Már sokkal elfogadhatóbb, sőt első tekintetre az igazság minden kritériumával rendelkező álláspont az, a mely az erkölcsiségben *kizárólag* társadalmi terméket lát, tehát oly jellegű tüneményt, a minőknek a politikai, felekezeti és közgazdasági jelenségek tekinthetők. Ez elmélet szerint az erkölcsiség nem egyéb, mint az emberek cselekvésének oly módja, a melyet *kizárólag* társadalmi viszonyok határoznak meg s így valamely kor erkölcsi kódexe teljesen megérthető egyedül a társadalmi evolúcióban elért fok ismeretéből. Ez álláspont tehát nem lát bensőbb kapcsolatot az erkölcsiség és az egyes ember tudatvilága között, mint a minő az ember politikai és közgazdasági cselekvése és pszichikai szervezete között áll fenn. Így tekintve a dolgot, rögtön észreveszszük, hogy ez elmélet a moralitás lényegét és más cselekvési módokkal szemben való megkülönböztető sajátosságát hagyja figyelmen kívül, t. i. annak bensőségét, az egyéni lelkülettel való szoros kapcsolatát. Szóval nem veszi észre, hogy az erkölcsiség *érzület* dolga, a mely az egyén testi és lelki szervezetével van adva, a melyet nem lehet a társadalmi viszonyok általánosságaiából levezetni és megértetni. A túlhajtott szociológizmus nem látja az *erkölcsiség individuális voltának tényét* és hogy a moralitás lényege ép ebben van. Pedig a mindennapi tapasztalat úgyszólván lépten-nyomon igazolja ez igazságot és csak bámulnunk lehet azon, hogy a legtöbb etikai elmélet sem veszi az erkölcsi élet ez alaptényét tekintetbe s a helyett, hogy az *adott valóságból* indulna ki, *elvonásokra*, mint »jó«, »rossz«, »erkölcs«, »érték« stb. építi ab ovo ép ezáltal ingadozó s a gyakorlati erkölcsiséget soha meg nem értető tanait.

Ha széjjelnézünk embertársaink között, az első dolog, a mi szempontunkból feltűnik, az, hogy az emberek erkölcsi érzülete, vagyis morális jelleme nagyon különböző. A gyakorlati életben meg is különböztetünk jó és rossz, komoly és léha embereket, gyöngé és erős jellemeket, józan és kicsapongó természetű egyéneket. Míg némely embernek az okoz örömet, ha másokon segíthet, másnak inkább a rosszakarat gyakorlása szerez élvezetet. Vannak emberek, bár aránylag nagyon kis számmal, kik erkölcsi meggyőződésükhöz föltétlenül ragaszkodnak, kik semmiféle melléktekintetből sem tesznek olyat, a mi ellenkezik avval, a mit igaznak, jónak és helyesnek

ítélnék, szóval a mi a becsületről alkotott koncepcziójjukkal nem fér össze. Mások ismét megalkusznak a viszonyokkal, tehát erkölcsi meggyőződésüket, illetve lelkiismeretüket alárendelik akár politikai, felekezeti, társadalmi, családi, vagy épen egyéni szempontoknak. Természetesen mindkét esetben fokozatilag végtelenül különböző erkölcsi jellemeket találhatunk s általában az abszolút jellemiszilárd vagy önfeláldozó és a teljesen jellemtelen, mindenre kész, illetve a föltétlenül »szívtelen« típus között, valamint a javíthatatlan léhaság és az aszkétikusan komor életfölfogás között számtalan árnyalati különbséggel találkozunk. A végletek itt is ritkák. Valamint értelmileg, vagy fizikai erő tekintetében a nagyon kiváló és a nagyon alantas ember aránylag ritka s az emberek zöme közepszerű, józan, életrevaló észszel és átlagos izomerővel bír, úgy erkölcsileg sincs a legtöbb embernek valami feltűnő jellembeli sajátysága. Az átlagember schémája erkölcsi téren is érvény nyel bír. A legtöbb ember ép oly kevéssé volna képes abszolút önfeláldozásra, például arra, hogy egész életét önzetlenül, vagyis minden földi és túlvilági jutalomba vetett hittől függetlenül, bélpoklosok ápolásának szentelje, vagy pedig, hogy a rosszat önmagáért gyakorolja. Az emberek legnagyobb része úgy hiszem néhány millióval (a végleteket tekintem) meg volna vesztegethető, hogy oly kisebbsérvű erkölcstelenséget kövessen vagy nézzen el, a mi »talán nem fog kitudódni«, de viszont a legnagyobb összegőrt sem volna rávehető apagyilkosságra. Daczára azonban, hogy a legtöbb ember erkölcsi jelleme meglehetősen elmosódott, csak a felületes szemlélő előtt tűnik el azon individuális vonás, mely minden egyes ember erkölcsi érzületét a többiekétől megkülönbözteti. Már a priori valószínű, hogy minden esetben individuális vonásokkal fogunk találkozni, mert ha Leibnitz szerint két falevél nem teljesen egyforma, hogyan lehetne két oly roppant bonyolult pszihofiziológiai gépezet, mint két ember lelki világa, illetve erkölcsi érzülete, egyenlő? Hiszen külső megjelenésre sem találunk két teljesen hasonló embert, hogyan képzelhető, hogy lelkiültre volna két, egymással abszolút azonos természetű egyén? Kell itt is mélyreható különbségeknek lenni s a gondos vizsgálat meg is győz bárkit arról, hogy csak a szemlélő emberismeretén és megfigyelőképességén múlik, ha ily *egyéni erkölcsi vonásokat* nem képes minden egyes esetben fölfedezni. Minden ember erkölcsi érzülete bizonyos tekintetben különbözik a többiétől s ennyiben minden ember koncepcziója az életről és

a morálról valóban egy külön világ. Az egyéni vonások mellett természetesen a legtöbb embernél túlnyomólag általános vonásokat is találunk, melyek minden normális embernél, vagy az egy fajhoz, nemzethez, családhoz tartozóknál feltalálhatók, de *ezenfelül* minden ember erkölcsiségében van egy vonás, a mi *csak* benne észlelhető, a mi egyszer van és nem ismétlődik soha többé. Ha ez általános vonások túlnyomóak, erkölcsi tuczatemberrel van dolgunk, ha pedig az egyéni, tehát az *eredeti* mozzanatok vannak nagyobb számmal, akkor valóságos apostollal, erkölcsi géniével állunk szemben, a ki új erkölcsi igazságokat fedez fel és hív életre az emberek szívében. Az egyéni erkölcsi vonás, legyen bármily csekély is, kifejezést nyer természetesen az ember minden cselekedetében, legyen az politikai, vallási vagy közgazdasági jellegű, de legszembeütőbbben sajátosan erkölcsi vonatkozásaiban (barátság, kötelesség, család, haza, emberiség stb. szemben való magatartásában), mert ezek *közvetlenül* az erkölcsi érzületből fakadnak és táplálkoznak. A kérdés most az, hogy ez egyéni különbségeket mire vezessük vissza, vagyis mi úton magyarázhatjuk az erkölcsi élet amaz individuális mozzanatait, a melyekben mindegyikünk moralitásának gyökerét és éltetőjét pillantottuk meg?

Azon elmélet nehézsége, a mely az etikát, vagyis az erkölcsiség általános elméletét és magyarázatát teljesen a szociológiára vagyis a társadalmi viszonyok ismeretére akarja visszavezetni, itt tűnik ki legjobban. Fejtegetéseink világosan mutatják, hogy a társadalmi élet csak a talaj szerepét játszhatja, a melyben az egyéni érzület mint erkölcsiség felvirulhat vagy elsenyvedhet. A társadalmi viszonyok ugyanis bizonyos általánosságok, a melyek mindig több egyénre érvényesek s így a szociális folyamatok elemzése nem vezethet be az individualitás sajátos világába s így a moralitás általunk megismerhető végső forrását sem tárhatja föl. Egy tízmillió tagból álló társadalmat alkotó minden egyes ember erkölcsi érzületét nem lehet e társadalom folyamataiból, a melyek az azt alkotó egyének többé-kevésbé *közös élményeit* képviselik, levezetni. Valamely társadalom minden tagjának megvan a maga erkölcsi individualitása, jóllehet mindnyájan ugyanazon törvények alatt élnek, megközelítőleg ugyanazon társadalmi vonatkozások csomópontját képezik s a társadalmi evolúció ugyanazon pontján merülnek fel. De ha az illető társadalmat néposztályok szerint is vizsgáljuk, mindenütt azt találjuk, hogy a kasztmoral mellett,

mely ugyanazon néposztályhoz tartozó egyének mindegyikénél feltalálható, mint az átöröklés, példa, nevelés, foglalkozás, hasonló gondolkodású családból való házasodás, társadalmi érintkezés, hasonlókkal való szórakozás, közös törekvések, gondok, remények és illúziókból összeszövődő és létrejövő sajátos koncepcziója az életnek, a hivatásnak, a kötelességnek, a becsületnek, nemi tisztaságnak stb., megtaláljuk az *egyéni* vonást is, melyre mint a moralitás magvára csak később rakódtak le geológiai rétegek módjára a *társadalmi viszonyokból* fakadó sajátos erkölcsi behatások. A szociológia csak ezt a kasztmorált képes megmagyarázni társadalmi feltételeiben és evolúciójában, de nem az egyéni vonást az erkölcsiségben. Már pedig az erkölcsiség, mint láttuk, elsősorban egyéni és csak másodsorban társadalmi tünemény. A szociológia per definitionem csak a társadalmi viszonyok általánosságával foglalkozik s így nem állítható, hogy az erkölcsiség minden, tehát individuális feltételeire is fényt deríthet, szóval hogy az etika maradék nélkül feloldható a szociológiában. Mindebből pedig már azt is sejtjük, a mit ép csak érinthetünk jelen tanulmányunkban, hogy miért nem lehet viszont az egyénekből kiindulva a priori meghatározni a társadalmi tüneményeket, vagyis miért van a szociológiai kutatásnak különálló tapasztalati kiindulópontja szüksége. Mert az, a mit mi társadalomnak nevezünk, a valóságban egy nagy *folyamat* (és *nem entitás* vagy *substantia*, mint némely metafizikus és az úgynevezett organikus elmélet ismeretelméleti dogmatizmusában gondolja), a mely számtalan apró mozzanatból, úgynevezett *eseményekből* szövődik össze. A társadalmi események viszont emberi cselekvések, a melyek tartalmát legnagyobb mértékben befolyásolja az egyének individualitása, a melyet nem lehet a priori meghatározni, hanem csak tapasztalatból szerezhethetünk róla tudomást. Már Comte mondotta: a társadalmi tüneményt az jellemzi, *hogy van benne történelemi a melyet nem lehet levezetni*. De térjünk vissza tárgyunkra.

Hasonló eredményre jutunk, ha az erkölcsiség konkrét vizsgálatáról átmegyünk az elvont etikai szempontra, vagyis ha a moralitás általános fogalmát tekintjük meg közelebről. Az erkölcsiség ebből a szempontból bizonyos értékek (valeurs) állításában nyer kifejezést, vagyis abban, hogy némely érzületet és az ebből fakadó cselekvési módot jónak, becsületesnek stb. tartunk, míg másokat rosszaknak, jellemteleneknek vagy épen

aljasoknak bélyegzünk. Az érték azonban a dolog természeténél fogva a legnagyobb mértékben relatív, vagyis egyéni, tekintsük bár akár az alsóbbrendű (kellemes, kellemetlen, hasznos, káros) vagy a legfelsőbbeket (esztétikai és etikai) értékeket, a melyeket az élet termel. Mindezek közös vonását az képezi, hogy ha meg akarjuk őket érteni, egyénileg kell *rájönnünk* becsükre: csak megfelelő egyéni élmények összessége képes valami érték megismerését és elismerését létrehozni. Ezért ez az értékek *nem is közölhetők*, vagyis hiába magyarázom, hogy valamely benyomás *nekem* kellemes, vagy valamely műtárgyat ön tartok szépnek s valamely cselekedetet én érzek jónak vagy galádnak, azért más ember sohasem fogja ez értékeket azáltal megismerni, csak akkor, ha a kérdéses dolog kellemességét, szépségét és jóságát érezni tudja, szóval ha azt *önmagában átélte*. Az érték az egyéni roppant bonyolult élmények szimbóluma, mintegy kivonata s ebben tér el az *igazságtól*, a melyet lehet dialektika segítségével más emberekkel megértetni és közölni. Nem is lehet az erkölcsi érzületet annak a lelkületébe csepegtetni, kinek nincs meg a kellő, átöröklés és szervezeti okok által determinált erkölcsi diszpozíciója, vagyis ha született erkölcsi tompaságban szenved. Az erkölcsi nevelés praesuppozícióját normális pszihohiziológiai szervezet képezi, melyben tehát az átlag európai erkölcsiség csirái feltehetőek, ép úgy mint művészi nevelésről csak ott lehet szó, a hol ízlés és esztétikai hajlam mutatkozik a növendékben. A kinek egyáltalán nincs érzéke az iránt, hogy mi a jóság, a szájalom, szóval a kinek »nincs szíve« vagy a ki nem képes semmiképen sem megérteni, hogy mi a becsület és a tisztesség, azt semmiféle oktatás és moralizálás nem fogja erkölcsössé tenni, s ily egyéneknél, kiknek száma szerencsére aránylag csekély, tulajdonképpen *erkölcsi nevelésről* nem is lehet szó, hanem csak *fegyelmezésről* és *szoktatásról*, miáltal kapcsolatban a jogi szankcióktól való félelemmel külsőleg erkölcsös életre szoríthatók. Etikai, vagyis érzületi szempontból azonban az ily ember erkölcstelen marad, a minek nyilvánulatai az éles megfigyelő szemét nem is kerülnek el. Mindennek oka pedig az, hogy az erkölcsi értékeket *érezni* kell, tehát minden egyénnek spontane kell megteremtienie azokat szívében, hogy becsük felismerhető legyen. És a ki erre valami oknál fogva képtelen, az előtt a moral nem is egyéb, mint egy érthetetlen komédia és viselkedési mód, mint ezt a gonosztévők cinikus nyilatkozatai gyakran elárulják. Az erkölcsi érzületet tehát csak *fejleszteni*

lehet, rá lehet vezetni a növendéket, hogy az erkölcsi értékeket önmagában fölismerje, de azt ab ovo megteremteni és közölni nem vagyunk képesek, mert utunkat állja az a valami, a mit Kant erkölcsi autonómiának, mi pedig az erkölcsiség individualitásának nevezünk.

Az erkölcsiség elvont elmélete, vagyis az értékelmélet (theorie des valeurs, Werttheorie) napjainkban már az etikai kutatás integráló részét kell hogy képezze; az etikai kutatás eme része azonban már nem szociológiai, hanem *lélektani* tudományág, a mely a normális emberi tudatban keresi azon mozzanatot, mely az erkölcsi értékelés alapját képezi. És ezzel elértünk azon úthoz, a melyen tovább haladva az erkölcsi individualitás némiképp magyarázatot találhat, miután a szociológiai vizsgálat csak bizonyos pontig képes az erkölcsi tünetenyeket megfejteni.

Az erkölcsi jelenségek vizsgálatának az individualitás irányában való kiegészítésénél két pozitív tudomány jöhet számításba, u. m. a pszichológia és a biológia. Az előbbi természetesen csak úgy nyújthatja az egyénileg különböző jellemek, mondhatjuk élethangulatok elméletét, ha leszállva az általános lélektani vizsgálódás elvont magaslatáról az individualpszichológiát iparkodik megalapítani, vagy mint némelyek nevezik: az egyéni differenciák lélektanát. E kutatás azután bizonyos *jellemtípusok* megkülönböztetésére és leírására vezet. Ha e típusok megvannak állapítva, akkor egy-egy típushoz tartozó egyének erkölcsiségének lélektani elmélete is felállítható. E vizsgálatot azután pszichofiziológiai és esetleg biológiai szempontok egészíthetik ki (a mennyire természetesen erről a mai tudomány fokán szó lehet), a mely vizsgálatnak az a feladata, hogy bizonyos egyéni erkölcsi típusoknak a szervezeti élet megfelelő sajátásaival való viszonyára derítsen fényt, valamint az átörök-léssel való kapcsolatát mutassa ki s így az erkölcsi típusokat pszichofiziológiai alapformákra vezesse vissza. Mindkét rendbeli vizsgálat már megindult napjainkban, bár úgyszólván csak csecsemőkorukat élük. Az előbbit a jellemek lélektani teóriája képviseli, ez utóbbit a jellemek lélektani teóriája és antropológia ma még bizony nagyon tapogatózó és határozatlan vizsgálatait iparkodnak eredményeket felmutatni, keresvén a született vagy szerzett erkölcsi depraváció és a megfelelő szervezeti sajátosságok közti kapcsolatokat. E tekintetben az elmekörtan különösen a moral insanity név alatt összefoglalt,

de klinikailag nagyon különböző degeneráció formák feltételeinek, valamint az erkölcsi érzület különböző pszihózisoknál történő felbomlásának tanulmányozása által már most is nem egy becses adatot és szempontot szolgáltat. Nem szabad azonban illúzióban élnünk az iránt, hogy az így összeállított *erkölcsi karakterológia* a tünetenyek oly osztályára vonatkozik, a melyek ismerete mindig rendkívül határozatlan lesz és még az általános pszichológia eredményeinek exaktságát sem közelítheti meg. A kutató tudomány e ponton érintkezik legközvetlenebbül az individualitás jelenségeinek mérhetetlen gazdagságával, melyet csak nagyon tökéletlenül és a valóság bizonyos fokú eltorzítása árán foglalhatunk általános fogalmak alá. Mindazonáltal nem szabad felednünk Aristoteles oly sokszor figyelmen kívül hagyott mondását, hogy nem lehet minden téren egyenlő fokú bizonyosságot elérni s azért, mert valamely vizsgálat csak határozatlan eredményekre vezethet, nem szabad azt a keveset is megvetnünk, a mit sikerült elérnünk.

De más tekintetben is csak korlátolt mértékben, vagyis csak *részben* képes a pszichológia és biológia bennünket a moralitás végső egyéni gyökereire nézve felvilágosítani. E két disciplina ugyanis csak bizonyos *típusok* megismerésére vezethet, de ezeken belül minden egyes ember erkölcsi individualitásának elmeletét nem képes felállítani, mert ez nyilván túlhaladja az emberi ismerés határát és erejét. A tudomány semmiféle téren sem képes az individualitás titkába vezetni, mert ismerésünk szervezeténél fogva a pozitív tudomány mindig *fogalmakra* kénytelen építeni s ilyenekből állíthatja csak össze tételeit és törvényeit. A fogalom pedig, bár többé-kevésbé, de *mindig általános* s általánosságát csak csökkenthetjük, de sohasem vagyunk képesek magának a tüneteny individualitásának lényegét és végső gyökerét megragadni. Végelemzésben az ismerés relativitása állja itt utunkat, minek következtében mindig bizonyos praesuppozíciókra kell építenünk, a melyek már metafizikailag felbonthatatlanok s így minden ismerésre nézve már csak *elemi kiinduló pontul* szolgálhatnak. Ily, már levezethetlen alapmozzanata világunknak az individualitás ténye is. Messze kivezetne jelen értekezés köréből, ha ez igazság nagy horderejű ismeretelméleti és általános filozófiai következményeit ki akarnók fejteni, sőt ha csak azt is megkísérlenők körvonalozni, hogy mily kihatással van e tétel az etikai kutatás bölcseleti koncepcziójára, módszerére és határaitra vonatkozólag. De

minderre jelenleg nincs is szükségünk, mert célunkat már elértük: megtaláltuk azon szempontot, a melyből etika és szociológia viszonya nézetünk szerint meghatározható.

Láttuk, hogy erkölcs és társadalom úgy aránylanak egymáshoz, mint az individuális érületi diszpozíció azon talajhoz, a melyen az kifejlődhet, virágokat és gyümölcsöket teremhet. Néha természetesen a társadalmi élet ezernyi vonatkozása megnyomorítja, eldurvítja vagy teljes atrophíára kárhoztatja a legszebb reményekre jogosító erkölcsi hajlamokat is. Meggyőződünk arról, hogy a társadalmi viszonyok elemzése vagyis a szociológia csupán az erkölcsiség kifejlődésének objektív feltételeit képes kideríteni, de nem annak tulajdonképeni gyökerét, vagyis az erkölcsi érték általunk megismerhető végső alapját. Ez utóbbi az egyéniség misztériumának homályában vész el s az etikai kutatás, mely e ponton már a lélektanra és biológiára támaszkodik, csak bizonyos fokig: bizonyos típusok körülhatárolása által képes a kutató elmét tovább vezetni. De viszont az erkölcsiségből sem lehet a társadalmi élet számtalan vonatkozását levezetni, mert láttuk, hogy e probléma a pozitív tudomány számára megfejthetetlen, mivel az erkölcsiség tartalmát sohasem lehet azon társadalmi viszonyok nélkül koncipiálni, a melyek között az erkölcsiség alanya, az egyén él: erkölcs és társadalom egészben véve együtt fejlődnek. A moralitás mindig csak mint individuális és társadalmi mozzanatok összproduktuma magyarázható. Míg ebből egyrészt az folyik, hogy az erkölcsi és a társadalmi élet a valóságban minduntalan összeolvadnak, másrészt azt következtethetjük belőle, hogy etika és szociológia heurisztikus célból széjjeltartandók, mert az erkölcsiség végső gyökere az egyénben van, az individualitást pedig nem lehet a társadalmi mozzanatokból levezetni. Etika és szociológia tehát egymásnak sem alá nem rendelhető, sem egymásra vissza nem vezethető disciplinák, jóllehet szoros viszonyban állanak: *koordinált, de nem subordinált tudományok*. És ezt mindkét rendbeli vizsgálódás érdekében sohasem szabad szem elől tévesztenünk.

Dr. Pauler Ákos.

SZEMLÉK.

Csizmadia versei.

Csizmadia Sándor: Küzdelem. Újabb versek. A Népszavakönyvkereskedés kiadása. Ara 1 korona. A könyvdísz Nagy Sándortól való.

Az irodalmak figyelmes bűvára előtt nem marad rejtve az a jelenség, hogy bennök is visszatükröződik a társadalmi életben mutató osztálytagoltság és osztályharcz. Először is: a költészet termékein, a mennyiben persze egyáltalában van valami közük az eleven élethez, majd csak elmosódva, majd ismét élesen kidomborodva, de mindenkor rajta van annak az osztálynak sajátos bélyege, a melyhez a mű szerzője leszármazása, az életben elfoglalt állása, foglalkozása, műveltségi s vagyoni viszonyai szerint tartozik. A költők és írók, ha szinte öntudatlanul vagy akaratlanul, de művek tárgyának s problémáinak megválasztásával, földolgozásával, hangjával, egész világnézetükkel, eszmekörükkel és érzelmi skálájukkal, ezer apró vonással mégis elárulják, mely osztály szülöttei, mely táborban, mely zászló alatt, mely jelmondatért küzdenek: kik a fegyvertársaik, a kikkel együtt éreznek, együtt gondolkoznak; vájjon az uralkodó társadalom hatalmat élvező, hatalmonosztó osztályaihoz, avagy a kitagadottak, az ostromlók sorába, az elbukottak vagy emelkedők közé tartoznak-e? Ez irányban működésük biológiaiilag s társadalmilag determinálva van.

Elismerjük, hogy a legkivételesebb géniek, mint minden szabályunkat, úgy ezt is csűffá teszik, mert majdnem egészen áthidalják az osztálytagoltság szakadékait, majdnem észrevehetetlenre letörlik származásuk és életkörülményeik bélyegét: de ők elenyésző százalékát teszik az íróknak és költőknek. Már pedig kell, hogy az irodalmi jelenségek kutatója elsősorban mégis csak a termelők nagy tömegét nézze.

A nagy többségnél pedig szembetűnő az említett jelenség. *Olla podrida-szerűleg* száz meg száz író nevét lehetne felsorolni s velük bizonyítani, hogy Homerostól Beck Lajosig mindenkin megismerszük,

ki fia, miféle szerzet s kinek ír és költ: udvari, főrendi, gentry-, tábla-birói, papi, professzori, katonai, bankári, zsurnaliszta-, cocotte-, paraszt-, proletár- vagy másféle poézist és prózát üz-e?

S ugyanez a tagoltság jellemzi másodszer az olvasóközön-séget is. Újra elismerjük a legnagyobbak kivételes helyzetét: ők *minden* osztályt varázskörükbe vonznak és hódítanak: az egész emberiséget ölelik keblükre. Ámde az irodalmi termelők zöme mégis csak a neki megfelelő osztályközönség tetszésével fog találkozni s fogyasztására lesz utalva. Nem változtat a dolgon, hogy ennek a közönség talán még kevésbbé jut tudatára, mint az író, (a ki esetleg szemfülesen fölismeri az osztályérdeket és osztályrokonszenveket s ezekhez irányítván működését, eléri a biztos sikert.) S mit sem tesz, hogy az aesthetikai tetszés létrejötténél számos más és talán sokkal szembetűnőbb tényező is közreműködik. Mi nem azt állítjuk, hogy az osztályérdek és osztálysympathia egyedüli oka a tetszésnek, vagy nem tetszésnek, hanem csak azt, hogy egyik legerősebb, bár néha az öntudat küszöbén alul működő, sokszor figyelembe nem vett, de legtöbbször be nem vallott faktora. így oszlik meg az olvasóközönség udvari, főrendi, gentry-, pap-, professzor-, katona-, bankár-, cocotte, paraszt- és proletár-közönségre. Ennyiféle és még sok másféle van, ép úgy mint az íróknál láttuk.

S abban, hogy bizonyos korszakokban kik a divatos költők, és írók, mely irányok uralkodnak, megint reflexét látjuk az osztályok közötti harczoknak. Visszatükrözve szemlélhetjük az osztályok erőviszonyait s az erőviszonyoknak a meghatározott időpontra nézve bekövetkezett eredőjét, a pillanatnyilag statikus állapotot. Látjuk, melyik osztály bír és mennyire a másikon uralkodni, mennyire tudja a másikat életnyilvánulásaiban korlátozni, megszájkosarazni, hangját elfojtani vagy túlkialálni.

Az osztályharcz az anyagi élet teréről a szellemi élet minden terére is átvitetik; az irodalom terére is. S bár megengedjük, hogy itt is elsősorban a selectio u. n. természetes neme működik: az erős tehetség és gyöngé tehetség, az erős mű és a gyöngé mű harcza, ez csak idők folyamán, talán messze jövőre biztosítja a kiváló tehetség, a jó mű győzelmét, de a jelenben e mellett hathatósan működik a beavatko-zásos kiválasztás. Számtalan eszköze volt és részben van is annak, hogy bizonyos irányú művek divatba jöjjenek, fölkapassanak, mások az észre vétlenség óceánjából föl se bukkanjának, hogy némelyek éljenek, mások akár elevenen is eltemettessenek. Régente fejedelmek, maecenások kegye, a másik oldalon bürökpohár, ostracismus, börtön, kiközösítés, kiéheztetés, kereszt és máglya voltak a beavatkozásos selectio szokásos eszközei, utóbb és ma rendőri kényszereszközök, censura, de főkép a mindenható sajtónak, a tömegvélemény irányító-jának magatartása, hivatalos tehetség-fölfedező, egetverő reklám vagy agyonhallgatás tették és teszik meg a magukét, hogy bizonyos

politikai és gazdasági osztályoknak kedvező vagy kedvezőtlen eszmé-
irányok, művek boldoguljanak-e vagy sem?

Mégis, mintha manapság a múltakkal szemben határozott javu-
lást látnánk. Mert a politika, a gazdaság, a társadalmi élet terén, ha
nem is tapasztaljuk az ideális szabadság valami nagy térfoglalását
és tételes intézményekben való megtestesülését, észrevehetjük az
állapotok fokozatos gyógyulását azon, hogy a minden osztályban,
minden vonalon fölébredt öntudattal, önérzettel, tettvágygyal és elszánt
akarattal szemben egyes osztályok erőszakoskodása, elnyomó törekvése
napról-napra tehetetlenebb. Mindjobban közeledünk az erők szabad
játékához. Ádáz és szinte fejetlen harc folyik, úgy az anyagi, mint
a szellemi élet terén, de ez az erőlelkűeket, a szabadság barátait
nem ejtheti kétségbe, sőt meleg örömmel töltheti el. A versenynek, a
mérkőzésnek, a harc- és háborúnak ez az egyetemessége és heves-
sége életet jelent és egészséget jelent, nem tespedést.

S ha a művészetre és irodalomra, szemlélődésünk speciális
terére pillantunk, ott is ugyanezt látjuk. Tisztán mint a szabadság
barátai örömmel tapasztaljuk, hogy az erők és tehetségek immár
sehol sem engedik magukat elnyomni, Procrustes-ágyba szorítani, elné-
mítani. Harczra kelnek a kaszturalom brámánjai, a művészet és iro-
dalmi berkek pápaszemes és vonalzó-pallossal felfegyverkezett clierubjai
ellen, a kik a szellemek ez anarchiájában a kanonizált iskolák, a
műfajok, stílusok, rendszerek imádott kincs- (és lom-)tárát féltve
védik, a melyek nekik kiváltságos helyzetet biztosítottak.

S nem örülhetünk-e, tisztán, mint a művészet barátai, hogy
íme az irodalom és művészet mind egyetemesebben öleli föl az élet
jelenségeit, mindjobban összeforr vele, birodalma határai mind jobban
kitolódnak, számára folyton újabb és gazdag, kiaknázatlan területek
foglaltatnak; hogy íme, most minden osztály, minden egyén, minden
hang megszólalhat, minden emberi és művészi hitvallás küzdhet igaz-
nak vélt jogaiért? S nem nyereség-e, hogy minden nap hozhat egy
új hőst, egy eddig lappangott erőt, ismeretlen, nagyreményű tehet-
séget, bármely társadalmi réteg méhéből?

Ezeket a kissé szertekalandozó gondolatokat azért tartottuk
szükségesnek fölemlíteni, mert tudjuk, hogy a Csizmadia Sándor kis
vérvörös kötetét sokan már csak azért is elítélik s visszatetszéssel
dobják félre, minthogy költői műben nálunk még eddig nem hallott
erős hangon szólaltatja meg a magyar proletár-osztály külön eszméit
és érzelmeit. Mi ellenben a kifejtettek szerint teljesen jogosnak tartjuk
ezt a törekvést s hála Istennek, megőrizvén még fogékonyságunkat
minden irányú emberi eszme- és érzelemnyilvánulás iránt: tetszésün-
ket vagy nemtetszésünket nem befolyásolja semmiféle osztály-elfo-
gultság.

Csizmadia Sándor eszmei és érzelmi világa nem nagy kiterje-
désű, de annál mélyebb. Néhány eszmét és érzelmet variál csak: de

a gondolatok, hangulatok, színek, részletek, kifejezések, formák gazdag változatosságával s őseredeti érzékítő erejével és melegségével.

Közvetlensége és melegsége onnan ered, hogy egészen, testestől-lelkestől bengyökerezik abban a világban, a melyet előttünk föltár. Benne született, benne küzd, az ő gyér virágú, de annál göröngyösebb és sűrű, sebző tövisekkel ellepett ösvényeit járja. Versei nem amolyan *helyzetdalok* a proletárról, a minőket egykor nálunk az apáczáról, a hontalanról, a rabról stb. írtak, a mikor az egészen más körülmények közt élő költő úr íróasztala mellett beleképzelte magát ennek vagy annak a lénynek a helyzetébe, s eldalolta képzelt örömeit, elsírta képzelt könnyeit. Őt nem az iskola nevelte, hanem az élet szenvedései, csapásai, üldözései avatták osztálya sorsának, gondolatainak s érzéseinek hivatott szószólójává, akár külföldi bajtársait Ada Negrit vagy Maxim Gorkijt. Mert ne áltassuk magunkat, csak így lehet igaz a szavunk, csak az a világ a mienk, a melyben élünk, küzdünk és szenvedünk, s idegen világok iránt vak marad a szemünk.

Az éhesek és jóllakottak világa mintha nem is ugyanazon a planétán volna. Halljuk csak a kötet *Két világ* című versét:

„Ó hasztalan nagyhírű a tudásod,
Ha pamlagról vizsgálod a világot.
Nemes szíved hiába van kítárva:
Miért a sírás, miért a jaj, a lárma?
A zsölyeszékből meg nem értheted,
A fényözön vakítja a szemet.
A szenvedélyek bár lázongva formak,
Nincsen hallása a teli gyomornak.
Döngetheti a nyomor az eget,
Nem láthatod azt — ha nem érezed.

De jöjj csak ide hozzánk a pokolba,
Hová a sors az ezreket sodorta.
Égessen szomjúság, gyötörjön éhség,
Az utca köve legyen fekhelyed,
A jóllakottak gúnyja vigaszod.
A szájalom a napi kenyered;
Ha holtra éget a nyár napsugara
S az ég alatt talál az ég fagyva:
Ne is keresd, szemed elé magátul
A földi létnek új világa tárul.”

Ebben az utóbbi világban van otthon a költő. Hivatása ebben marasztja. A nyomor sivatagában akar a kínlódó milliókba vigaszt és hitet önteni, míg a kialvó szikra lánggra kap. A szörnyű csatatéren van helye, a hol nem szól a puska s nem folyik a vér, de mégis vész, pusztulás van, akárhová tekints. Itt akar tüzet dobni a gyáva szolgahadba, hogy fölébredve széttördelje lánczait (*Édesanyám* című bevezető verse).

Majd a mély bánat érzése, majd a düh, elkeseredettség lángoló tüze tölti el keblét, ha látja a tőkének, minden gonosz ősforrásának romboló hatalmát, a dölyfös és szívtelen gazdagokat, az élődsi, here kizsákmányolókat az egyik, s a munkának, minden áldás és kincs kútfejének néma rabszolgaságát, az alázatos és gyáva, megnyomorodott, verejtékhullató koldusokat a másik oldalon.

Ajka majd méla panaszra nyílik, a mely a jobb jövő távoli csalóképe után epedő, de csüggeteg mély sóhajban hal el (*Pusztaságban*. „Ha az ember ember tudna lenni” stb.), majd a szenvedély rekedten szétvászó hangját hallatja (*A tőke* stb.). A dühön, gyűlöleten kívül gyakrabban szólal meg benne a metsző gúny, a melylyel az urak

(*Szép leányka volt a Julcsi* stb.), de saját állati türelmü társai ellen is fordul (*A gyár előtt. Ha nem volnátok oly erősek* stb.).

Vannak helyei, a hol az általánosságban tartott és bombasztikus hang népszónoklatok szólamaira emlékeztet, de túlnyomó számban vannak helyei, művészi szempontból hasonlíthatatlanul értékesebbek, a melyek ugyanezt a témát konkrét jelenségekkel megérezkítve és szemléltetve, ritka költői erővel domborítják ki. E részt klasszikus a *Katushoz* című, nekünk a *Beteg vagy* címűn kívül legkedvesebb, valamint *A föld rabjai* című ciklus több, igazán plasztikus és festői költeménye. A gyári élet, a földműves élet, egy-egy darabját azon elevenen belelopja verseibe, s egy-két ritka szerencsés vonással reprezentatív (hangfestő, színező, rendkívül velős) kifejezéssel rögtön fölkelti bennünk a teljes képet és a teljes hangulatot. Példákat nem idézhetünk helyszüke miatt, de bűn is volna részleteket kiragadni olyan kis remekekből, a melyeket egészükben kell élvezni.

Hangulatainak nemcsak ádáz elemei vannak, képviselvék bennük a tiszta és nemes érzelmek is. Mily büszke önértéztől dagad a keble, ha az áldott rónán nézi a sohasem nyugvó hangyamunkát, az önzetlen, kérges kezektől folytatott szüntelen világteremtést, minden lét alapját. Mily szeretettel tudja ezt festeni. Darabjain ismét megérezik „a földes íz^t”, a melyet nagy Petőfink és Aranyunk óta annyian meghamisítottak. Ilyenkor a szeretet árad szavából.

S mily gyöngéd szeretet melege sugárzik azokból a költeményekből, a melyeket anyjáról, nővéreiről (*Két proletárasszony*), feleségéről (*Beteg vagy*) írt! Mily igazságosság és érzelgősségtől ment részvét szól az *Utczai leány* című verseiből!

A ki erős, egészséges, de durva paraszt-tehetségnek gondolja, azt meglepheti ezeknek a verseknek finomsága, de meglepheti az a többször egészen éles és szellemes pointe is, a melybe némely versének vége kicsattan (*Fogházi templomban. Öreg cselédek, Kis vézna pásztor gyermekecske* volt stb.).

Hangja változatosságát gazdagítja formai változatossága. A népdalszerű rövid, játsszi, versszakoktól a méltóságos, hosszú strófákig mindenféle találok példát. Perczig sem állítjuk, hogy verselése tökéletes, a mint képei, kifejezései sem mindig szabatosak. Igen sok helyt nagyon küzd még a formával és kifejezéssel, döcög, sántikál és rímeivel fület sért, de ennek a részletezését elhagyjuk, mert nem akarunk az Elvont Józsefekkel és Tömb Szilárdokkal hatásköri összeközésbe elegyedni.

A kis kötetben maradt benn több olyan költemény is, a mi kivetni való, bántó laposság és próza, ám ez keveset von le értékéből. Kárpótól értők egy pár műfordítás (Negri, Mackay, a nálunk teljesen ismeretlen Szvatopluk Cech után). Igazán talpraesett átültetés a Heine *Deutschlandjének* örökfrisseségű „Újabb dalt” című részlete.

Csizmadia költészete osztály-poezis, de a szó nemes értelmében. Erős visszhangokat kelthet bárkiben, a ki semmi emberit nem tart magától idegennek. S azután nemcsak mint a magyar proletariátus eszméinek és érzelmeinek kifejezője tarthat számot érdeklődésünkre. Csizmadia nemcsak proletár, hanem elsősorban igazi költő is, a ki kissé meglankadt lyránkba friss és egészséges hangot hozott. Nekünk őszinte örömet okozott. Igaz rokonszenvvel várjuk eredeti tehetsége újabb virágfakadását és gyümölcseit.

Kisujfalusi.

Képzőművészeti Szemle.

Rippl-Rónai József képeinek kollektív kiállítása.

Vajon a művészetnek, mely a mesterség nehézségeit már legyőzte s úrrá lett a kifejezés eszközei felett, mi lehet legmagasabb feladata? Más szóval: mi a legmagasabb rendű és legérdekesebb jelenség, melynek művészi ábrázolására az ember vállalkozhatik? A felelet, azt hisszük, csak egy lehet: az ember lelki világa, az emberi lélek. A művészet magasabbra nem emelkedhetik, mint ha leszáll a lélek mélyeibe s annyit fejez ki az ember lelki tartalmából, amennyit a számára kiszabott korlátok megengednek. Nincs nemesebb, nincs mélyebb művészi hatás, mint az, mely egy érdekes lélek hű rajzából árad, s látni, mint járja át és mint eleveníti meg a formákat a belülről kiömlő lélek nemes folyama: a legtisztább művészi öröm. A lelki élet rajza így egyúttal a művészi emelkedettség, a művészi mélyrelátás mértéke. A művészi kiválóságnak többféle eleme van, de a művészet legfelsőbb, legtisztább rétegeibe csak azok emelkednek, a kik legtöbb mélységet mutatják a lélek tanulmányában s a legtöbb finomságot kifejezésében. Ez a legfelsőbb művészi feladat, s ha széttekintünk a művészet azon magasabb csúcsain, ahova csak az erősek jutnak fel és ki akarjuk keresni a jóknak is javát, választásunk, úgy hisszük, akkor lesz igazságos, ha olyanokra esik, a kik ezt a nemes feladatot legjobban oldották meg.

A lelket meglesni, leleplezni, előcsalt tartalmával az ábrázolt alakok minden izét szinte átítatni: Rippl-Rónainak, mint figurális festőnek legjellemzőbb törekvése, s az eredmény, melyet elér, olyan, hogy festőink között senki sincs, kit e tekintetben mellé lehetne állítani. Arczképein a lelki tartalom igazán uralkodik; minden arra szolgál, hogy ennek kifejezését erősítse, gazdagítsa. Néha szinte feledjük a festői ábrázolás eszközeit, a vonalakot, színeket, oly erős az a tisztán szellemi hatás, mely az ábrázolt lényéből árad. A lélek mintegy kiszökken az alak vonásaiból és elébe jön kutató tekintetünknek. A képek színezése is annak a célnak szolgál, hogy a lelki elem ezt az uralkodó állását megőrizze és hatását semmi bántó vonás ne akadályozza. Azt hisszük, nem esetleg, hogy Rippl-Rónai, kinek egyéb képein nem ritkán találkozunk élénk

színhatásokkal, legjellemzőbb arczképeinek színei közé soha erősebb, élesebb színt nem vegyít, s arczot, ruhát, környezetet ködszerű, finom, szürkés fátyollal borít. A kivillanó színek zavaró elemet vinnének be abba a csendes világba, hol a leiké a lehangosabb szó és a szemnek nincs elsőbrendű feladata, mint hogy minél mélyebben hatoljon az ábrázolt egyén belső világába. A színek e halk harmóniájában azért az árnyalatok nagy gazdagsága rejlik; csak számúzve van minden, a mi élénkségével külön figyelmet követelhetne s zavarhatná a kép gazdag belső tartalmába való elmélyedést. A köznapi szemlélő könnyen elsiert az ily fakónak látszó kép előtt, melynek nincs egyetlen hangos szava, hogy rákiáltson az arramenőre. De a ki kissé elmélyed benne, csakhamar észreveszi, hogy a szürkéségből gazdag élet árad s a lélek fénye világítani kezd a homályban.

A művész most látott gazdag gyűjteményében számos kép tett erről bizonyosságot. Legkomolyabb, legjellemzőbb e nemű művei közé tartozik *Apám, anyám* című kettős arczképe, s ezen különösen anyjának képmása, kinek szelid vonásain át a lélek legmélyébe hatol tekintetünk s kinek gondtól, szülői aggodástól megnesemesített arczát alig feledheti, a ki egyszer látta. E kép ki volt állítva az utolsó tavaszi tárlaton is, de nem talált illő méltatásra, bár jobb, nemesebb, gyöngédebb fejeket egy képen sem láttunk. *Gróf Andrássy Gyula arczképe*-n (a nagyobbikon, mely egész alakot ábrázol) az arcznak a szellem finom éterétől átjárt kifejezése épen olyan sokatmondó, a mily jellemző a zsöllyében elnyúló alak egész tartása. Általában az a jellemző erő, mely a művész egy-egy alakjának állásában, ülésében, mozdulataiban nyilvánul, külön figyelmet érdemel. Némely alakjának pusztá testtartása kifejezőbb, beszédesebb, mélyebb bepillantást enged a belsőbe, mint sok festőnek akárhány képmása. Igen jellemző e tekintetben az a képe, melyen atyját háttal az ablaknak, egy pohár bor mellett üldögélve ábrázolja, míg a nyitott ablakon át Somogy zöldelő tájaira esik tekintetünk. Az alak arczának csak körvonalait látjuk, s mégis a fejnek önmagába mélyedt merengőre valló szelid meghajlása, az egész alakon előmlő mély nyugalom mindennél többet beszél, s úgy érezzük, mintha e ragyogó, csendes nyári napon s e pohár bor mellett egy jó munkában kifáradt ember tartaná önmagával leszámolását, kinek nincs oka félnie a visszatekintéstől és nyugodt öntudattal zárhatja le könyvét.

Sokat kifejező, sokat megértető atyjának alakja a *Szüleim 40 évi házaselet után* című képen is, a mint jó és rossz napokban megedzett bizalommal nyugtatja kezét a feleségéén és mély bensőséggel tekint fel reá. Igen értékes a művész kataláni festő-barátjának, *Aristid Maillol*-nak arczképe, kinek apró szemei oly áthatón kémlelik a világot, mintha mindenütt festeni való tárgyat keresnének, míg egész lényéből jóleső, könnyed természetesség árad. Ép úgy több finom és változatos női alakja, köztük olyan érdekes ellentétek, minő Páris

túlfinomult, vérszegény, hervatag kaczárságú hölgye mellett egy tiszta homlokú, szűzies, fehérhús somogyi gyermekleány vagy a pyreai sziklahegyek elhagyott világában felserdült kataláni lányka, kinek sárgás arczából oly sötét fénynyel világít szemének tüze. De mindennek koronája s valóban remek számba menő művészi alkotás az *Öreganyám* című arckép. Egyúttal nemes tanulság forrása, mert megmutatja, mint szépítheti meg s teheti vonzóvá egy kiszáradt, elaggott öreg asszony képét a lélekkel teljes, finom művészi ábrázolás. A kiaszott, szomorú, fakó arcz csupa lélek, a megtört fényű szemekből jóság sugárzik, a ruhán keresztül kitűnően érzik a test fonnyadt-sága s az egész alak elhelyezése, ülése a legnagyobb mértékben jellemző. A színek is épen oly finoman, mint jellemzően vannak összeválogatva: a ruha kávébarna és fekete színei kitűnően illenek az ábrázolt egyéniségéhez s gyönyörűen olvadnak össze a szék barna fájával; egy vékony, fekete oszlop s tetején egy halvány, elmosódó színű virág, mely megkapó varázsszal hat e komoly környezetben, a legszebben egészítik ki a kép nemes összhangját. De annyi finomság van e képen, hogy minél jobban elemezzük, annál többnek látszik az, a mi nem elemezhető.

Láttuk, hogy a művész arcképein mindenkfelett azt a hatást akarja közvetíteni, melyet az egyén lelki tartalma gyakorol s ennek a célnak rendel alá mindent. A dolgoknak is mintegy lelkét keresi, mélyebb, rejtettebb jellemvonásait. Tájképein nem pusztán a földfelületnek többé-kevésbé érdekes és változatos alakulásait akarja bemutatni, melyeket a természet és emberkéz növényekkel, épületekkel benépesítettek. Azt az érzést törekszik kifejezni, melyet a vidék mélyebb jelleme támasztott lelkében: az élettelen, komoly, szomorúan áhítatos benyomást, melylyel a Pyrenék egy világtól elzárt, csendes zuga eltöltötte vagy melyet egy gondosan ápolt, elegáns flandriai vagy német park szabályos előkelősége ébresztett fel benne. Az ily benyomások közölhetőségének természetesen erős határai vannak; sok függ a szemlélő többé-kevésbé kedvező lelki dispositiójától s a művész határozottabb érzése a nézőben sokszor egy általánosabb hangulattá szélesedik. Mégis feltehető, hogy a festő, ki egész erővel igyekszik kifejezni azt, a mit érzett, s a néző, ki buzgón mélyed el a kép szemléletébe, többé-kevésbé találkozni fognak s meglelik egymással a kapcsolatot. A képeken találóan jut kifejezésre a tájak sajátos színe, külön jelleme. Legtöbbjüket szemünk magyarázat nélkül, magától is könnyen osztályozhatná országok és vidékek szerint. Hazai tárgyú képeiről igazán magyar levegő árad; akár a vetéstől zöldelő kaposi mezőket, akár a behavazott somogyi falut tekintjük, első pillanatra érezzük, hogy itthon vagyunk. Különösen néhány havas téli tájképe nagy értékű. Tájképein teljes erejében bontakozik ki kiválóan fejlett színérzéke; ily merész és megkapó színeket, ily lágyan összeolvadó, finom színharmóniakat ritkán láthatunk.

Rippl-Rónai művészete nem tárgyias hűségre törekszik. Nem azt akarja, hogy képeit összehasonlítva az eredetivel, minél több részletnek minél teljesebb egyezése legyen megállapítható. A dolgokat nem részekre szedve vizsgálja, hanem egészben nézi, amint szemünk egy tekintettel öleli fel a külvilág egy-egy darabját, s törekvése az, hogy minél frissebben és közvetlenebbül fejezze ki azt, ahogyan a természet képe benne, az ő szemében tükröződik. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a pontos, az eredetit mindenben számbavevő másolás. Ő a látottak magvát, velejét választja ki, azokat a vonásokat, a melyek összetétele legjobban fejezi ki a támadt benyomást. A dolgokat egyszerűsíti, képein sok a kihagyás, gyakran látunk üres színmezőket, melyeket a valóságban sok apróság tölt ki; de a mit kiragadott, az híven, jellemzően van kifejezve s e mellett oly játszi erővel, mely teljesen feledteti a kéz fáradtságát, az előállítás technikai nehézségeit. Természetesen mindehhez épen úgy szükség van a látás élességére és biztosságára, mely ki tudja választani a benyomás keletkezésére döntő befolyó jellemvonásokat, mint bátorságra, mely bízva a választottak igazságában, fel mer áldozni minden olyat, mi a közlöttek hű és nyomatékos kifejezését gyengítené. E futó vázlatban sem maradhat említetlen Rippl-Rónai művészetének még egy jellemvonása: a sokoldalúság. A vallásos és történeti festészetet kivéve, a festészetnek jóformán minden ágát műveli; arc- és tájképeken kívül fest genre-t, virágokat, szobák belsejét, állatképeket, igen sok szűk világú, önmagát ismétlő specialista telnek ki belőle. Tárgyait szívesen veszi közelebbi környezetéből, otthonából, s kivált szüleit festegeti a szeretet nem lankadó buzgalmával, de nyomot hagyott művészetében úgyszólván minden, mit az élet a nagyvilágban való bolygása közben útjába vetett: a legkülönbözőbb tájak, épületek, emberek. Sokat csak futólag kapott le, a hogyan sietve jegyzünk fel valamit útinaplónkba. Válogatni nem igen szokott s nincs is szüksége rá, mert feldolgozásában a köznapi is érdekessé válik. Megörökíti a neuilly-i mézárszék belsejét, de az oly költői tárgy is megragadja, minő egy temetői képén látható: behorpadt sírok, kidőlt sírkeresztek között egy elhagyott, régi síron teljesen friss koszorú. E sokoldalúságban is modernsége nyilatkozik, a modern ember tágra nyílt fogékonysága, melynek határa szinte beláthatatlan.

A sok és sokféle tárgyú kép rendkívül változatossá tette a kiállítást. Hogy a sok között nem valamennyi volt egyenlően értékes, csak természetes. Nem kiszemelt művek voltak, s közöttük járva, nem kiállításon, hanem inkább műteremben éreztük magunkat, melyben évek munkája van felhalmozva. De csaknem minden képen volt valami érdekes s mindegyik hozzájárult valamivel az egyéniség megismeréséhez. S szép számmal volt az olyan is, melyben a művész egész tehetsége nyilatkozik, s látva azt az újabb törekvését, hogy erejét kevesebb, de maradandóbb alkotásra összesítse, hisszük, hogy mindjobban nőni

fog ily képeinek száma. A kiállítás művészi esemény volt nálunk, de közönségünk, úgy látszik, nem érezte ezt. Rippl-Rónai művészete nálunk értéke szerint csak kisebb körben becsült; a közönség túlnyomó részének egészen másféle képek tetszenek. De eljő ideje nálunk is; bízzék benne, s addig is lelje örömét egy szűkebb kör mély becsülésében, mely abból a meggyőződésből fakad, hogy ő nemcsak érdekes, sajátos, gazdag egyéniség, hanem egyúttal kiváló, valóban elsőrendű művész.

P. E.

Herbert Spencer a nyelvtanról.

A nagy bölcselelő, a szintetikus filozófia rendszerének megalkotója, nem sokra becsülte a grammatikát, „*I had a strong aversion to linguistic studies of every kind,*” írja a nyelvtanról szóló kis cikkében. Ugyanott bevallja azt is, hogy a latin grammatikát sosem tanulta meg annyira, hogy tudta volna az igeragozást. Görögből még ennyit sem tudott s a francia nyelvtannal sem barátkozott meg jobban. Nem tanulta meg az angol nyelv szabályait sem. „Nem tudom elmondani a mondattan egyetlen szabályát sem, úgy a hogy könyvekben van s ha olvasmányaim közben az összefüggésből meg nem ismertem volna a syntaxis szó értelmét, ma sem tudnám, mit jelent ez a szó.” S íme mégis nagy gondolkodó, nagy író lett belőle. Ezt nem Spencer teszi hozzá előbbi vallomásaihoz, hanem az olvasó egészíti ki vele önkénytelenül az ő őszinte nyilatkozatait.

Tehát nagy író lehet az is, a ki a nyelvtan szabályait nem ismeri. Mielőtt erre az eredményre jut Spencer, számon kéri, mik is azok a nyelvtani szabályok. Az első lépés már ahhoz a meggyőződéshez vezet, hogy beszédünkben a szokást s nem a nyelvtan szabályait követjük. „A szokás nagyobb tekintély, mint a nyelvtani szabályok.” Mert hisz mi teszi szabályivá a szabályt? A szokás. S mi dönti meg a szabályt? Szintén a szokás. Ebből természetzerűleg következik, hogy a nyelvtani szabályok ismerete nem pótolhatja az élő beszéd folytonos hallását s hogy a jó példa többet ér a szabályok ismereténél. Tehát a ki világosfejű s kora ifjúsága óta naponként korrekt beszédet hall maga körül, az maga is korrektül fog beszélni. Ha nincsenek meg e feltételek, beszéde hibás lesz. Ha gondolatai oly határozatlanok, hogy nem látja világosan a közlendő állítás elemei közötti viszonyt, vagy ha ifjúkora óta szüleitől vagy másoktól a szavak helytelen használatát hallotta, a grammatika szabályainak ismerete nem fogja őt megóvni a hibáktól.

Ez a gondolatmenet vonul végig Spencer elmékedésén, melynek eredményei nem lepik meg azt a nyelvészt, a ki maga is gondolkodik a nyelv életéről és fejlődéséről. Minden józan nyelvtudós azt vallja, hogy az élő nyelvhasználatból kell elvonni a nyelvtan szabályait s nem szabad rákényszeríteni a beszélőre az önkényesen általánosított szabályokat. Csak a nagy képű pedánsok állítják” folyton szembe a grammatikai szabályokat a tényleges nyelvhasználattal s keresnek hibát ott is, a hol az elavult szabályival az élő nyelv parancsa áll szemben.

»*Facts and Comment*« a címe annak a kötetnek, melyben Herbert Spencer összegyűjtötte apróbb, nagyrészt kiadatlan cikkeit. Mint az előszóban mondja, ez az utolsó kötet, a mit életében közrebocsát. E kötet egyik cikke: *Grammar* (197—204) a nyelvtanról, azonkívül még két cikk a stílusról szól: *Style* és *Style continued*.

Azonban Spencer, midőn a nyelvtani szabályok érvényességéről szól, egy körülményt nem vett figyelembe. Azt, hogy minden egyes élő nyelv területén a nyelv használatában nagy különbségek vannak, nemcsak a kiejtésben, hanem a szavak jelentésében s a mondatok alkotásában is. E *nyelvjárási különbségekkel* szemben az írók lehetőleg *egységes irodalmi nyelvet* használnak. Az irodalmi nyelv is az élő nyelv alapján fejlődik s az élő nyelv fejlődését kísérve” változik, csak hogy lassabban és lehetőleg egyöntetűen. Ep ezért az irodalmi nyelv használatában már több értéke van a szabálynak, melyről az író mégis csak a nyelvtan ismerete világosítja fel. Mindamellett a jó példa itt is irányadó s a jó írók műveinek olvasása sokszor többet ér, mint a nyelvtani szabályok ismerete,

Noha ily módon Spencer nem tartja fontosnak a nyelvtant, még sem zárja ki a szükséges tanulmányok köréből. Csak hogy szerinte ez nem a tanulmányok elejére, hanem végére való. A nevelésben szerinte nagy hiba, hogy absztrakt dolgokkal kezdik s konkrét ismeretekkel végzik. Gyermeknek nem való a grammatikai tudás. Hanem az, a kinek szellemi műveltsége már magasabb fokra jutott, hozzáfoghat a grammatikai tanulmányokhoz is bevezetésül a logika tanulásához. „Mind a kettő a gondolatok egymás mellé rendelésével foglalkozik, a mi az összefüggő gondolkozást hozza létre. A nyelvtan a mondat alkotó elemeinek szabályos kapcsolataival foglalkozik. A logika a következtetés alkotó mondatainak (ítéleteinek) kapcsolataival foglalkozik.”

Nagyon eltértem tárgyamtól, ha arról is bővebben akarnék szólni, hogy Spencer helytelenül ítéli meg a nyelvtan tanításának szerepét és feladatát a nevelésben és a gyermek tanulmányainak sorában. Az anyanyelv tanításának az a feladata, hogy tudatosá tegye az élő nyelv használatát a gyermek lelkében s ily módon alapul szolgáljon az idegen nyelvek tanulásához. Az idegen nyelvek tanításában is mindinkább érvényesül az a törekvés, hogy nyelvet és nem nyelvtant kell tanítani. Tehát a grammatika tanulása ma már nem cél, hanem az illető idegen nyelv elsajátítására szolgáló eszköz.

Spencer fejtegetéseinek legnagyobb hibája, hogy a nyelvtant a logika elé állítja, mint hasznos előtanulmányt. A régi nyelvészkedésnek nagy hibája volt, hogy a nyelvhasználatban a logika törvényeit kereste. Ennek a felfogásnak helytelensége szembeűnő, hacsak arra az egy körülményre gondolunk, hogy a logika, a gondolkodás törvényei egységesek, ellenben a nyelv törvényei annyifélek, a hány nyelv a világban van. A grammatika tanulása, meggyőződésem szerint, a legrosszabb bevezetés a logikához. S az a meghatározás, a mit Spencer a nyelvtanról ad, nem is illik az egészre. A mondat alkotó elemeinek kapcsolataival csak a mondatannak egyrésze foglalkozik. A grammatika körébe ezenkívül még sok más is tartozik.

S a mióta a nyelvészek behatóbban vizsgálják az élő nyelvet, még pedig a műveit és műveletlen nyelveket egyaránt, mind általánosabbá lett az a meggyőződés, hogy a beszéd pszichofizikai működés, tehát a nyelvnek fejlődésében és változásában a lelki élet törvényeinek hatását kell keresnünk. A nyelvtudomány tehát a filozófiai tudományok közül nem a logika, hanem a pszichológia körébe tartozik.

Balassa József.

Kritika Magyarországról.

*Studien zur Social- und Wirtschaftspolitik Ungarns. Von Dr. Julius Bunzel. Leipzig: Duncker & Humblot 1902. (VI, 231) 8**

Még nem láttunk külföldi munkát, a mely más nemzetbelieknek a nemzetéről mondott dicséreteit regisztrálná. Minálunk meg még mindig módfelett örülnek a magyarságra szórt dicséreteknek. Ha külföldi utazó az útleírásában, külföldi újság vagy folyóirat azt írja: a vendégszerető magyarok, a lovagias magyarok, a szabad Magyarország stb., a lapok menten fölverik vele az egész országot és Kárpátoktól Adriáig visszhangzik a „vendégszerető”, a „lovagias”, a „szabad”... Pedig inkább szégyenkezni kellene. Ezek az előszeretettel nemzetieknek nevezett tulajdonságok — egészen eltekintve attól, hogy nem valók — nem alacsonyabb kultúrfoknak nyilvánulásai-e? Minden népnél virágzott egykor a lovagromantika vulgo lovagiasság, minden nép átélte az ipar és a kereskedelem s ennél fogva a vendégfogadók hiányának a korszakát, a mikor tehát szeretetből *kellott* a vendéget látni; s hogy a magyar középnemességnek a Habsburg-házzal szövetkezett nagybirtokosság elleni osztályharczát szabadságvágyának nevezték el, ehhez hasonló fogalomcserékkel találkozunk más népek történetében is, a nélkül azonban, hogy ezek egyben elmulasztották volna az igazi, a belső szabadságnak, a politikai és egyéni szabadságnak erős alapjait lerakni. Jobb volna hát ezért, ha külföldi jóbarátaink a helyett, hogy a lovagiasságról stb. zengett ódákkal szégyenítenék meg ez országot, *őszinte* jóbarátságukról azzal tennének bizonyosságot, hogy fölfednék az úrt, a mely — emberanyagban, intézményekben, eszmékben, gondolkodásban — Magyarországot Nyugat-Európától — sajnos, nemcsak Ausztria területével — elválasztja. Csak a beteg ember nyúl mesterséges kábítószerhez, hogy alhasson; az egészséges kitárja ablakát a friss levegőnek, mert élni akar.

A levegő, a mely *Bunzel* könyvéből arcunkba csap, ugyancsak friss, s azért a kik élni akarunk, nyissuk ki tágra az ablakot. Könyve a legelőkelőbb német közgazdasági folyóiratokban megjelent értekezéseinek a gyűjteménye. Bíráló alá veszi a magyarországi földműves- és ipari munkásság helyzetét és a szociálreformoknak nevezett munkástörvényeket, Magyarország szegényügyét, majd a magyar iparpolitikát kritizálja és a kiegyezésről szól. Felöleli tehát Magyarország közgazdaságának legfontosabb ágait. Kíváncsiak lehetünk a véleményére.

Előre kell bocsátanunk, hogy *Bunzel* távolról sem szocialista, sőt még a nyugateurópai vulgár szociálreformerség mértélvével mérve sem mondható radikálisnak. Igen mérsékelt állásponton tekinti a dolgokat, s ha helylyel-közzel elveti a sulykot, azt inkább osztrákságának kell betudni. Így hát kemény ítéleteit legfeljebb a kiegyezés és iparpolitika kérdésében minősíthetjük az objektívitas hiányából folyóknak, ellenben mindaz, a mit a magyarországi munkásviszonyokról mond — sajnos — objektíve igaz. Itten minden ítéletét hivatalos statisztikai adatokra, hivatalos és félhivatalos iratokra, könyvekre, törvényidézetekre s több effélékre alapítja. Ha tehát a földművesmunkásság helyzetének vázolását azzal zárja, hogy: „ein Staat, in welchem mehr als ein Drittel der Bevölkerung in solchen Verhältnissen lebt wie das ungarische Bauernproletariat, kann den von Ungarn doch in Anspruch genommenen Namen eines Kulturstaates nicht mit Recht führen”, ha helyeslőleg idézi Egan Ede szavait: „dass wir in dem, was man in des Wortes wahrer Bedeutung Kultur nennt, heute erst am Fusse eines

Hochgebirges von auf uns wartenden dringenden Aufgaben stehen" stb., stb. — ezt sajnálni lehet, szégyelni is lehet, de megcáfolni nem. És szégyelni lehet azt is, hogy a könyvében fölhalmozott, éppen-séggel nem új igazságokat, megfelelően dokumentálva, külföldi írónak kellett föltárnia. Olvassuk hát legalább ! (őe.)

Szocializmus a liberalizmus alapján.

Eugenio Bignano: In un socialismo in accordo colla dottrina economica liberale. Torino. Fratelli Bocca Editori 1901.

Ennek a nagy, több mint 500 oldalas, kötetnek az alap gondolata ez: „A liberális közgazdasági iskola legalapvetőbb tévedése abban áll, hogy nemcsak megrontja, de a valósággal tökéletesen ellentétesekké teszi összes legfontosabb következtetéseit azon igazságosság tekintetében, mely az emberek között közgazdasági viszonylataikban jelenleg ural-kodik; hogy bárminő ellensége is az állam közbelépésének, mint a szabad verseny megakadályozójának, mégis elfogadja annak nagyobb közbelépését, azt, mely — az emberek nagyobb részétől örökre elvevén képességüket arra nézve, hogy szabadon és ingyen használhassák a termelési eszközöket, — megakadályozza, hogy ez a verseny létrehozza jótékony hatásait épen ott, a hol azok leginkább szükségesek volnának. De ha a dolog így áll, elegendő lesz elvonni ezt a beavatkozást ahhoz, hogy ezen iskola legfontosabb következtetéseinek nagyobb része a való-ságnak a leghatékonyabban megfelelővé váljék. Miként láttuk a tulaj-donnak csak egy különböző alakulata, még pedig az időhöz kötött vagyongyűjtés! engedély (brevetto di accumulazione) terve szerint, — addig a határig, a mely elkerülhetetlenül szükséges és elegendő ahhoz, hogy ezt a vagyongyűjtést a maximumra ösztönözze, — hatékonyan képes volna, ha nem is teljesen megszüntetni ezt a közbelépést, de mégis elvonni azt lényeges gyakorlati hatásai tekintetében. Erre szol-gálna épen a tulajdon rendjének ilyen megváltoztatása, melyet logikai szükségyszerűséggel, a legőszintébben liberális közgazdasági iskolának a legmelegebben kellene támogatniok” (99, 100. L.). A tulajdonnak ezt az új rendjét az állam az által érné el, hogy az összegyűjtött vagy-onokban örökösödnek, még pedig egyre fokozódó mértékben, meg-teremtve így a köztulajdonban lévő termelési eszközök egy mind nagyobb tömegét.

Szerző nemcsak ezt az új öröklési rendet dolgozza ki részletekbe menő alapos-sággal, hanem megállapítani törekszik a kollektív ter-me-lési eszközök felhasználásának mikéntjét is.

Igen érdekes az a fejezet is, melyben a szerző a szocializmus bírálatát nyújtva, arra az eredményre jut, hogy a szocializmus poli-tikai törekvéseit ma minden igazán liberális elemnek fel kell karolnia, mert csak egy erőben és politikai befolyásban egyre nagyobb szoczia-lista párt lesz képes a tulajdon új rendjét megvalósítani.

A kötetet egy tanulmány fejezi be a proletariátus kollektív öntudatáról, mint szociológiai tényezőről.

Ez a munka a Kidd-Wallase-féle „equal starting”-gal rokon gondolatmeneten épül fel. Különös becsét nem annyira gondolatai ere-detiségében kell keresnünk, mint inkább a modern szociológiai és közgaz-dasági kutatások rendkívül alapos felhasználásában és főleg kiválóan erős gyakorlati érzékében, mely utópiák helyett állandóan első sorban a jelen tényeivel és irányzataival dolgozik.

A szocializmus és individualizmus úgyszólván teljes fegyvertára feltalálható e szorgalmas, okos és nagyon figyelemreméltó kötetben. I.

Küzdelem a leánykereskedés ellen.

Társadalmi bajok orvoslására irányult mozgalomnál ritkán tapasztalható egyöntetű igyekezettel küzdenek egy idő óta az államok a leánykereskedés ellen.

A míg a harc csak magánegyesületekből indult ki, a napisajtó alig méltatta figyelemre a mozgalmat s csakis azóta tartja kötelességének a nagy közönség érdeklődését is e tárgyra terelni, a mióta az államok hivatalosan magukévá tették e küzdelmet. Azóta, nincs az a napilap, a mely e dologról bőven nem értekezett volna. Ékesszavú szónokai, tekintélyes nevű bajnokai, nagy befolyású vezérei akadtak azóta az ügynek. Nemzeti és nemzetközi bizottságok értekezletei napirenden vannak, kongresszusokat rendeznek, s mindezzel mégis csak — szinte azt mondhatnók: szélmalom-harcot vívnak.

A hasonlat ugyan nem egészen talál, mert hiszen, a kik ennek az ügynek érdekében írnak, szónokolnak, mozgósítanak, nem üres ábrándot hajszolnak, hanem nagyon is kézzelfogható, szomorú valót. Baj azonban, hogy a fegyvert nem jól irányítják: félrecsapnak, idegen kaput döngöttek.

Vegyük sorra mindazt, a mit az elmúlt nyár folyamán csak a mi sajtónk publikált a kérdéstről, emlékezzünk a mozgalom idej két legfontosabb mozzanatára: a párisi értekezletre és a frankfurti kongresszusra; elég tanúság ez amaz állításunk igazolására, hogy a nagy felbuzdulás, az izgatott kapkodás ép úgy csak tünete a társadalom ama lázas igyekezetének, hogy az emberi boldogításért valamit tegyen, a mint maga a leánykereskedés is egy nagy rettenetes kárnak csak egyik tünete.

S a mint nagy szervi bajnál semmit sem ér az az orvoslás, a mely csak a baj egyik vagy másik szimptomáját iparkodik eltüntetni, úgy meddő igyekezet a prostitúciónak ezt a nem is elsőrendű kör-tünetét a mélyen csírázó baj egyéb, részben sokkal vészthozóbb tüneteinek tömkelegéből kiragadni s csakis mint ilyent gyógyítani. Oly igyekezet ez, mely komoly színezetű ugyan, de még nem tarthat igényt arra, hogy azok is komolyan vegyék, a kik e kérdést logikus megfontolás tárgyává teszik.

Nézzük előbb, hogy ugyan mit értenek e fogalom: *leánykereskedés* alatt.

Nem értenek mást, mint hogy olyan nyilvános házakba, a melyekben elég benszülött nő nincs, idegen országból, részint furfanggal és pénzzel, részint pedig jó szóval és pénzzel hoznak nőket. Ügynökök tisztán e célra vásárolnak és vásárra visznek élő női testeket, akár csak valami portékát.

Igy magában e bűnös cselekmény tényleg a leghevesebb harcra érdemesnek látszik.

De ne felejtjük el, hogy az ügynök megbízásból vásárol, megbízója, a nyilvános ház gazdája meg korántsem saját kedvtelésére, hanem csak azon férfiak részére veszi bizományba áldozatait, a kik ezt tőle követelik.

Míg az ügynök s a gazda csak nyereségért követi el az ocsmány-ságot, míg az eladott nőt a nyomor, ínség, vagy veleszületett perverzitása viszi a bűnre, addig könyörtelenül, feltétlenül csak egyet ítélnünk el, s ez a *férfi*, a ki a prostitúciót használja, s a ki nemtelen gerjedelmeivel beszenyezi az emberiség legmagasztosabb ösztönét: a fajfentartás ösztönét.

Ha tehát büntetni akarunk, ne fecséreljük el minden erőnket az eszközökre, ne vessük méltatlankodásunk teljes súlyát azokra a hitvány gyengékre, a kik pénzért *mindenre*, tehát arra is rávehetők, hogy női testekkel kereskedjenek.

Itt szem elől téveszteniünk nem szabad, hogy a gazdasági harcban két mérvadó tényezővel számolunk: a kínálattal és a kereslettel.

A míg *kereslet* van, addig *kípusztíthatatlan a kínálat*. Vagy rövidlátásra vall tehát a leánykereskedés ellen küzdőknek az a taktikája, hogy fordított végén fogják meg a dolgot.

Az ügynök és a közvetítő ellen irányítják lövegeiket, ezek ellen hadonásznak, kiabálnak, de tudni nem akarnak arról, hogy a főbűnös az abszolút bűnös csak a vevő.

A vevő ellen persze nincs is semmiféle fegyverünk mindaddig, a míg az állami felügyelet alatt álló prostitucziót „*szükséges bajnak*” minősítjük.

Azoknak, a kik nemcsak ötletszerűen, rapsodikusan foglalkoznak a leánykereskedés ellen való küzdéssel, tisztában kell lenniök azzal, hogy bizony az, a mi ellen most oly hangosan küzdenek az nem a *leány kereskedés*, hanem csak a *nőkivitel*.

Mindazok az értekezletek és kongresszusok, a melyek e kérdést eddig tárgyalták, csupán arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az egész dologban a *fődeliktum* a leánynak idegen országba való kivitele.

Naiv brutalitással egész nyíltan vallotta ezt a frankfurti kongresszuson éppen Magyarország képviselője, a ki előadásában hangsúlyozta, hogy a leány kereskedést külön kell választani a prostituczió kérdésétől, mert ez utóbbi törvényesen elismert megadóztatott foglalkozás, s csak az előbbi büntetendő, mint illegális gaztett.

Legvilágosabban jellemzi különben a harcmodort magát az a felfogás, hogy a kérdésnek *első* sorban nemzetgazdasági oldalát tekintik. E tekintetben megint a magyarok dicsősége az, hogy ezt csak a mi képviselőnk fejezte ki egyenesen, minden körülírás nélkül.

„A prostituczió által szerzett pénz az országban marad, a kivitt leány szerzeménye pedig idegen nemzet vagyonát gyarapítja. Ha már a prostituczió által vesztenünk kell lelkeket, mentsük meg legalább államunk számára a testeket és keresetüket.” Tagadhatatlan, hogy a leánykereskedés ellen hivatalosan küzdők zöme is így fogja fel a dolgot, és ilyen értelemben kardoskodik az eszméért.

Oly küzdelem, mely az erkölcs jegyében folyik már immorálisabb álláspontra alig helyezkedhetett volna.

Inkább a *nemzeti hiúságnak*, mint a *fellázadt erkölcsi érzék* nyilvánulását látjuk tehát a most lefolyó harcban, a melyet — a mi szintén jellemző — főképpen államférfiak, jogászok és statisztikusok vezetnek. Ők formulázzák azokat az indítványokat, a melyeket az értekezletek és kongresszusok magukévá tesznek, ők alkotnak törvényeket, a melyeket némely állam már szentesített is, és ők hiszik, meg hitetik el közönségükkel, hogy intézkedéseik és törvényeik megátolhatják a leánykereskedést. A leánykivitel, vagy a hogy hivatalosan nevezik, a leánykereskedést törvényes intézkedésekkel megszüntetni teljesen lehetetlen, de még apasztani is alig lehetséges.

A statisztika bizonyítja, hogy a legtöbb „áldozat” önszántából viteti ki magát, olyikat saját, nyomorúságban sínylődő szülője adja el, s csak elenyészően csekély a tényleges „áldozatok” száma, azoké ugyanis, a kiket furfanggal csálnak ki. Ha a leánykereskedők ellen küzdők csak azon ügynököket akarnák különösen szigorított törvények által megfélemlítetteti, a kik leányokat *hamis* alapon csálnak külföldre, akkor teljesen igazat adhatnánk nekik s működésüknek akkor is feltétlen elismeréssel adoznánk, ha csak egyetlenegy ilyen áldozatot menthetnénk meg szomorú sorsától.

De, hogy akarhatjuk *mindezt*, a leánykereskedést üző ügynökön megvenni, a mi az osztársadalomnak vétke?

A prostitúció pedig valamennyi erkölcsi és testi fekélyeivel, így a leány-eladás-vevéssel az egész társadalom eredendő bűne.

Bűne első sorban a gyenge anyáknak, a kik fiaikat nem tudják a nő-ember tiszteletére, leányaikat meg önérzetre, önbecsülésre nevelni. Bűne az apáknak, a kik azt a hitet nevelik fiaikba, hogy a nő élvezeti czikk. S bűne az emberiség valamennyi nevelőinek, mert a serdülő emberek — a tárgy egyáltalában tilos lévén — nem világosítják fel a nemi élet tisztaságának fontosságáról. Az orvos, a ki régi tanokat hirdetve pártolja, s az orvos, a ki közömbösen nézi a prostitúció intézményét, egyformán bűnös.

Reformokat tehát a társadalom saját magán kezdjen. Ezt az átalakulást persze nem hozhatják létre törvényekkel, határőrséggel. A szociológusok, humanisták, az anyák, nevelők és tanítók: ők hivatják első sorban az emberiségre olyan befolyást gyakorolni, hogy tisztább erkölcsök, nemesebb gondolkodás találjon helyet a világon.

Viszont gazdasági intézőinken áll olyan eszközök feltalálása, a melyek minden embernek, tehát a nőnek is módot nyújtanak arra, hogy létfenntartásáról maga gondoskodjék.

Csak akkor, ha a „férfi-erkölcs” nem lesz nevetséges valami, s ha a nőt csábítás és nyomor nem súlyesíti testének vásárra vitelére, csak akkor szűnik majd meg a prostitúció s vele a leánykereskedés és kivitel.

Belátható időn belül nem jutunk ennyire. Az ágyúk uralmának korszakában bizonyára nem. Tudjuk. Nem is áltatjuk magunkat ezzel.

De tudjuk, hogy tenni kell valamit, tenni már most is, mindig, szüntelenül, ha azt akarjuk, hogy az emberiség erkölcsi színvonala valaha emelkedjék. A helytelen nyomokban járók azt mondhatják, hogy küzdelmük, akciójuk, ha nem is olyan nagy horderejű, de gyorsabb sikerrel biztat. Nézzük miképen.

Megvan az útlevel-szigorításról szóló törvény: máris itthon marad egy leány, a kinek ügynöke nem tudott megfelelő útlevel-adatakkal szolgálni. Az új határrendőrség ma kezdi szolgálatát: lefűjtak az összes leány-ügynököknek, az összes kivándorolni készülő nőknek.

Pompás! A leánykereskedés meghalt. Az ügynök szappannal meg tyúkszemirtóval házal ezután, hogy kenyerét tisztességesebb módon keresse meg, a leányzók pedig hajlamuk szerint vagy ápolónóknak, vagy más tisztos pályákra mennek. Válogathatnak.

De tényleg, a buzgó mentők fel sem tételeznek ilyesmit a megmentettektől.

Nagyon jól tudják ők, hogy az esetleg kényszerrel itthon tartott áldozatot a nyomor vagy a fajtalanóság itthon is csak az utcára viszi, de ezzel már nem törődnek, ehhez semmi közük. Ez a statisztikán nem változtat, mert ennek jóvoltából a kiölt lelkű emberek is lélekszámba mennek. A kivándorlók száma pedig így nem gyarapszik, a mi nagyon «fontos valami. S ez nemzeti hiúságunkat, meg gazdasági érzékünket teljesen kielégítené, ha ugyan a receptünk legalább ennyire beválnék. Pedig az beválni nem fog. Nem válhat be.

Tudjuk nagyon jól, hogy erőszakos törvényeket fufanggal mindenkori ki lehet játszani. Nem hitethetjük el magunkkal, hogy a prostitúció előidézte óriási keresletet azok a korlátrudak akaszszák meg, a melyek nemzeti és nemzetközi intézkedésekkel kovácsoltatnak a kivitel ellen. Az eladás és a kivitel csak a kereslettel együtt szűnhet meg, kár tehát azt a sok energiát, akaratot és időt elforgácsolni s attól a uioz, góloomtól megvonni, a mely az egyetlen helyes úton járva, etnikai és társadalmi alapon a keresletet iparkodik csökkenteni. Csökkenteni, a mig valamikor teljesen elenyészik.

Schwimmer Rózsa.

A nők jogi stúdiumáról.

Ilyen cím alatt *Schwarz Gusztáv* professzor cikket írt a *Jogállam* ez évi első füzetében. Véleménye az, hogyha a nőknek megnyitották a bölcsészeti fakultást, ha tehát a nők történészek és bölcsészek lehetnek, az anyag természetében nincs ok, miért ne tanulhatnak eredményesen a jogot is. A nők általában talán kevésbé logikusak és igazságérzők mint a férfiak; de nem a nők „általában” azok, a kik egyetemre akarnak járni, hanem egyetemre mindig bizonyos konkrét egy vagy több nő kívánczik, a kikben pedig e tulajdonok talán inkább vannak meg, mint a férfiakban „általában”, különben is: az egyetem ma nem tudós-iskola, hanem bizonyos praktikus életpályák előkészítője; nem a kiválók, hanem a nagy átlag szerint rendezkedik be, ezt az átlagos mértéket pedig a nők is elérhetik, ha a legmagasabb mértéket talán nem is ütik meg. De a nők jogi stúdiumát főképp szociálpolitikai szempont követeli: a míg a magában álló nő csak az éhség és a szégyen közt választhat, gondoskodni kell róla, hogy tisztességes kereset útján a maga talpán állhasson meg az életben. Ha lehet orvos, tanár, lehet jogász is. A bírói és közigazgatási hivatalokban, ügyvédi, közjegyzői irodákban mint segédszemélyzet működhetnek. Különösen mint ügyvédi és közjegyzői irodafőnökök válhatnak be.

Schwarz Gusztáv csak a bíró és a plaidírozó ügyvéd hivatásából zárna ki a nőt. Sok társadalmi előítéletet mellőzve — úgymond — nem egy benső ok is van olyan, a miért e pályákra legalább a közel jövőben előreláthatólag csak nagy ritkán fognak juthatni.” Sajnáljuk, hogy a tanár úr ezeket az okokat is ki nem fejtette: mert nekünk úgy látszik, hogy míg a társadalmi előítéletek a nők mindennemű stúdiumának egyaránt ellenségesek, azok a lélektani, szociálpolitikai stb. szempontok, a melyek a nők jogi stúdiumát általában támogatják, nem zárják ki őket a bírói és az ügyvédi funkcióból sem. Sz.

Könyvszemle.

Das Verbrechen und seine Bekämpfung von Prof. Dr. G. Aschaffenhurg, Heidelberg, 1903. 246 lap, ára 6 márka. A kriminológiának Németországban nincs sok szerencséje. A nagy elmék inkább kritikailag, mint teremtetőleg foglalkoztak a büntetendő cselekmény lényegének és okainak kutatásával. Kurellának a büntettes természetrajzáról szóló munkája sovány Lombroso-kivonat. Bleulernek a született büntettesről szóló, állítólag kritikai tanulmánya pedig, ha lehet, Lombrosznak még túlhatta. Colajanni, Carnevale vagy Tarde teljesen hatás nélkül maradt a német irodalomban s nemcsak ezeket, de még Garofalot sem fordították le németre, noha Lombrosznak még legsilányabb tanulmányait is átültették. A kritikusok — eltekintve Virchownak az 1896-iki anthropológiai kongresszuson mondott lesújtó bírálatától, — negatív irányban sem jutottak tovább, mint akár Lucchini, akár Tarde vagy Proal. Így Bär-nek „Der Verbrecher”-je csak Colajanni I. kötetéből merít, Näcke pedig végeredményül ugyancsak arra jut (Verbrechen und Wahnsinn beim Weibe, 173.), hogy büntetéstípust el nem ismerhetünk. Nem egész indokolatlan tehát a skepticizmus a czimbéli munka megítélésénél, mely a gyanút teljes mértékben igazolja is. A munka három részre oszlik, mely trichotomia a kriminológiai irodalomban már úgyszólván sablonszerűvé vált. Az első rész a társadalmi okokkal (vallás, foglalkozás, szokások, prostitúció, gazdasági tényezők), foglalkozik tarka egymásutánban (nb. az évszakokat is ide számítja) a második a származás, nevelés, kor, családi állással stb., mint a

bűncselekmény egyéni okaival. Az egyes tényezők szerepének vizsgálatánál Aschaffenburg nem az eredeti statisztikai forrásokból merít, hanem különböző — megengedem, hogy jó — feldolgozásokból s csakis a német birodalmi kriminalisztikát dolgozta fel eredetiben. Mindez nem ártana a könyvnek, ha szerzője saját megjegyzését „ob diese Ursachen dann auch wirklich zur Erklärung für das Zustandekommen genügen, bedarf der reiflichsten Erwägung” nem hagyta volna figyelmen kívül. Mert mit érünk a legszebben kipécézett társadalmi és egyéni okokkal, ha azok nem okok, ha köztük és a bűnözés közt a kauzalitást megállapítani nem tudjuk és ha az okok kölcsönhatása rejtve marad előttünk. Ha ezek után szerző munkájának harmadik részében nem jut más eredményre, mint hogy ezeregyedszer elfogadásra ajánlja az ismeretes kriminálpolitikai arzenált (feltételes és határozatlan tartamú elítélés, a fiatakorúakkal és korlátolt beszámításúakkal követendő bánásmód stb.) s a társadalmi repressziónak a büntettes egyéniségéhez való alkalmazásában konkludáljon, úgy a stilisztikailag kifogástalan formulázás igazán kárbavesztett fáradozás volt. *Publicanus.*

Művészet és erkölcs, Kunst und Moral. Eine Aesthetische Untersuchung von Dr. Emil eich, Privatdozent an der Universität Wien. Wien, 1901. Manische k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung. Szerző, a ki az esztétikai és filozófiai irodalomban már nem újoncz, tárgyát egy bevezetésben, egy történeti és egy kritikai részben tárgyalja. A történeti rész a szokott minták szerint végigszáguld az emberi gondolkodás történetének a tárgyát érintő részein. Az eredmény újabb bizonyítéka annak, hogy milyen keveset ér az ilyen körséta és hogy a múlt elméleti bonczolgatásának csak akkor lehet becsé, ha azt az író az újabb vizsgálatok és saját önálló kutatásai fényében szemléli. E nélkül alig láthatunk egyebet, mint majd homlokegyenest ellenkező, majd rokon, majd paradoxon-szerű tételek nyugtalanító kaleidoszkópját.

A bevezetés általános esztétikai és filozófiai meggondolásokat tartalmaz, úgyszintén a kritikai rész is. Szerző művelt, olvasott és józaneszű ember, minden mélység és eredetiség nélkül. Esmemenetét sokszor helyeseljük, sokszor helytelenítjük, de mindenütt nélkülözzük a következetesen keresztülgondolt lélektani és szociológiai alapokat. Pedig ezek megvetése nélkül nem érhetünk el a téma megnyugtató megoldásához. *J.*

Két szociológiai évkönyv. I. Annales de l'Institut international de sociologie. Publiées sous la direction de René Vor ms. Tome VIII. Paris. V. Giard & Briere 1902. — II. l'Armee sociologique. Publiée sous la Direction de Emile Durckheim. Cinqüieme Année. Paris. Félix Alcan 1902. I, Worms évkönyvében a társaság titkára meleg szavakban emlékezik meg — a Mandelló Gyula által nyújtott gondos adatok alapján — Pulszky Ágost haláláról. Hangsúlyozza azt a nagy veszteséget, melyet Pulszky halála az európai tudományosságnak okozott.

Az évkönyv ez a kötete azokat az érdekes vitákat tartalmazza, melyeket a társaság legutóbbi kongresszusán a *történelmi materializmus* felett rendezett. A vitát Casimir de Kellés-Krauz alapos tanulmánya vezette be, mely a *marxizmus* alap gondolatainak rendkívül szerencsés és világos összefoglalása. Az ennek alapján megindult vitában a modern szociológia számos kitünősége vett részt, többek között E. de Roberty, Novicow, Loria, Lovaleicszky, Kester F. Ward és G. de Greef.

Az álláspontok természetesen igen eltérők voltak, de mégis észlelhető volt bennük néhány megegyezés. Így nyilvánvaló, hogy az

„Ueberbau” elmélet *Marx* konstruálta merevségében ma már nem talál hívőkre. E mellett a történelmi materializmusnak, mint *módszernek*, nem pedig rendszernek, való felfogása egyre inkább általánossá lesz.

A lefolyt vita annyi érdekes és új szempontot, oly sok finom lélektani és szociológiai elemzést produkált, hogy ezt a kötetet a történelmi materializmus egy bújára sem fogja nélkülöznetni.

II. *Durckheim* évkönyvét két önálló tanulmány vezeti be. A *Simiand*-é a szénákról Franciaországban és a XIX. században és a *Durckheim*-é a Totemizmusról.

Durckheim, *Spencer* és *Gillen* észleleteire támaszkodva, ismert szigorú módszerességével, sok új és érdekes észrevételt tud tenni a régi témáról, ha megnyugtató végeredményekre nem is vezet. Maga az évkönyv újból kiérdemli mind azt a dicséretet, melyet az előbbi kötetéről feljegyeztünk. Gondos, kimerítő jegyzéke ez a szociológiai irodalom 1899—1900. évi termésének, melynek jelentékenyebb eseményeivel a megfelelő méretekben foglalkozik. Felosztása: általános, vallási, erkölcsi, jogi, kriminális és közgazdasági szociológiára, valamint szociális alaktanra, igen világos és könnyen nyújt áttekintést, a mit a szerzők és a tárgy szerint berendezett indexek is előmozdítanak.

J. 0.

Kant és a szocializmus. *Die neukantische Bewegung im Socialismus. Von Karl Vorländer. Berlin, 1902. Verlag von Meuther Meichard.* Ez a kis füzet a szocializmus ahhoz az új irányzatához tartozik, melyet a „Zurück auf Kant” kitéttel szokás megjelölni. *Bernstein* kezdte el, követelve a szocializmus számos alapvető tételének revízióját. Hogy bármely gondolatirány alaptételeinek időről-időre való felülvizsgálata a tudomány újabb eredményei alapján tudományos szükséglet: az kétségtelen. A szocializmusnak is nagy mértékben szüksége van erre és *Bernstein* mozgalma nem egy kérdésben termékeny volt. De ezt a törekvést a Kant nevéhez fűzni nagyon vague és nagyon kimerítő dolog. Kantnak a szocializmushoz nincs több köze, mint számos más gondolkodónak. Jelen füzet is csak ezt mutatja. Emellett belső meddőségben is szenved. Egy csomó dogmatizmust és transcendentalizmust akar a Kant czégére alatt a szocializmus pozitív és természetudományi világnézetébe becsempészni.

J.

Közjogunk és nemzeti törekvésünk. Irta: *Beksics Gusztáv*. Bpest. Az Athenaeum kiadása. 1903. 142 oldal. Ara 2 korona 40 fillér.

Papst Innocenz XI in Ungarns Befreiung von den Türkenherrschaft. Auf Grund der diplomatischen Schriften der päpstl. Geheimearchiv von *Wilhelm Fraknoi*, Titular-Bischof etc. Aus dem ungarischen übersetzt von Dr. Peter Jekel. Freiburg i. B. Herder'sche Verlagshandlung 1902. 288 lap.

A párbaj keletkezése és csökkentése. Különös tekintettel az országos békeegyesület és az egyetemi békeszövetségre. Irta: *Herczeg Mihály*, budapesti jogtanár. Budapest. Politzer Zsigmond és fia, 1903. 31 oldal. Ara 60 fillér.

Tanulmányok a magyarok eredete és őstörténetéről. Irta: (II) *Oberon*. I. rész. A vízözön előtti idő. Budapest, 1902. 41 oldal. Ara 80 fillér.

Az egészség közgazdasági jelentőségéről. Röpirat a közegészségügy államosítása érdekében. Irta: dr. *Torday Ferencz*. Ara 2 korona. A munka jövedelme az országos orvosszövetség segély- és nyugdíjintézetét illeti meg. Budapest. Légrády testvérek könyvnyomdája.

A két évi katonai szolgálat. Irta: *Bolgár Ferencz*. Budapest, 1903. Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság választmánya *Hegedűs* Lóránt elnöklete alatt legutóbb tartott ülésén elhatározta, hogy néhai Pulszky Ágost könyvtárát, melynek rendezése és lajstromozása már befejeződött, közhasználatra fogják bocsátani. Ez alkalomból a társaság választmánya a könyvtár adományozóját, özvegy *Pulszky* Agostnét, alapító taggá választotta meg, amiről gróf *Andrássy* Gyula társasági elnök megleghangú levélben értesítette Pulszhy Agostnét. Egyúttal elhatározta a választmány, hogy a társaság jövedelmének egy részét évente félreteszi oly célból, hogy adandó alkalommal *Pulszky* Ágost arcképét valamely hírneves festőművészünkkel megfestesse; a képet a társaság a Nemzeti Múzeum képtárának szándékozik ajándékozni. A Pulszky-könyvtár állandó továbbfejlesztésére és gyarapítására a választmány nagyobb összeget szavazott meg. A társaság és a „Huszadik Század” között fennálló szerződést a választmány az eddigi feltételek mellett egy további év tartamára meghosszabbította. Végül dr. *Somló* Bódog titkár bejelentette, hogy a társaságnak már 247 tagja van, úgy hogy a tagok száma két év alatt megkétszereződött.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG TAGJAINAK

NÉVSORA.*

- 1 Andrásy Gyula gróf, v. b. t. t. Budapest, Fő utca 11.
Balás Árpád dr., kir. tanácsos, igazg. Budapest, VIII., Kerepesi-út 72.
Balogh Jenő dr., egyetemi tanár, Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 13.
Bartóky József dr., miniszteri osztálytan. Budapest, V. kerület, Földm. miniszt.
- 5 Bathó Béla ügyvédjelölt. Budapest, V., Zoltán-utca 7.
Baumgarten Nándor dr., ügyvéd. Budapest, V., Nagykorona-u. 18.
Backer József dr., orvos. Budapest, VIII., Zerge-u. 25.
Beck Károly dr., törv. albiró. Budapest, V., Váczi-körút 16.
Beck Soma dr., orvos. Budapest, V., Váczi-körút 16.
- 10 Bedő Mór dr., ügyvédjelölt. Budapest, VI., Eötvös-u. 5.
Berczeli Károly dr., ügyvédjelölt. Budapest, V., Széchenyi-u. 1.
Berinkey Dénes dr., törv. jegyző. Budapest, Igazságügy min.
Bíró Pál dr. Budapest, VII., Nagy János-u. 13.
Bischitz Andor dr. Budapest, V., Nádor-utca.
- 15 Bleuer Samu dr., ügyvéd. Budapest, IV., Városház-u. 6.
Bors Emil dr., jogakad, tanár. Pécs.
Böszörményi Oszkár dr., ügyvéd, Budapest, VI., Deák Ferencz-tér 6.
Brachfeld Hugó dr., ügyvéd. Budapest, IV., Perczel Mór-u. 2.
Brázay Zoltán. Budapest, IV., Kaplony-u. 7.
- 20 Brill. Rikárd. Budapest, VI., Teréz-körút 34. IV., 5.
Buday László dr., min. fogaim. Budapest, II., Oszlop-u. Stat. hív.
Ifj. Chorin Ferencz dr., ügyvédjelölt. Budapest, V., Sas-u. 14.
Concha Győző dr., egyet. tanár. Budapest, VIII, Muzeum-u. 19.
Csathó Ernő dr., min. fogaim. Budapest, II., Keresk. miniszt.
- 25 Csathó Kálmán. Budapest, VIII, Fhg. Sándor-u. 17.
Davida Lajos dr., min. fogaim. Budapest, Földmiv. miniszt.
Derer Ottó. Budapest, Vásárcsarnok-tér 5.
Dirner Gusztáv dr., orvos, egyet. m. tanár. Bpest, Kossuth Lajos-u. 9.
Emmer Kornél dr., ny. curiai tanácséin. Budapest, II., Fő-utca 15.
- 30 Engel Aurél dr., ügyvéd. Budapest, V., Tükör-u. 6.
Engel Zsigmond dr., ügyvédjelölt. Budapest, IX., Ferencz-körút 15.
Ifj. Erdélyi Sándor dr., ügyvéd. Budapest, V., Dorottya-u. 3.

* Kérjük a t. tag urakat, szíveskedjenek esetleges helyreigazításukat a Huszadik Század szerkesztőségének beküldeni.

- Fabrá Henrik dr., országgy. gyorsíró, revisor. Budapest, II. f. Lánchíd-u. 2.
 Farkas Geiza dr., min. fogaim. Budapest, IX., Lónyai-u. 16.
 35 Farkasházy Fischer Zsigmond dr., ügyvéd. Budapest, V., Hajnal-u. 2.
 Fazekas Oszkár dr., ügyvéd. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 12.
 Fayer László dr., egyet. tanár. Budapest, IV., Zöldfa-u. 31.
 Fejér Miksa dr., ügyvédjelölt. Budapest, VI., Dessewffy-u. 39.
 Felmer Frigyes dr., ügyvéd, Budapest, IV., Kecskeméti-u. 1.
 40 Fenyvessy József dr., min. titkár. Budapest, Keresk. miniszt.
 Finkey Ferencz dr., jogakad. tanár. Sárospatak.
 Fischhoff Samu bankegyes, titkár. Budapest, V., Fürdő-u. 1.
 Fleischl Róbert műépítész. Budapest, VI., Teréz-körút 40—42.
 Flórián Károly dr., jogakad. tanár. Eperjes.
 45 Fodor Ármin dr., kir. táblabíró. Budapest, Igazságügyminiszt.
 Fodor Jenő, min. fogalmazó. Budapest, V., Árpád-u. 8.
 Forbát Tivadar dr., ügyvéd. Budapest, VII., Erzsébet-körút 23.
 Fried Ödön dr., ügyvédjelölt. Budapest, IV., Kigyó-u. 4.
 Gaár Vilmos dr., tvsz. bíró. Budapest, Törvényszéki palota.
 50 Galánffy János dr., kir. alügyész. Debreczen.
 Gallia Béla, kir. albíró. Budapest, Törvényszéki palota.
 Géber Antal, min. fogalmazó. Budapest, Keresk. miniszt.
 Gergely György, h. jogakad. tanár. Mármaros-Sziget.
 Gidófalvy István dr., kir. közjegyző. Kolozsvár.
 55 Glück Frigyes főv. bizottsági tag. Budapest, Pannónia szálló.
 Goldberger Lajos dr., vegyész. Budapest, VI., Aradi-u. 68.
 Goldberger technikus. Budapest, VI., Andrásy-út 94.
 Gorove László dr., országgy. képv. Budapest, VIII., József-körút 59.
 Gratz Gusztáv dr., a „Huszadik Század” szerkesztője. Budapest, V., Nádor-u. 43.
 60 Grósz Emil egyet. tanár. Budapest, VIII., Reviczky-tér 5.
 Guttenberg Pál igazgató. Budapest, VI., Teréz-körút 31.
 Gyomai Zsigmond dr., ügyvéd. Budapest, IV., Havas-u. 7.
 György Aladár közz. író. Budapest, II., Oszlop-u. Stat. hiv.
 Hajós Géza dr., kir. tvsz. jegyző. Budapest, IX., Lónyai-u. 16.
 65 Hajós Lajos dr., ideg orvos. Budapest, IV., Ferencz József-rakpart 25.
 Halász Sándor dr., min. osztálytan. Budapest, V., Széchenyi-u. 2.
 Haller Károly dr., min. fogalmazó. Budapest, VIII., József-u. 15.
 Harkányi József iparfelügyelő. Budapest, Keresk. miniszt.
 Hatvani Deutsch Sándor. Budapest, V., Nádor-u. 3.
 70 Hatvány Lajos. Budapest, V., Nádor-u. 3.
 Hegedűs Lóránt dr., országgy. képviselő. Budapest, IV., Kigyó-tér 1.
 Heidelberg Ödön. Budapest, VI., Andrásy-út 14.
 Herzfelder Gábor dr. Budapest, VI., Bajza-u. 28.
 Hertzka Tivadar, a „Magyar Hírlap” szerkesztője. Budapest, V., Honvéd-u. 4.
 75 Hirsch Albert. Budapest, V., Váci-körút 22.
 Hirschfeld Antal dr., ügyvéd. Budapest, V., József-tér.
 Hónig János dr., földbirtokos, ügyvéd. Dombóvár.
 Horvát Lipót dr., ügyvéd. Budapest, VII., Kerepesi-út 32.
 Húvös Kornél dr., m. á. v. fogalmazó. Budapest, VIII., Rákóczi-tér 11.
 80 Illés József dr., egyet. m. tan., min. fogalmazó. Budapest, II., Döbrentei-u. 4.
 Ilyés, Géza dr., egyet. tanársegéd. Budapest, VIII., Üllői-út 28.
 Iván Ármin tvsz. aljegyző. Budapest, II., Halász-u. 1.
 Jacobi Olivér. Budapest, V., Nádor-u. 30.

- Jakab Ernő Jakab Ernő ügyvédjelölt. Érmihályfalva (Bihar 111.).
 Jambriko Jambrikovich László dr. Budapest, VI., Andrásy-út 117.
- Jancsó György dr., egyet. tan. Kolozsvár.
- Jankovich Béla dr., egyet. m. tanár. Budapest. VII., Kerepesi-út 6.
- Jászi Oszkár dr., min. fogalmazó. Budapest, Üllői-út 16/A.
- Jászi Viktor dr., jogakad, tanár. Debreczen.
- 90 Józán Miklós unit. lelkész. Budapest, Koháry-u. 4.
 Kador Sándor főrendih. hiv. Budapest, VIII., Mária-u. 30.
 Károlyi Antal országgy. képviselő. Szombathely.
 Keleti Kornél dr., vegyész. Budapest. VI., Teréz-körút 18.
 Kellner Viktor dr., orvos. Dobsina.
- 95 Kenedi Géza dr., a „Magyar Nemzet” szerkesztője. Budapest, V.,
 Váci-körút 78.
 Kenéz Béla dr., min. fogalmazó. Budapest, II., Oszlop-u. Stat. hiv.
 Kereskedelmi és Iparkamara. Brassó.
 Kégl János dr., ügyvéd. Monor (Pest m.).
 Kétly Endre joghallgató. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 13.
- 100 Kiss Albert dr., jogakad, tanár. Kecskemét.
 Kóbor Tamás író. Budapest, V., Váci-körút 78.
 Kolben Gyula dr., ügyvédjelölt. Budapest, V., Váci-körút 64.
 Kolosváry Bálint dr., jogakad, tanár. Kassa.
 Komjáthy Béla országgy. képviselő. Budapest, VIII., József-körút 23.
- 105 Kondor Mihály M. A. V. hivatalnok. Budapest, Keresk. miniszt.
 Kornfeld Mór. Budapest, VI., Andrásy-út 98.
 Kossutány Ignác dr., egyet. tanár. Kolozsvár.
 Kovács Ernő dr., ügyvéd. Budapest. IV., Guria-u. 3.
 Kovács Ernő szig. orvos. Budapest, VII., Dohány-u, 63/b.
- 110 Kovács Gyula dr., kir. tan., egyet. m. t. Bpest, IX., Ferenczkörút 17.
 Környei Géza dr., min. fogalmazó. Budapest, Keresk. miniszt.
 Krasznay Ferencz dr., ügyvéd. Budapest, IV., Koronaherczeg-u. 8.
 Kramer Emil ügyvédjelölt. Budapest, VI., Király-u. 52.
 Krausz Károly keresk, Budapest, IX., Üllői-út 11.
- 115 Kreutzer István ügyvéd. Budapest, VIII., Röck Szilárd-u. 22.
 Kristoffy József országgy. képviselő. Budapest, IX., Pipa-u. 9.
 Kronpecher Ödön dr., egyet. m. tanár. Budapest, VIII. kerület
 Csepreghy-u. 2.
 Kán Béla dr., jogakad, tanár. Mármaros-Sziget.
 Lamberger József dr., ügyvéd. Budapest, IX., Soroksári-u. 20.
- 120 Lánczy Gyula dr., egyet. tanár. Budapest, VI., Nagy János-u, 16.
 Lázár Béla dr., a „Magyar Nemzet” munkatársa. Budapest, VII.,
 Rottenbiller-u. 4/B.
 Leopold Gusztáv. Pusztá-Szt.-Ágota u. 11. Sárkeresztur.
 Ifj. Leopold Lajos gazdálkodó. Pusztá-Ozsák u. p. Szegszárd.
 Lessner Richárd dr., min. fogaim. Budapest, VIII., Baross-u. 52.
- 125 Liebermann Leó dr., egyet. tanár. Budapest, V., Honvéd-u. 1.
 Loschitz Lajos dr., ügyvéd. Budapest, V., Alkotmány-u. 14.
 Ludwigli Rezső dr., pü. fogalm. Budapest, VII., Kerepesi-út 32.
 Lukács Géza dr. kam. fogaim. Budapest, IX., Üllői-út 11.
 Lukács György dr., főispán. Békés-Gyula.
- 130 Lyka Károly hírlapíró. Budapest, VI., Nagy János-u. 12.
 Madzsar József dr., orvos. Budapest, VIII., Baross-utca 41.
 Maiéter István háztulajdonos. Kassa.
 Mandel Sándor dr., ügyvéd. Szolnok.
 Mandello Gyula dr., jogakad, tanár. Pozsony.
- 135 Mansfeld Ottó Pál dr., orvos. Budapest, VI. Andrásy-út 119.

- Máray Lajos igazgató. Budapest, VI., Nagy János-utca 1/B.
 Maróthy László országgyűlési képviselő. Budapest, IV. kerület, Kecskeméti-u. 12.
 Marschan Géza dr., joggyakornok. Budapest, VII. kerület Dembinszky-u, 9.
 Mayer Ferenc Nándor ügyvéd. Budapest, V., Nádor-u. 21.
- 140 Márkus Dezső dr., kir. táblabíró. Budapest, V., Lipót-körút 18.
 Mártonffy Marczell dr., törvényszéki jegyző. Budapest, VII. kerület Rottenbiller-u. 15.
 Meizer Simon, múzeumi őr. Budapest, Országos képtár.
 Mezei Mór ügyvéd. Budapest, V., Nagykorona-u. 13.
 Méray Horváth Károly. Budapest, Jókai-u. 10.
- 145 Mérey Kálmán dr., ügyvédjelölt. Budapest, VIII., Sándor-u. 30/B.
 Milhoffer Sándor közzg. író. Kun-Szt.-Miklós mellett, középadosi urad., u. p, Tatár-Szt.-György.
 Moravcsik Ernő Emil, egyet, tanár. Budapest, IV.. Zöldfa-u. 11.
 Móricz Károly dr., jogakad, tanár. Kecskemét.
 Moscovitz Iván dr., kir. albíró. Újpest.
- 150 Z. Moscovitz Geiza földbirtokos. Budapest, VI., Andrásy-út 119.
 Nádas Bertalan dr., ügyvéd. Budapest, V., Nádor-u. 17.
 Nagy Árpád dr., miniszt. fogalm. Budapest, VI., Király-u. 19.
 Nagy Ernő dr., egyet, tanár. Kolozsvár.
 Nagyvárad kereskedelmi és iparkamara. Nagyvárad.
- 155 Navratil Akos dr., egyet. m. tan. min. fogaim, Bpest, IV., Váci-u. 40.
 Neumann Károly dr., min. oszt. tan. Budapest, VI., Nagy János-u. 7.
 Neuschloss Marczell gyáros. Budapest, II., Apostol-u. 11.
 Niamešny Mihály dr.. megyei főügyész. Temesvár.
 Nősz Gyula dr., országgy. képviselő. Budapest, I., Attila-u. 39.
- 160 Palotai Andor dr., orvos. Budapest, VI., Andrásy-út 103.
 Pap Dezső dr., min. fogalmzó. Budapest, Keresk. miniszt.
 Pap Tibor dr., jogakad, igazgató. Mármáros-Sziget.
 Parádi Ferencz dr., kórházi igazgató. Deés (Szolnok-Doboka m.).
 Pekár Károly dr., főrealisk. tanár. Lőcse.
- 165 Perczel Aurél Baranya vármegye főisp. titk. Pécs.
 Petrovics Elek min. fogalmazó. Budapest, Belügyminiszt.
 Pfeiffer Ferencz. Győr.
 Pikler Gyula egyet, tanár. Budapest, VII., Jávor-u. 3.
 Pollák Imre dr., ügyvéd. Budapest, VI., Váci-körút 20.
- 170 Polner Ödön dr., jegyet, m. tan. min. titkár. Budapest, igazság-ügyminiszt.
 Preiser Miklós bankhiv. Budapest. V., Nádor-u. 12.
 Radó Leó kereskedő. Budapest, VIII., Stáhly-u. 5
 Rácz Gyula tanár. Budapest, VIII, Röck Szilárd-u. 31.
 Rákosi Jenő főrendiházi tag. Budapest, VIII, Röck Szilárd-u. 4.
- 175 Ráthonyi Reusz Frigyes dr. orvos Budapest, VIII, József-u. 11.
 Reich Aladárj dr. országgy. képv. Budapest, IV., Múzeum-körút 27.
 Reichard Zsigmond dr., tvsz. bíró. Budapest, V., Tvszéki palota.
 Reinitz Ernő magánhiv. Budapest, VI., Podmaniczky-u. 2.
 Révai Mór országgy. képviselő. Budapest, VIII, Üllői-út 18.
- 180 Révai Sámuel magánzó. Budapest, IX., Lónyai-u. 28.
 Révay Bódog dr., kir. tvsz. jegyző. Budapest, V., Kálmán-u. 6.
 Rohrer László dr., orvos. Budapest, IV., Magyar-u. 23.
 Rózsavölgyi Manó dr., ügyvéd, Budapest, VI kerület, Podmaniczky-u. 6.
 Rudnyánszky Jenő ügyvédjelölt. Budapest, VIII, Röck Szilárd-u. 27.

- 185 Salamon Henrik dr.; orvos. Budapest, VII. Erzsébet-körút 50.
 Samassa Aurél dr., min. fogalmazó. Budapest, Keresk. miniszt.
 Schächter Miksa dr., egyet. m. tanár. Budapest, IV., Múzeum-körnt 19.
 Schiller Bódog dr., ügyvédjelölt. Budapest, IV., Harminczad u. 28.
 Schmiedl; Miklós. Budapest, VII. Károly-körút 15.
- 190 Schneller István dr., egyet. tanár. Kolozsvár.
 Schulek Géza dr., ügyvéd, Budapest, II., Albrecht út 33.
 Schwartzter Ottó. dr. egyet. tanár. Budapest. VI. Kékgolyó-u. 1.
 Singer és Wolfner könyvkereskedők. Budapest, VI., Andrásy-út 10.
 Singer Zsigmond szerkesztő, Budapest, V., Nagykorona-u; 18.
 Snásel József mérnök., Tornócz (Nyitra);m.)
 Somló Bódog dr. egyet. m. tanár. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 22.
 Somló Gyula főtisztviselő. Budapest; IV;; .Kossuth: Lajos-u. Leszá-
 mítoló és pénzváltó bank.
 Somogyi Manó egyet. m. tanár. Budapest, V., Alkotmány-u. 21.
 Stein Fülöp dr., orvos. Budapest, I., Kékgolyó-u. 5.
- 200 Steinecker Ferencz dr., min. fogaim. Budapest, IX., Soroksári-u. 5.
 Stern Abris igazgató. Budapest, VII., Wesselényi-u. 24.
 Steuer Géza dr., ügyvéd. Budapest, VI., Gyár-u. 22.
 Stux Gyula dr., ügyvédjelölt. Budapest, VI., Eötvös-u. 17.
 Szabó József dr., ügyvéd. Budapest, IX., Lónyai-u. 5.
- 205 Szántó Menyhért min. titkár. Budapest. Földmív. miniszt.
 Szász Endre dr., tanársegéd. Budapest, Üllői-út (Nőgyógy. klinika).
 Szász János ügyvédjelölt. Budapest, VI., Bajza-u. 22/a.
 Száva János. Budapest, VII., Dembinszky-u. 31.
 Szende Pál dr., ügyvédjelölt. Budapest. VIII., Szentkirályi-u. 17.
- 210 Szemenyei Kornél dr., sz. főv. fogalmazó. Budapest, IV., Központi
 városház. VI. ügyosztály.
 Székely Aladár ügyvédjelölt. Budapest, VII., Csengery-u. 20.
 Széki Antal dr., ügyvéd. Budapest, IV, Ferencz József-rakpart 2.
 Szladits Károly dr., kir. tvsz. bíró. Budapest, Igazságügyminiszt.
 Sztterényi József min. tanácsos. Budapest, Keresk. miniszt.
- 215 Sztterényi Sándor min. fogalmazó. Budapest, Keresk. miniszt.
 Szűts Miklós ügyvéd. Budapest, IV., Károly-körút 5.
 Tegze Gyula dr., jogakad, tanár. Kecskemét.
 Telesi Sándor gr., országgy. képv. Budapest, IV., Múzeum-körút 31.
 Teller Miksa dr., ügyvéd. Budapest, V., Kálmán-u. 24.
- 220 Thaly István műszaki tanácsos. Nyitra.
 Tószeghy Albert dr., ügyvédjelölt. Budapest, V., Hold-u. 27.
 Török Arthur dr., ügyvéd. Budapest, VI., Teréz-körút 43/a.
 Török Kornél. Budapest, VI., Teréz-körút 43.
 Ullman Pál dr., főkonzul. Budapest, V., Zrínyi-u. 3.
- 225 Vámbéry Armin egyet. tanár. Budapest, I.V., Ferencz József-körút 19.
 Vámbéry Rusztem dr., egyet. m. tan. kir. albíró. Budapest, IV.,
 Egyetem-u. 2.
 Vámos Henrik dr., ügyvéd. Budapest, VI., Váczi-körút 34.
 Vámosy Károly dr., ügyvéd. Budapest, V., József-tér 5.
 Vargha Ferencz dr., főügyész helyettes. Budapest, VII., Király-u. 112.
- 230 Várkonyi Oszkár dr., ügyvéd. Budapest, V., Kálmán-u. 21.
 Vas Oszkár dr., ügyvédjelölt. Budapest, VII, Csengery-u. 63.
 Veigelsberg Hugó író. Budapest, V., Lipót-körút 3.
 Vészi József országgy. képviselő. Budapest, VIII., József-körút 18.
 Virág Gyula dr., ügyvéd. Budapest, Rákóczi-u. 2.
- 235 Visontai Soma dr., országgy. képv. Budapest, V., Nagykorona-u. 34
 Vízaknai Antal dr., osztálytan. Budapest, II., Oszlop-u. Stat. hiv.

- Voinovich Géza dr., író. Budapest, VIII., Üllői-út 18.
Ifj. Vutkovics Sándor jogakad, tanár. Pozsony.
Waldhauser István dr., ügyvéd. Budapest, VII., Dohány-u. 20.
240 Walko Lajos dr. Budapest, Escomptebank.
Weinfeld Fülöp dr., ügyvéd. Budapest, V., Kálmán-u. 24,
Weisz Jenő dr., ügyvéd. Veszprém.
Weiszberg Gyula dr., rabbi. Budapest, VI., Új-u. 20.
Wildner Ödön dr., főv. fogaim, gyak. Budapest, VII., Csömöri-út 103.
245 Wittinger Gyula dr., főv. fogalm. Budapest, IV., Központi városház
Wertheimer Manó dr., ügyvéd. Budapest. V., Váczi-körút 81.
Wolfner Gyula és társa. Budapest, VII., Károly-körút 31.
Wolfner Pál dr., ügyvédjelölt, Bp. VI. Aradi u. 64.
Zala Ernő. Rudna (Torontál m.).
250 Zigány Zoltán fels. keresk. isk. tan. Budapest, VII., Elemér-u.